

Г О Д И Ш Н И К
НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

Факултет по педагогика

Книга Социални дейности

A N N U A L
OF SOFIA UNIVERSITY
“ST. KLIMENT OHRIDSKI”

Faculty of Education

Social Work

Том/Volume 116

СОФИЯ • 2023 • SOFIA

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ST. KLIMENT OHRIDSKI UNIVERSITY PRESS

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Главен редактор: проф. дпн *АЛБЕНА ЧАВДАРОВА*,
Членове: проф. д-р *ГИНКА МЕХАНДЖИЙСКА*, доц. д-р *ТОНИ МАНАСИЕВА*,
доц. д-р *РОСИЦА СИМЕОНОВА*, доц. д-р *БИСТРА МИЗОВА*

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

проф. *РУДИ РООЗЕ*, проф. *НИНО ЗГАНЕК*, проф. *КИМ-ПАТРИК САБЛА*,
проф. *НАДЕЖДА ВИТАНОВА*, проф. *ВЕСКА ШОШЕВА*,
проф. д-р *ЛЮДМИЛА ВЕКОВА*, доц. д-р *МИЛЕНА ЙОРГОВА*

Редактор *ВЕРЖИНИЯ РАЙКОВА*

EDITORIAL BOARD

Editor in Chief: Prof. *ALBENA CHAVDAROVA*, Dr.
Members: Prof. *GINKA MEHANDZHIYSKA*, PhD, Assoc. Prof. *TONI MANASIEVA*,
PhD, Assoc. Prof. *ROSSITSA SIMEONOVA*, PhD, Assoc. Prof. *BISTRA MIZOVA*, PhD

EDITORIAL COMMITTEE

Prof. *RUDI ROOSE*, Dr., Prof. *NINO ZGANEK*, Dr., Prof. *KIM-PATRICK SABL*,
Dr., Prof. *NADEZHDA VITANOVA*, Dr., Prof. *VESKA SHOSHEVA*, Dr.,
Prof. *LYUDMILA VEKOVA*, PhD, Assoc. Prof. *MILENA YORGOVA*, PhD

Editor *VERZHINIYA RAYKOVA*

© Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по педагогика
2023

ISSN 2367-4652

СЪДЪРЖАНИЕ

Birgit Wolf, Rossitsa Simeonova, Aleksandrina Kisyova, Marai Wiebe – Social management and social entrepreneurship in Bulgaria and Germany / 5

Александър Христов – Институционализиране на грижата за бедните и нуждаещите се от християнската църква на прехода от Античност към Средновековие (I–IX в.) / 35

Александрина Кисьова – Управление на социални предприятия към организации за социална работа и на екипите в тях / 94

CONTENTS

Birgit Wolf, Rossitsa Simeonova, Aleksandrina Kisyova, Marai Wiebe – Social management and social entrepreneurship in Bulgaria and Germany / 5

Alexander Hristov – Institutionalization of the care for the poor and the needed by the Christian church of the transition from ancient times to the Middle Ages (I–IX century) / 35

Aleksandrina Kisyova – Management of social enterprises at social work organizations and their teams / 94

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Книга Социални дейности

Том 116

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF EDUCATION

Social Work

Volume 116

SOCIAL MANAGEMENT AND SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN BULGARIA AND GERMANY

BIRGIT WOLF¹, ROSSITSA SIMEONOVA², ALEKSANDRINA KISYOVA³,
MARAI WIEBE⁴

***Abstract.** This article aims to compare social entrepreneurship regarding theory and practice in Bulgaria and Germany. In particular, the concept of social entrepreneurship and its legal framework in both countries are discussed, as well the questions regarding requirements and funding of social enterprises. Good practices examples from Bulgaria and Germany are presented. In conclusion, the similarities, and differences of social entrepreneurship in both countries are summarized.*

***Keywords:** social management, social entrepreneurship, comparative research*

Overview of social services and social protection systems in Bulgaria and Germany

An international comparison of social enterprises and their fields of action is a challenge. This is especially true because of country-specific traditions in which social enterprises are embedded, their institutional contexts and the rapidly evolving political framework. The concept of social enterprises is also closely linked to the theory and practice of social services and in particular with the national social

¹ Professor at Touro University Berlin, Guest professorship at Hochschule Bielefeld, Department of Social Sciences, birgit.wolf@hsbi.de

² Associate Professor, PhD at Sofia University, Faculty of Education, Department of social work, r.simeonova@fp.uni-sofia.bg

³ PhD student in social work at Sofia University, Faculty of Education, Department of social work

⁴ Graduate Social Work, Hochschule Bielefeld, Department of Social Sciences

security systems. This contribution provides a brief overview of social services in Bulgaria and Germany and elaborates on the conditions for social enterprises in these two countries.

Overview of social services system in Bulgaria

The main legal document regulating the provision of social services in Bulgaria is *the Social Services Act (2020)*. It introduced a big change in the system, as prior to that social services were considered part of the social protection system and regulated by the Social Assistance Act (1998), addressing mainly different types of social benefits.

According to the Social Services Act (2020) *right to social services* has any person who needs support for prevention and/or overcoming social exclusion, realization of rights or improvement of his quality of life, regardless of his age, health status, education, income, social and property status (art. 7).

This Act defines two main *types of social services*:

1) Publicly available social services – 1. information, consultation, and training for the realization of social rights and for the development of skills that are provided for a period not exceeding two months; 2. mobile preventive community work.

2) specialized social services – are the services provided in: 1. the occurrence of a certain risk to the life, health, quality of life or development of the person; 2. the need to satisfy a specific need of a particular group of persons (Social Services Act, art. 12).

Depending on their function, social services are: 1. preventive – social services that are provided to all persons or to a certain group of persons without a previously identified specific risk; 2. supportive – social services that are provided as a result of an identified risk or to satisfy a specific need; 3. restorative – social services that offer highly specialized support for persons with special needs (Social Services Act, 2020, art. 13).

Depending on the main *groups of activities*, the types of social services outlined in the Act are: 1. information and consultation; 2. advocacy and mediation; 3. community work; 4. therapy and rehabilitation; 5. skill training; 6. support for the acquisition of labour skills; 7. day care; 8. residential care; 9. provision of shelter; 10. assistant support (Ibid, art. 15).

The use of social services may be: 1. short-term – for a period of up to six months; 2. medium-term – for a period of up to one year; 3. long-term – for a period of one to three years. Depending on the method of use, social services can be: 1. hourly; 2. half-day; 3. all-day; 4. Diurnal (Ibid, art. 16).

According to the Social Services Act (2020) a *social service provider* is a person responsible for the provision of social services (art. 28). There are two main

providers of social services in Bulgaria – municipalities and private sector (including NGOs).

Municipalities may provide all social services and are responsible for the provision of the social services, financed from the state and municipal budget. Municipalities provide social services through (art. 29 (1):

1. independent organization and implementation of all activities related to the direct provision of social services;
2. legal entities specially established by the municipality for the provision of social services;
3. outsourcing the provision of social services to private social service providers.

Private social service providers can be (Social Services Act, art. 30):

1. Bulgarian natural persons registered under the Commerce Act and legal entities.
2. Natural persons carrying out commercial activity and legal entities registered under the legislation of another Member State of the European Union or of another State party to the Agreement on the European Economic Area.

Social services providers are *licensed* by The Agency for the Quality of Social Services for duration of 5 years. (Social Service Act, art. 31). This agency keeps a register of licensed social service providers (art. 162).

Social services in Bulgaria are *financed* by 3 main sources: the state budget; municipal budgets; 3. private providers of social services (Social Service Act, art. 41 (1)). The long-term planning of the financing of social services from the state budget is carried out on the basis of the National Map of Social Services (art. 42). It is a strategic document, developed by the Ministry of Labour and Social Policy on the basis of year analysis of the needs of social services of the local communities made by each municipality.

The use of social services is paid (Ibid, art. 102 (1)). On the basis of the developed standards for the social services, which are financed by the state budget, the Agency for Social Assistance prepares a proposal for the amount of the fee for using each of these services. The amounts of the fees for use of social services, financed by the state budget, is determined by a tariff approved by the Council of Ministers on a proposal from the Minister of Labour and Social Policy (Ibid, art. 46 (1)).

The use of social services, which are financed from the state budget, is not paid by: 1. persons up to 18 years of age and until the completion of secondary education; 2. young people from 18 to 21 years of age who, until reaching the age of majority, have used residential care under the Child Protection Act; 3. persons who have no income and deposits (Ibid, art. 103 (1)).

Private providers of social services finance the social services they provide, including fees paid by the services users (the amount of the fee is determined by the private provider). In case the provision of social services has been assigned by the municipality to private providers of social services, the financing of the provision

of these services by the private providers is funded from the state and/or municipal budget. (Ibid, art. 48).

Social work in the social security system in Germany

In Germany, life is generally characterized by personal responsibility and independence. However, people can also find themselves in difficult life situations that they are unable to cope with independently for various reasons (Falterbaum, 2020, p. 16ff.). Article 1 of the Constitutional Law obliges the state to respect and protect human dignity. In addition, Article 20 of the same stipulates the principle of the welfare state. This results in the obligation of the state to actively work towards the establishment of social justice. This is to be realised through the comprehensive system of social security. The design and details of the system depend on changing societal values and economic opportunities as well as social and political developments.

Social work thus takes place in the context of social policy, is integrated into the legal framework and is embedded in various sections of the law. These are the so called obligatory or compulsory benefits (Pflichtleistungen), which are based on a legal claim. The voluntary social services (freiwillige Leistungen) are not included in this description. Law defines the details of these obligatory social services, according to this law social services are also financed and institutionalised (Falterbaum, 2022, p. 16ff.). Social work services are provided in accordance with social assistance law (Sozialgesetzbuch Nr. 7 – SGBXII), child and youth welfare law (SGBVIII) and integration assistance law (second part of the law for rehabilitation and participation of disabled people SGBIX) (Gerlach & Hinrichs, 2018, p. 159ff.; Röh, 2022: 237ff.). The fields of social work cover all age groups and phases of life and the associated problems (Bieker & Niemeyer, 2022, p. 64). Social assistance services differ in type and scope depending on the needs of the individual (Niemeyer & Schwarzwälder, 2022: 237ff.) and are provided in the form of cash, in-kind and services and are often combined (Falterbaum, 2020: 147).

At this point, we will only give an overview of selected fields of work that are particularly relevant for social work in the context of the Social Code. One of the most important fields of social work here is child and youth welfare, in which social workers promote and protect children, young people and their families by educational measures on behalf of the state. Young people are to be supported in their individual and social development. At the same time, the family is to be strengthened and respected as the primary place of upbringing and support. This can be traced back to Article 6 of the Constitutional Law (GG), according to which the family is under the special protection of the state order and care and upbringing of children is the natural right and duty of parents. Accordingly, social work is only ever active in a supplementary and subordinate capacity to the family. At the same time, social work has a guardianship and protection mandate within the framework of its state

mandate. This means that social work has to work towards the fulfilment of the rights of children and young people and protect them from dangers to their well-being. In this context, it may be necessary to intervene in parental rights and enforce coercive measures. Although this is not decided by social workers but by the family court, it is practically implemented by social workers (Falterbaum, 2020:137ff.).

Furthermore, social work makes a significant contribution to helping people with disabilities. Integration assistance plays a central role in this differentiated system of assistance. In this area, social workers provide assistance services in the living quarters of recipients of benefits, work as social service employees in workshops for people with disabilities, work assistants and job coaches in companies and counselling centres (Röh, 2022, p. 237ff.). These services are intended to work towards a self-determined lifestyle for people with disabilities (Falterbaum, 2020: 151). According to § 2 paragraph 1 SGBIX, persons with disabilities are "...People who have physical, mental, intellectual or sensory impairments, which, in interaction with attitudinal and environmental barriers, are likely to prevent them from participating equally in society for longer than six months...". Since social workers have a profound knowledge of the interrelationships between people and their environments, they are particularly suited to dealing with the interactions mentioned here (Röh, 2022: 235ff.).

Other important fields of social work are related to help to overcome special social difficulties according to the Social Code Book XII. These include, for example, help for those released from prison, help in housing emergencies and help for women affected by violence. In contrast to other benefits under SGBXII, these benefits are provided regardless of the income and assets of the recipients and without regard to dependants (Falterbaum, 2020: 169).

The concept of social entrepreneurship

Our joint understanding of a *social enterprise* takes reference to the European Commission. Here it is an undertaking whose primary objective is to achieve social impact rather than generating profit for owners and shareholders. It uses its surpluses mainly to achieve these social goals and is managed in an accountable, transparent and innovative way, in particular by involving workers, customers and stakeholders affected by its business activity (European Commission, 2020).

The concept of social entrepreneurship in Bulgaria

According to the *Social and Solidarity Economy Enterprises Act* (2019 a *social and solidarity-based economy* is a "form of entrepreneurship aimed at one or more social activities and/or social objectives carried out by social enterprise, including

through the production of various goods or the provision of services, in cooperation with state or local authorities or independently” (art. 3).

In this definition the *social activity* is understood as “any activity that produces social added value, determined according to the methodology” developed by the Minister of Labour and Social Policy, “and is aimed at achieving a social goal in support of” specific groups of persons, “and their social inclusion, raising their standard of living, improving their access to the labor market and education and the protection of their rights, as well as improving the living environment through the protection of the environment and biodiversity and in support of ecological balance (Social and Solidarity Economy Enterprises Act, Additional provisions, 4).

In the same definition, *social added value* means “the social effect achieved for the target group as a result of the activity carried out by the social enterprise, taking into account both positive and negative changes and accompanying effects resulting from other actions or lack of action by the social enterprise (Ibid, Additional provisions, 7).

In the same legal document *social entrepreneurship* is defined as “a form of entrepreneurship that combines economic activity with the pursuit of social goals, as a result of which social added value is produced, determined according to the methodology” issued by the minister of labour and social policy (Ibid, Additional provisions, 6).

In the Social and Solidarity Economy Enterprises Act (2019) *social enterprise* is defined as “an enterprise which, regardless of its legal form, has as its object the production of goods or the provision of services, combining economic results with social goals, achieving measurable, positive social added value, managed transparently with the participation of members, employees in making management decisions, carries out its economic activity, as part of the average number of staff are persons” from specifically defined groups “and/or as the profit is predominantly spent on the implementation of social activity and/or social purpose according to the founding contract or statutes” (Additional provisions, 5). These specifically defined groups – beneficiaries of social enterprises activities are (art. 7 (4):

- people with disabilities
- long-term unemployed people, receiving monthly social benefits
- people up to 29 years of age without previous working experience
- children placed outside their families (in foster families or residential care)
- registered unemployed people above 55 years of age
- people raising children with disabilities and receiving family benefits
- persons who have served a prison sentence
- persons with alcohol or drug addiction who have successfully passed a treatment or psychosocial rehabilitation program
- homeless people

- foreigners granted protection in the Republic of Bulgaria under the Asylum and Refugees Act
- persons granted the status of special protection under the Combating Human Trafficking Act
- persons victims of domestic violence under the Protection against Domestic Violence Act.

In Bulgaria, there are generally *three models of social enterprise*, which distinguish its subject of activity (Compendium of Good Practices, 2012):

1. The model of employment creation and workforce development - the specific stems from the opportunities for opening new jobs to which people from vulnerable groups can be employed. The model is directly linked to sheltered employment, i.e. the social enterprise becomes an employer for disadvantaged people. Here, the clients of the social service produce goods or provide services, the social enterprise provides a market, and the money earned is injected into the social activity.

2. An entrepreneurial model where the social enterprise acts as an intermediary between the disadvantaged and the market. What is specific about this model is that the social enterprise acts as an intermediary between the vulnerable groups that offer a service or produce a good and the market. It engages only in marketing and promotion of the service/good.

3. Direct service model – this model is most directly related to social services providers. It implies the provision of social services for a fee to external, to it, clients (psychological counselling, social counselling, etc.). Payment is made through the municipality or the state. An example of this is the referrals provided by the Agency for Social Assistance and the State Agency for Child Protection for counselling with a specialist working on an employment contract for a social service. These funds generated from specialist services are used to provide services/pay for the labour of internal, to the organisation, users.

In Bulgaria, *the most common practice is for social enterprises to be established within social work organizations that provide social services and operate under the Social Services Act (2020)*. This is because the social service delivery model has undergone major changes in recent years. Whereas years ago the focus was on a social services to help an individual to overcome a particular crisis period or to meet their basic needs – food, clothing and financial support, in recent years it has shifted to a self-help model. The social service should assist the client in the direction of reintegration and inclusion in a work activity that ensures a more sustainable development of the individual.

There are companies on the Bulgarian market that implement the principle of supported employment. In recent years, there is such a programme under the EU funds for Human Resources Development, which aims at employing disadvantaged people, whose salary and social security contributions are covered by the funds for a period of 1 year (the amount of the salary is the minimum wage for the country),

but the mandatory condition is that after the expiry of the funding period, the company must retain the worker for at least 6 months. This programme is not proving to be very effective, as people from vulnerable groups, due to the nature of their illnesses and deficits, have to be absent frequently (due to doctor's appointments, longer illnesses, single mothers – sick children, etc.) and this affects the whole work process. Employers report that they are not as efficient as the rest of the team and work slows down and becomes inefficient. Few firms retain employees in vulnerable groups after the six-month mandatory period is over.

The concept of social entrepreneurship in Germany

Providers of social services can be public institutions or public enterprises, profit-oriented enterprises, i.e. goal-oriented enterprises, or social enterprises, i.e. objective-oriented enterprises. In Germany, a distinction is also made between non-profit and public providers. Non-profit providers are the so-called providers of free welfare care, which include the religious communities under public law (Geest, 2013: 647). In social work, the provision of services is primarily carried out by these independent providers in accordance with the principle of subsidiarity. The subsidiarity principle organizes the welfare state. According to this principle, the activities of state levels take precedence over those of independent agencies. Matters that the individual can accomplish on his or her own initiative and with his or her own strength are not taken away from him or her and may not be assigned to state activities (Horchner, 2013: 1005). The principle of subsidiarity is outlined in detail in the Child and Youth Welfare Act as well as in the law on integration assistance and the law on social assistance. Section 4 of Book VIII of the Social Code and Section 5 of Book XII of the Social Code explicitly prescribe cooperation between public and independent providers for the benefit of those entitled to services. In this context, the public agencies are to act only as subordinates and respect the independence of the independent agencies (non-profit or for-profit, the latter is also called private commercial) in setting objectives and carrying out their tasks.

Public agencies are divided into the federal government, the federal states and the municipalities, whereby the municipalities have a special significance for the local guarantee of social work due to their right to self-administration. Social service providers are established at the municipal level to perform their tasks. Private and non-profit providers have only been placed on an equal footing since the reforms of social legislation in the 1990s, which meant that non-profit providers lost their former monopoly position in the provision of services. Since then, there has been an increase in private commercial providers, which varies greatly depending on the field of work and have market shares of 3 to 65 percent. Nevertheless, non-profit organizations are still the most important service providers in social work in terms of numbers. The majority of non-profit providers are the leading non-statutory welfare

organizations, which include the Workers' Welfare Association (AWO), the German Caritas Association (DCV), the German Parity Welfare Association (DPWV), the German Red Cross (DRK), the Diaconal Work (DW) and the Central Welfare Office of the Jews in Germany (ZWSt). Among them, various independent social enterprises have joined together under one roof (Zimmer&Paul, 2018: 107ff.). They are referred to as the above-mentioned voluntary welfare organizations. Free welfare care is understood to include all services and facilities operated by non-profit organizations and being active in an organized form in the social and health sector.

Focusing on the single units of social enterprises itself, in Germany these have developed on the basis of the outlined structures and traditions. The outlined free welfare organizations are organized in form of incorporated associations. Many of the existing social service providers are spin-offs of these and are usually small units with a low turnover, a small number of employees and a local radius of action. This corresponds to the pattern of the usual business enterprises in Germany (Scheuerle et al., 2015: 504). Additionally, the welfare system, the cooperative movement, the tradition of mutual societies, philanthropic traditions, self-help associations with municipal or even general political references further structure the social services provider landscape (European Union 2018: 18).

Legal and fiscal framework for social entrepreneurship

From a comparative perspective, two groups of countries can be identified: those that have introduced legislation specifically for social enterprises in order to promote their development and those countries where social enterprises are not exclusively regulated in one legal form. Bulgaria belongs to the first group, Germany to the second (European Union 2020: 57).

Legal and fiscal framework of social entrepreneurship in Bulgaria

In Bulgaria the main legal document regulating social entrepreneurship and social enterprises is the *Social and Solidarity Economy Enterprises Act* (2019). Before the adoption of the new Law, there was no legal term "social enterprise" in Bulgarian legislation, nor a clear and defined regulatory framework for such enterprises. Social enterprises had different legal forms, the most common being:

- non-profit legal entities - associations, foundations;
- cooperatives for people with disabilities;
- specialized enterprises for people with disabilities.

Non-profit organizations are entitled to carry out business activities under the Non-Profit Legal Entities Act (2001), provided that such activity:

- is complementary to the main non-profit activity;
- is related to the non-profit objectives of the enterprise;

- its scope is explicitly stated in its statute;
- specified in the constitution/by-laws;
- is not limited to that legal form by any other legal act;
- the income from the business activity is reinvested for the achievement of the non-profit objectives of the non-profit legal entity and may not be otherwise distributed (Ibid).

This regulation made the non-profit legal entity the most appropriate legal form (until 2019) for the development of social entrepreneurship in Bulgaria, as its specific features are established by the legal framework and determine the potential of non-profit legal entities for the development of social entrepreneurship (fits the concept of social entrepreneurship).

Broadly speaking, it may be that only economic activity that has a very distinctive social impact and involves certain target groups – disadvantaged people in the broadest sense – can be called social entrepreneurship. Therefore, social enterprises and business activities developed by non-profit entities can only be recognized as such if they have a social impact on people from vulnerable groups by improving their standard of living, providing employment, services and/or other forms of direct support to overcome their social exclusion.

The Social and Solidarity Economy Enterprises Act, adopted in May 2019 aims to regulate the current situation in relation to the social and solidarity economy, as well as the conditions, organisation and rules under which social enterprises operate and interact with the state and municipalities, including measures for promotion. Thus, the law provides a clear definition of the social enterprise and the scope of its activities.

It clearly introduces, for the first time, the legal term social entrepreneurship (cited in paragraph – 1.1). The law further aims to achieve the construction, development and promotion of a distinct business sector that is predominantly socially oriented and whose main objective is to generate positive social added value in terms of employment, living standards and social inclusion of vulnerable populations.

As enterprises in the social and solidarity economy operate differently from all other forms of business partnerships, specific regulation is required. The main characteristic of these enterprises is that they attach importance to social rather than economic objectives – especially in the selection of staff and the distribution of positive financial results. Social enterprises have a hybrid character that combines public contribution and business initiative.

By developing social enterprises and improving the environment for the social economy, the new law aims to: improving access to employment and training; improving vocational qualifications to raise the living standards of people from vulnerable groups; creating conditions to support people from vulnerable groups for social inclusion and independent living; reducing social inequalities and sustainable territorial development.

Under the new law, social enterprises are divided into two groups – Class A and Class A+ (see more in paragraph 4.1). The Act eliminates confusion and difficulty in identifying the object of the social enterprise and its objectives. This differentiation and regulation of social enterprises helps to resolve another important issue, namely who and how can benefit from state aid, as well as from available EU funding (e.g. Human Resources Development and Competitiveness OP; European Funds for Social Entrepreneurship: EU Employment and Social Innovation Program).

Another step towards improving the development of the social economy envisaged in this law is the establishment of a National Register of Social Enterprises in the Republic of Bulgaria, as well as a distinctive brand for social enterprises and the goods and services they offer. The National Register of Social Enterprises contributes to their promotion and development, increasing the confidence and awareness of citizens, consumers and investors. There are no registration fees or other financial burdens on businesses.

The legal and statistical recognition of social economy enterprises and organizations is an important condition for clear and fair interactions between the state and social enterprises, between social enterprises themselves as well as citizens, investors, and stakeholders. The law regulates the mandatory participation of disadvantaged people in the management of the social enterprise. It is compulsory to employ 30% of the people from the target group, which is met with great dissatisfaction from most managers and employees, as a large part of the people employed in social enterprises are people who do not have established work habits or are people who find it difficult to stay at work, have no motivation to work, suffer from mental or chronic illnesses, that are often exacerbated and they have to go on sick leave or be placed in medical facilities. It would be difficult to carry out a production process when 30 out of 100 staff are regularly absent or insufficiently involved in the activities of the enterprise.

According to the new Law, the employment of people should be regulated by a permanent employment contract, and a fixed salary of at least the minimum wage for the country (780 BGN in 2023, equivalent to 390 EUR). This poses another funding problem, as the salaries of most professionals working in social services (social workers, psychologists, speech therapists, rehabilitation workers, occupational therapists) are provided by the (municipalities through state funding) or by partial donors and are hired for their education and qualifications, and in most cases the funds from economic activity are not enough to cover the costs of supplies and materials, let alone salaries.

The inadequacy of the Act is evidenced by the establishment of the Social Enterprise Register. As of June 2023, only 33 social enterprises are registered in it. On the other hand, according to the National Statistical Institute, 4391 organizations self-identify as social enterprises and according to the 2019 report, 3674 of them

are registered as NGO – foundations, associations, etc. This trend clearly shows that the existing law on social enterprises is not adequate to the actual situation in the country. Many social entrepreneurs share that the criteria set for registration are difficult to achieve.

Legal and fiscal framework of social entrepreneurship in Germany

A specific legal form for social enterprises is not prescribed by law in Germany. The definition of the German Bundestag states that the legal form of social enterprises is irrelevant. What is important, according to the outline, are the requirements that must be fulfilled depending on the social service offered (see criteria Social Code – SGB and German Bundestag, 2012). According to Network Germany (Netzwerk Deutschland), “the primary goal of social entrepreneurship is the solution of social challenges, which is achieved through the continuous use of entrepreneurial resources and leads to new and innovative solutions, whereby steering and control mechanisms ensure that the social goals are lived out internally and externally” (SEN 2019). This definition also does not take into account the legal form.

As there is not specific legal form for social enterprises, organisations have the option to choose from all legal forms known to the German legal system. However, the choice of legal form plays a significant role regarding tax benefits and with this the recognition as a social enterprise. As a rule, tax benefits are only granted if the social enterprise is a corporation, an association or an asset within the meaning of the Corporation Tax Act (Deutscher Bundestag, 2016). Commercial Code (Handelsgesetzbuch) allows for different types of corporations, but a legal form explicitly geared towards social enterprises is not provided for by law. There is the form of the limited liability company (GmbH), which cannot be listed on the stock exchange, and the public limited company (AG), which can be listed on the stock exchange. In addition to these two forms of company, Germany also has registered cooperatives, registered associations and foundations for the promotion of common or social interests (Spindler, 2022: 585). In practice, the associative forms represent important players in the social economy in Germany. Foundations and registered associations regularly set-up limited liability social enterprises for providing their different social services in separate legal entities. Having a foundation and/or a registered association as the owner or shareholder, the assets use is indirectly subject to indirect democratic control.

In Germany, company law (see above) imposes different requirements on companies depending on their size. Social enterprises also have to follow these different size categories with typical characteristics regarding the details of information provided in the public register (see § 267 and §267a Commercial Code). Large organizations are usually financed through the payment of services by the state (state con-

tractors or public service providers). Secondly, there are small and medium-sized enterprises (SMEs) that are refinanced by customers or stakeholders through market offers (“market entrepreneurs”). And thirdly, micro-enterprises that refinance themselves through donations, sponsoring rings, etc. (“non-entrepreneurs”).

The tax benefits for corporations in Germany and their recognition by the tax authorities are based on the pursuit of specific purposes (Gemeinnützigkeit) which are described as charitable, benevolent or ecclesiastical (paragraphs 51 to 68 of the tax code, being the Abgabenordnung). Not all non-profit organizations pursue the status of specific purposes, but if organizations would like to obtain this status, meeting the specific purposes outlined by the tax code is required.

Within the next paragraph (4.2), an outline regarding the requirements for specific purposes for social enterprises in Germany is provided.

The following exhibit compares the different tax benefits in Bulgaria and Germany. It is based on a survey of the European Union, which provides a comparison of social enterprises in all countries within the European Union; the information on Bulgaria and Germany are drawn from this (European Union 2020: 93).

Table 1. Fiscal Benefits in Bulgaria and Germany

Type of fiscal benefit	Yes, without limitations	Yes, with limitations	None available
Corporate tax exemption on retained profits	Germany	Bulgaria	-
VAT exemption or reduced rate	Germany	-	Bulgaria
Tax reductions granted to private and/or institutional donors	-	Bulgaria, Germany	-

Reference: European Union (2020), p. 93

Social enterprises in Bulgaria and Germany

This paragraph outlines the requirements of social enterprises in the two countries. The challenge here is the difference of how social enterprises are recognized. In Bulgaria, this is conducted via the legal status of an organization. In Germany, it is the “pursuit of specific purposes” via the mentioned corporate tax exemption (outlined above), which leads enterprises to obtain the non-profit dedication. The details are outlined below.

Social enterprises in Bulgaria

Under the Social and Solidarity Economy Enterprises Act (2019) social enterprises are divided into two groups - Class A and Class A+.

A *class A social enterprise* is any social enterprise, regardless of its legal form, which:

- carries out a social activity that produces social added value, determined in accordance with a methodology issued by the Minister of Labor and Social Policy;
- is managed in a transparent manner with the participation of the members, employees or workers in decision-making according to a procedure laid down in the memorandum, articles of association or other constituent document;
- the positive accounting financial result of the enterprise after taxation for the last accounting period is spent more than 50 per cent and not less than BGN 7500 for the implementation of a social activity or purpose;
- not less than 30 per cent and not less than three persons of the persons employed by the enterprise must be disadvantaged persons.

A *Class A+* social enterprise is any enterprise, regardless of its legal or organizational form, which meets all the conditions for a Class A social enterprise and one of the additional conditions:

- the social added value takes place entirely within the administrative boundaries of municipalities which, in the previous year, had an unemployment rate equal to or higher than the national average according to the statistics available at the date of the application;
- more than 50 % and not less than BGN 75000 of the enterprise's positive accounting result after tax is spent on social activities;
- at least 30 of the employees are persons belonging to the group of disadvantaged persons and have worked continuously in the enterprise for the last 6 months.

Social enterprises in Germany

As outlined in section 3.2, the tax benefits for organizations in Germany and their recognition by the tax authorities are based on the pursuit of specific purposes (Gemeinnützigkeit). The recognition of this specific status is linked to the notice of exemption from the corporation tax. The organization might be for example an association or a limited liability companies. Various legal forms are eligible for this status and need to meet the requirements of §5 (1) no. 9 of the Corporation Tax Act (KStG) and § 3 no. 6 of the Trade Tax Act (GewSt) in order to receive a so-called "notice of exemption" (recognition of non-profit status) different requirements

have to be met. The consequence of the recognition is the exempt from corporation and trade tax. The organization is also entitled to issue donation receipts, provided it pursues purposes that benefit (charitable, benevolent or ecclesiastical).

An organization pursues *charitable purposes* (AO §52 Gemeinnützige Zwecke) if its activities are aimed at selflessly promoting the public in a material, spiritual or moral sphere in an altruistic manner. This for example includes the promotion of youth and old people's welfare.

An organization pursues *benevolent purposes* (AO §53 Mildtätige Zwecke) if its activities are aimed at selflessly supporting individuals, for example if they need support as a result of their physical, mental or spiritual condition. Alternatively, if individuals are dependent on the help of others or whose income does not exceed four times the standard rate of social assistance within the meaning of section 28 of XII book of the Social Code; in the case of single persons or single parents, five times the standard rate shall apply instead of four times the standard rate.

An organization pursues *ecclesiastical purposes* (AO §54 Kirchliche Zwecke) if its activities are aimed at selflessly promoting a religious community, which is a public corporation.

The requirement selflessly is also defined by law (AO §55 Selbstlosigkeit). A promotion or support is selfless if it does not primarily pursue its own economic purposes - for example, commercial purposes or other profit-making purposes, then laws outlines specific conditions which need to be met (see AO §55 Selbstlosigkeit).

The recognition of the status "pursuing specific purposes" allows organization to label themselves as being a non-profit with the specific status of being recognized by the tax code; these organizations are eligible to put a "g" for "gemeinnützig" in front of the legal form they are registered for. There is the limited liability company "Gesellschaft mit beschränkter Haftung" (GmbH) for example, which becomes a "gGmbH" or the publicly listed company "Aktiengesellschaft" (AG) now being listed as the "gAG".

The German Parliament defined social entrepreneurs are individuals "who, out of their individual civic engagement, establish social organizations that solve societal challenges with innovative and entrepreneurial approaches. Organizations founded or operated by such persons and with this objective are social enterprises according to this definition (Deutscher Bundestag 2012). In addition to founding organizations, this definition also explicitly includes the operating of organizations, therefore the "entrepreneurial activities" of established social organizations that result in an overall realignment or spin-off of legally independent ventures from the non-profit organizations, also having obtained the status of "pursuing special purposes" (Spiess-Knafl, 2013).

Financing of social enterprises

Access to financial resources is crucial for social enterprises, as for all other enterprises. Financial resources are needed for the creation and continuation of an enterprise. They guarantee the continuity and growth of social enterprises. In contrast to for-profit enterprises, social enterprises can additionally draw on resources such as volunteers and financial resources such as donations, but also on public subsidies and tax benefits (EU 2020: 19).

Financing of social enterprises in Bulgaria

As a member of the European Union, Bulgaria accepts and follows EU policies in the field of social entrepreneurship. More and more funds from the EU budget are spent on specific measures to support social entrepreneurship and the development of social enterprises in Bulgaria. As pointed out in the study “Mapping social enterprises and their ecosystem in Europe, National Report: Bulgaria” (2014), the development of the social economy sector in Bulgaria depends on the introduction of measures such as: a variety of public financial sources, i.e. access to credit and social funds; state subsidies eligible under the so-called State Aid Block Exemption Regulations; grant schemes for the creation and development of social enterprises; promotion of donations to the social economy through tax breaks.

On the other hand, EU programs to finance social enterprises and provide wages for people in the target groups have one major drawback – the overly complicated application and reporting procedure and the temporary nature of the programs.

In Bulgaria, social entrepreneurship is not yet at the level of Western countries and it does not enjoy great popularity and trust. For that reason, the income of a social enterprise (self-supporting) could hardly reach the necessary income for salaries, supplies and materials for production. It is by no means assumed that a social enterprise could compete with a private company or production where many persons are employed and production is mechanized.

The most common practice for financing social enterprises in Bulgaria is the so-called hybrid form. Many enterprises are partly financed by EU and Ministry of Labor and Social Policy programs, and partly by their own revenues (from the sale of products or the provision of services). Quite a few also rely on private donations, but in most cases, these are one-off or insufficient to sustain them.

Financing of social enterprises in Germany

Social enterprises place the pursuit of a social goal at the forefront of their entrepreneurial activities. This has far-reaching consequences for their financing options. Classically, we differentiate between internal and external financing of companies. In the case of social enterprises in Germany, this looks different for the

case of for-profit company pursuing the profit-maximizing goal. Internal financing of social enterprises include income streams available to these like service fees and subsidies from the public sector, sales from the public sector, sales in general, sponsorship contributions, membership fees and other sources of income from a target group or beneficiaries. External financing comprises of financing instruments that are made available to the company on a long-term basis by external capital providers. These are provided for example, to finance buildings or to cover start-up costs. These include both the instruments of equity, debt and the mixture between, the mezzanine capital from the for-profit sector as well as donations (Achleitner, et al 2011: 272).

For an important share of the internal financing the social services itself plays a dominant role. These are financed primarily by employers' and employees' contributions to the legally regulated social insurance schemes and a co-financing through taxes takes. In addition to the social insurance funds, the most important payers within the social economy are the municipalities as the main contributors to youth welfare and social assistance. The municipalities are financed by tax revenues and public allocations (Kohlhoff, 2019, p. 156). For social work institutions in Germany, it is of particular strategic importance as it has a significant influence on the possibilities of service provision and can restrict them under certain circumstances (Schellberg, 2018: 506).

In social work, public funding represents the predominant share. It is divided into direct and indirect or object and subject financing. Object funding is usually a proportionate subsidy for facilities and services on a voluntary basis. Subject funding is provided on a case-by-case basis, i.e. according to the number of service recipients and the scope of the services actually provided (Schellberg, 2017: 41). This is refinancing of the service, as payment is only made after the service has been provided (Schellberg, 2018: 505ff.). In contrast to object financing, subject financing does not take place voluntarily, but on the basis of a legal right of a person entitled to benefits to have the costs of a benefit assumed by the social service provider. It is therefore based on social legislation. The funding of social work institutions is regulated by a service fee or service remuneration agreements between social service providers and service providers, especially in the areas of SGBVIII, SGBIX and SGBXII. Due to social law provisions, it is usually not the providers, but the beneficiaries who are entitled to benefits. The social economy is predominantly (indirectly) financed by service fees, which are paid by the payers within the framework of the triangular relationship under social law. The exhibit below outlines this framework showing that the social economy replaces payment by the beneficiaries (Kohlhoff, 2019).

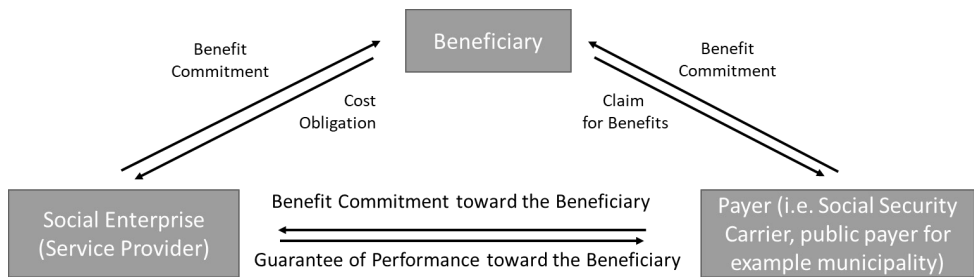


Fig. 1. Triangular Relationship under Social Law

Reference: Kolhoff, 2019, p. 161

For social work organizations, a total funding share of approximately 80 per cent comes through service fees or service remuneration (subject funding), roughly 10 per cent through public grants (object funding) and about 10 per cent through own funding. Accordingly, social work is highly dependent on public funding (Schellberg, 2017: 41).

Until the 1990s, social work was financed according to the full cost recovery principle. This means that the costs of a social enterprise were fully covered by the state. The economic responsibility of social enterprises was thus low, as was the incentive to save costs. Due to the continuing scarcity of public funds, changes in welfare state policy were implemented. The previous financing was replaced by the introduction of fee-for-service financing and a client-contractor relationship was created between the public social service providers and the social enterprises. This was intended to strengthen the economic responsibility of the social enterprises as well as the incentive to save costs. Furthermore, one of the target was an increasing pluralization of social work providers by opening up the social market to private commercial providers. At the same time, the autonomy of the recipients of social services was to be promoted by giving the beneficiaries a right of choice. This was the commencement of a politically initiated competition between the providers of social work. The aim was to reduce overall social costs and at the same time an increase the quality of services (Schellberg, 2017: 190ff.).

Challenges for social entrepreneurship

The challenges outlined represent an excerpt of the overall challenges discussed in each country. The outline does not assume to be a complete picture of the current debate.

Challenges for social entrepreneurship in Bulgaria

The main challenges for social entrepreneurship in Bulgaria could be summarized into the following areas (Todorova, 2014):

1. *Resourcing*: lack of appropriate funding models to support social enterprises. This is a problem that affects practically all social enterprises and refers to the initial and working capital financing of social enterprises; lack of resources to start a business; lack of managerial and marketing experience. Existing EU programmes are short term and require upfront capital to be provided by the social enterprise. The main drawbacks of the project approach mostly affect enterprises with a dominant social cause. The motivation of these enterprises that are candidates for project funding is different from that of independent entrepreneurs. It could be said that the latter are more adequately business-oriented, while the former often lack managerial skills and vision for development. The project finance model suffers from a chronic lack of sustainability – there are slow, cumbersome procedures in project administration.

2. *Problems with the environment*: lack of a systematic and targeted policy at national level; a regulatory framework that is demonstrably inadequate to the needs of social enterprises; problems with institutions – no real understanding of the role of social enterprises, lack of cooperation from the institutions involved.

3. *Personnel problems*: existing entrepreneurial-type enterprises (most often specialised enterprises for people with disabilities) often have problems related to finding and training suitable personnel, because of their attitude to have high expectations of the employer to provide them with a job, without being motivated to defend their job position with appropriate qualifications and willingness to work.

The challenges for Bulgaria in terms of the development of social entrepreneurship could be outlined as follows (Roadmap 2015–2020: Promotion and Development of Social Enterprises in Bulgaria):

- A broad understanding of social enterprise: Bulgaria currently has a broad legal framework, or rather lacks an explicit one, and this allows for free self-definition. At the same time, it should be noted that the broad definitional criteria do not offer a real opportunity for a results-oriented incentive policy.

This challenge is addressed with the adoption of the Social and Solidarity Economy Enterprises Act (2019). But there are still challenges with its implementation in practice, outlined in paragraph 3.1.

- Need for sectoral reforms: social enterprises in Bulgaria have traditionally operated and developed as a means of providing employment in the social services and, in rare cases, education, health and culture sectors. Therefore, a key factor for their future development is building on reforms in these areas, liberalizing the market and ensuring quick and easy access to services for users.

- Prioritization of one target group: the only more serious preferences are targeted at one specific group of social enterprises – cooperatives and specialized enterprises of people with disabilities which are social enterprises par excellence. There are two reasons for this: (a) the target group, people with disabilities, for whom there are the most systematic and consistent integration policies are active self-advocates, and b) historical reasons. Therefore, in order to use social enterprise as a tool to overcome social problems for other vulnerable groups that are difficult to represent and self-advocate for their own initiatives (e.g. refugees), leadership from the state and cross-sectoral policy planning need to develop even more adequate promotion policies for social enterprise.
- Capacity building opportunities: there is a lack of adequate and coherent publicly funded capacity building programs to develop social enterprises as such. The allocation of funds for the development of social enterprises under various national initiatives and mechanisms leads to the conclusion that substantial financial resources are allocated, but at the same time the social enterprises that have received support fail to achieve financial sustainability and remain project oriented. This prevents, on the one hand, social enterprises from building their own image in the business environment and becoming recognizable among society, and, on the other hand, from establishing themselves as successful an instrument for achieving national social policy objectives.
- There is a lack of financial incentives for the initial start-up of social enterprises; investments in small and medium-sized enterprises are significantly more targeted and consistent, including through the provision of specific financial instruments to help the business enterprise develop as such.

Challenges for social entrepreneurship in Germany

There are several debates regarding social enterprises and their challenges in today's environment. The following outline concentrates on three of the debates, being the *digitalization* in the social economy, the *shortage of skilled labor force* and third *financing of social enterprises*.

1. Digitalization

The digital transformation is decisively shaping society and also the social economy. This is not just the case since the Covid-19 pandemic. As early as 2018, Rock formulated the challenge proposed by digitalization to social work and the welfare organizations. This is not less challenging than for classic industrial companies, but greater. Social services are provided in co-production between the service providers and the clients (Rock, 2018). In Germany, digital technology in the social economy is already used for the integrated design and documentation of work processes.

Digitally renewed service delivery to clients is less common. In 2017, Becka et al analyzed the literature on digitalization in social services. By then, the authors found no evidence that digitalization in the social economy had substituted tasks or lead to large staff reductions (Becka et al 2017). The impact the pandemic on social services and the introduction of Artificial Intelligence might have changed this in the meantime. As digitalization fundamentally changes people's behaviors, new technologies can potentially enable more autonomy for people in need of help. Nevertheless, at the same time, new business models are emerging in the social economy and new market participants are entering the market. The established structures of independent welfare work in Germany are under pressure to change. Large social enterprises, often with several thousand employees, may be able to meet this with the necessary resources. Smaller social enterprises, on the other hand, may be more quickly overwhelmed by the challenges (Kreidenweis, 2018: 16ff).

2. Skilled labor shortage

The general labor shortage in Germany is the largest labor shortage since the shortage during the economic recovery after World War II. With the demographic change and the retirement of the baby boomers, this situation will even accelerate. Without any adjustment, such as migration and higher labor force participation, the labor force potential will be down by seven million in 2035, purely of demographic reasons (Hellwagner et al., 2022).

Social enterprises of course are also hit by this development. The consequences for social enterprises are obvious as seventy to eighty percent of the total costs of these organizations are caused by personnel expenses. Social services are provided in co-production with the clients. The number and motivation of skilled employees drives the quality of the services. If the resource of staff is only insufficiently available from a quantitative and qualitative point of view, there is a danger that the quality of the social services will decline or can no longer be provided. The top two areas with the largest labor shortage in 2022 were Social work and pedagogy with 20,578 vacancies, childcare and education with 20,466 and elderly care with 18,279 reported open positions (Regniete, 2023). But besides these three specific areas, labor shortage is a challenge to all areas of social services (Mehler, 2022: 1ff).

3. Financial Challenges

Social entrepreneur are also facing several challenges linked to financing their organizations. The fourth Monitor for German social enterprises 2021/2022 (SEN 2022) outlined three main challenges to social enterprises: 1. Too little targeted follow-up funding (33,1%), difficult to assess and evaluate the allocation of public funding (30.9%) and too less usable forms of start-up funding (28,4%). The percentages in the brackets provide the share of social entrepreneurs interviewed, finding this point to be a financial challenge. The DSEM demands a more tailor made financing for social enterprises and support services developing social enterprises and its level of market orientation. Mehler additionally mentions the insufficient

financial resources, which need a more solid protection by structural financing tools (Mehler, 2022: 2).

Good practices examples of social enterprises from Bulgaria and Germany

The examples for good practice of social entrepreneurship start with Bulgaria. The German examples then to outline one similar example and its set-up for Germany and a typical foundation with details regarding to the structural embeddedness of the organization.

Bulgaria

Rojdestvo Hristovo Foundation

The Nativity of Christ Social Centre has been working in Sofia since 1998. The project for it was developed in the Catholic Apostolic Exarchate – Sofia on the initiative of the Pontifical Council “Cor Unum” as part of Pope John Paul II’s pre-Jubilee program “100 projects of the Holy Father”. The meaning of the project is the unconditional support and protection of human life through moral and material assistance to single mothers who, despite many serious difficulties, have made the right decision to keep their children and raise them alone. Over the years, the need not only for social, psychological and material support for women, but also for the involvement of this vulnerable group in work, has become increasingly clear. At the very beginning, women learned to sew bed linen, which sold with great success. In 2010, the foundation was set up and has the right to operate a business. A souvenir workshop was set up using natural materials – wool and textiles. The mothers were successful in making the souvenirs and it was not long before, thanks to sponsors from Switzerland, the souvenirs began to be sold abroad. Today, the Foundation’s social enterprise is a success both at home and in Western Europe and the USA. The souvenirs are also very popular with the staff of the American and German Embassies. They are sold in shops and restaurants all year round. Mothers are taught to do certain activities, to make parts, to assemble a whole item, etc. During the initial training, each client is taught to make the basic parts of an item. Working in the social enterprise enables women to acquire certain work habits, skills and dexterity. The work they make gives them the self-confidence of creators, the special experience of having made something useful and beautiful with their own hands (Kisiova, 2020). In the beginning, the funding of the enterprise was secured from sponsors/donors from Caritas Switzerland. Since 2015 the social enterprise has been self-funded from the sales of the souvenirs produced. 1/3 of the profits are given to the women (social service users) who produce the souvenirs. 15% is provided to other vulnerable women (<https://www.darpazar.bg/bg/node/133>).

Maria's World Foundation

There are 46 000 people with intellectual disabilities in Bulgaria. Of these, approximately 8000 people live in the capital Sofia. People with intellectual disabilities in Bulgaria constitute one of the most discriminated and isolated groups in society. The mission of Maria's World Foundation is to improve the quality of life of people with intellectual disabilities and their families, and to support their personal fulfilment by providing access to quality services, developmental training and appropriate employment. "Maria's World is a foundation established in February 2012 in Sofia by the family of Maria, a young woman with an intellectual disability. We believe that every person is a valuable community resource and deserves the chance to develop their potential and live with hope for the future. People with disabilities should be free and equal with everyone else – free to make their own choices and equal in the opportunities provided to make them." The Ministry of Labour and Social Policy awarded the project "Protected Café" of Maria's World Foundation with the first prize in the competition "Annual Awards for Social Innovation in Support of the Social Economy". The Protected Café offers catering services for different formats of seminars, workshops, lunches or dinners, coffee breaks, cocktails, corporate parties. The food is prepared and served by the clients of the Day Centre. The income from the catering services is invested in vocational training for people with intellectual disabilities in culinary skills and support to enter the labor market (<https://mariaworld.org/bg/>).

Betel Bulgaria

It is International Christian Association to help persons suffering from all kinds of addictions. Betel's aim is to reach out to the most in need, rejected by the society addicts. The center in Bulgaria was established in 2004. So far, it has helped more than 2800 addicts start a new life and re-enter society. People who have joined the program so far have been addicts, drug dealers, ex-convicts, etc. For at least 18 months, they live permanently in a sheltered housing, and participate in a treatment and resocialization program. Occupational therapy is an essential element of the program, through which participants feel productive, work gives them meaning and purpose, and they acquire vocational and social skills. Along with individual and group therapy, program participants maintain the house, grow vegetables, and cook. After completing training to repair old, donated furniture, they participate in a workplace rehabilitation program. It helps them feel productive; develop work habits, job skills, teamwork, mutual trust and respect, and skills for reintegration into society. The center is self-supporting by offering services – wooden furniture repair, transport, construction, office and house cleaning, handyman services, second-hand furniture and clothing shop, gardening, etc. Results such as the reduction in the number of homeless and drug addicts, the reduction in criminal activities, the restoration of families of former drug addicts and the return of hundreds of useful

and resourceful young people to the community, are indeed in evidence following the work of the organization. In 2012, Bethel's business plan was awarded second prize in a social enterprise competition (<https://betelbulgaria.org/bg/>).

Germany

Mutter-Kind-Haus Jörg Sommerlath

The following introduces two comparable examples from Germany. The first one is the “*Mutter-Kind-Haus Jörg Sommerlath*”, in English “*Mother-Child-House Jörg Sommerlath*”. Admission takes place in accordance with § 19 SGB VIII and is intended for mothers and pregnant women who need comprehensive support due to their life situation. It is also open to fathers with their children. Offered is a safe place and structured day routine for mothers/fathers with their children, it is resource- and needs-oriented support with individual support planning. It also offers support in coping with psychological, social and economic emergencies or crises and support in coping with psychological, social and economic emergencies and crises (for additional services offered please see <https://www.ejf.de/einrichtungen/kinder-und-jugendhilfe/mutter-kind-haus-joerg-sommerlath.html>).

The “*Mutter-Kind-Haus “Jörg Sommerlath”*” is a subunit of the “Evangelisches Jugend- und Fürsorgewerk gAG (Protestant Youth and Welfare Organisation), which is a limited liability company and recognized for the pursuit of specific purposes and therefore tax benefits. The legal form of the entity is a publicly listed company „Aktiengesellschaft“, called EJF gAG (**E**vangelisches **J**ugend- und **F**ürsorgewerk **g**emeinnützige **A**ktiengesellschaft). As a non-profit AG, the EJF is tax-privileged and at the same time obliged to reinvest its surpluses for charitable purposes. The organization is also member of the Diakonisches Werk (an organisation of the protestant church in Germany) and a signatory of the Transparent Civil Society initiative. Their social work is guided by principles of Christian ethics and above all by the conviction that human dignity is inviolable. The split of revenues for accounting year 2021 was the following: 95,23% was financed via subject funding by payers like social security or communities (service fees), 4,69% were subsidies for staff and material cost and other income of 4,4%, 0,08 % came from donations.

Taking this into more details outlines a very typical set-up of a large non-profit organization in Germany. The EJF gAG has one shareholder, being the association EJF e.V. (**E**vangelisches **J**ugend- und **F**ürsorgewerk **e**ingetragener **V**erein). The aim of the association is to give people of different ages and different life situations opportunities for development, to promote and support them, in particular by providing free and welfare assistance for people of all ages in christian responsibility.

Bethel Bielefeld

Bethel is a city district of the city Bielefeld and at the same time a synonym for the non-profit organization correctly called v. Bodelschwingh Foundations Bethel. It goes back to a nursing home for people suffering from epilepsy, which was founded by the Inner Mission in Bielefeld in 1867. Today, the v. Bodelschwingschen Stiftungen Bethel are committed to helping disabled, sick, elderly or disadvantaged people in all over Germany. Bethel is additionally one of the largest diaconal institutions in Europe. In over 150 years, a network of support has been created. It includes assistance and care services in people's own homes, special forms of housing, care facilities, clinics and hospices, offers for participation in education, rehabilitation and work as well as schools, training centers and universities (see www.bethel.de). The various services are provided via social enterprises founded by the Bodelschwingschen Stiftungen Bethel. In total 36 organizations, set-up as gGmbhs and registered foundations (e.V.) are listed for 2021 (Annual report 2020/2021).

The v. Bodelschwingschen Stiftungen Bethel are an association of the five legally independent foundations. In the statutes of the foundation (paragraph 2 Purpose of the Foundation) the following is outlined: "(1) The purpose of the Foundation, in accordance with its Christian diaconal responsibility, is to support persons in need, to promote welfare, public health, youth and old people's welfare, education and training, science and research, (2) The Foundation shall exclusively and directly pursue charitable, benevolent and ecclesiastical purposes within the meaning of the section "Tax-privileged purposes" of the German Tax Code. Furthermore under paragraph 3 of the statutes "Assets and Income of the Foundation" one of the mentioning is "The Foundation shall act selflessly; it shall not primarily pursue its own economic purposes". The foundation belongs to the protestant church of Westfalia (Evangelischen Kirche von Westfalen). The v. Bdeolschwingschen Stiftungen Bethel have 20 000 employees and are the largest social entrepreneur in Europe.

Lotsenstelle für Alleinerziehende Bielefeld

In 2021, a new offer of the Diakonie für Bielefeld gGmbH and the City of Bielefeld was initiated in cooperation with HSBI Hochschule Bielefeld, Department of Social Work. It emerged from experiences of the social enterprise Diakonie für Bielefeld in working with single parents from a two-year research project with the university of applied sciences. The project was foundet by the Diakonie Bielefeld in cooperation with the city of Bielefeld. Financial support was obtained from external foundations and the city of Bielefeld.

The background was the need of many single parents for exchange and networking with other single parents. It is about these social aspects, but also about exchanging tips and insider knowledge about all aspects of life as a single parent. There are also open meeting places for single parents and their children, weekly

meetings or monthly Sunday breakfasts in two different locations in Bielefeld. In addition, the project would like to support single parents in the self-determined establishment and organization of meeting places, e.g. through the joint search for suitable rooms.

The project is an example of a social enterprise (in this case in cooperation with academia), offering innovative social counselling as a result of experience detecting the need of single parents for support with individual concerns and problems (<https://www.diakonie-fuer-bielefeld.de/neuigkeiten/detail/lotsenstelle-fuer-allein-reziehende.html>).

Conclusion

The following table shows an excerpt of the findings described in the comparison. In Bulgaria, the structure of social security has been changed as part of the political developments of the last decades and new legal forms have been created for social enterprises. In Germany, there have been minor adjustments, but the system is still fundamentally based on the historical structures that have evolved over the past century.

Table 2: Comparison Bulgaria and Germany

	Bulgaria	Germany
Concept of social entrepreneurship	Entrepreneurship aimed at social activities carried out by social enterprise, providing goods or services that produce social added value	Organizations founded or run by individuals out of their individual civic engagement and with the aim of solving societal challenges with innovative and entrepreneurial approaches (Bundestag 2016).
Legal Forms	Social and Solidarity Economy Enterprises Act (2019), Non-Profit Legal Entities Act (2000)	No legal form specifically defined for use by social enterprises. All legal forms possible, see for example BGB (Civil Code), HGB (Commercial Codes), different laws on legal forms (Aktiengesetz, GmbH-Gesetz, Vereinsgesetz, Cooperatives Societies Act (Genossenschaftsgesetz)). The choice of legal form plays a significant role with regard to tax benefits in the sense of the German Fiscal Code (Abgabenordnung).
Social enterprises	Enterprises registered in National register of social enterprises, Class A and Class A+ social enterprises	Social enterprises register for all German and European legal forms. No specific registration, except general registration in the public register for all enterprises.

	Bulgaria	Germany
Requirements	The enterprise carries out a social activity that produces social added value and spent more than 50% of the budget to carry out a social activity. At least 30% employed disadvantaged persons.	Different requirements depending on the size of the enterprise, possibly additional requirements depending on the social services offered (for example, if operating a care facility or a day care center).
Financing	Hybrid form Financing from programs of the European Union, the Ministry of Labor and Social Policy, from its own turnover and, to a lesser extent from donations.	Corporate financing by providing capital for investments, social financing, being object or subject linked financing (financing within the framework of the triangular relationship under social law), through donations and tax exemptions.

Reference: Self-created exhibit

REFERENCES

- Abgabenordnung (AO) – https://www.gesetze-im-internet.de/ao_1977/_51.html, last access 30.07.2023.
- Achleitner, A. K., Spiess-Knaff, W., & Volk, S. (2011) Finanzierung von social enterprises– Neue Herausforderungen für die Finanzmärkte. In: Helga Hackenberg, H. & Emptner, S. (Ed.), Social Entrepreneurship–Social Business: Für die Gesellschaft unternehmen, pp. 269–286.
- Aktiengesetz (AG) – <https://www.gesetze-im-internet.de/aktg/>, last access 30.07.2023.
- Becka, D., Evans, M., & Hilbert, J. (2017) Digitalisierung in der sozialen Dienstleistungsarbeit: Stand, Perspektiven, Herausforderungen, Gestaltungsansätze.
- Betel Bulgaria – <https://betelbulgaria.org/bg/>, accessed 30.10.2023.
- Bethel Germany – <https://www.bethel.de/>, accessed 30.07.2023.
- Bieker, R. & Niemeyer H. (2022) Einführung. In R. Bieker & H. Niemeyer (Hrsg.), Träger, Arbeitsfelder und Zielgruppen Sozialer Arbeit. W. Kohlhammer, pp. 63–66.
- Compendium of Good Practices, Bulgarian Centre for Not-for-Profit Law, 2012.
- Deutscher Bundestag (2012) Förderung von Sozialunternehmen, Drucksache 17/10926 – 2012, 05.October 2012.
- Deutscher Bundestag (2016) Geeignete Rechtsformen für Sozialunternehmen in Deutschland, WD 7-3000-148/1, 12. October 2016.
- European Union (2020) Social Enterprises and their Ecosystems in Europe, Comparative Synthesis Report, Executive Summary – <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=22304&langId=en>, last access 03.07.2023.
- European Union (2019) Social Enterprises and their Ecosystems in Europe. Country Report: Bulgaria – <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=21572&langId=en>, last access 30.07.2023.

- European Union (2018) Social Enterprises and their Ecosystems in Europe. Country Report: Germany – <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=20563&langId=en>, last access 30.07.2023.
- Falterbaum, J. (2020) *Rechtliche Grundlagen Sozialer Arbeit – Eine praxisorientierte Einführung* (5. Ed.). W. Kohlhammer.
- Geest, W. (2013) Markt für Soziale Arbeit. In K. Grundwald, G. Horcher & B. Maelicke (Hrsg.), *Lexikon der Sozialwirtschaft* (2. Ed.). Nomos Verlagsgesellschaft, pp. 646–648.
- Gerlach, F. & Hinrichs, K. (2018) Leistungsrecht in der Sozialwirtschaft. In K. Grundwald & A. Langer (Hrsg.), *Sozialwirtschaft – Handbuch für Wissenschaft und Praxis*. Nomos Verlagsgesellschaft, pp. 159–169.
- Gewerbegesetz (GewO) – <https://www.gesetze-im-internet.de/gewo/>, last access 30.07.2023.
- Handelsgesetzbuch (HGB) – <https://www.gesetze-im-internet.de/hgb/>, last accessed 30.07.2023.
- Hellwagner, T., Söhnlein, D., Wanger, S., Weber, E. (2022). Wie sich eine demografisch bedingte Schrumpfung des Arbeitsmarkts noch abwenden lässt. IABForum, 21.11.2022.
- Horcher, G. (2013). Subsidiarität. In K. Grundwald, G. Horcher & B. Maelicke (Hrsg.), *Lexikon der Sozialwirtschaft* (2. Ed.). Nomos Verlagsgesellschaft, pp. 1005–1007.
- Jansen, S. A. (2013) Begriffs- und Konzeptgeschichte von Sozialunternehmen. Differenztheoretische Typologisierungen. In *Sozialunternehmen in Deutschland*. Springer VS, Wiesbaden, pp. 35-78.
- Kirilova, I. Project “Your municipality works for you”. The NGO Programme in Bulgaria under the Financial Mechanism of the European Economic Area 2009-2014. Open Society Institute, Sofia, 2009 – <https://osis.bg/?p=1968>, Accessed 20.05.2023.
- Kisyova, A. (2020) Presentation “The successful example”
- Kolhoff, L. (2019) Öffentliche Finanzierung der Sozialwirtschaft. In: Kolhoff, L. (eds) *Aktuelle Diskurse in der Sozialwirtschaft II. Perspektiven Sozialwirtschaft und Sozialmanagement*. Springer VS, Wiesbaden, pp. 269–286. – https://doi.org/10.1007/978-3-658-25915-0_8.
- Körperschaftsteuergesetz (KSt) – https://www.gesetze-im-internet.de/kstg_1977/, last accessed 30.07.2023.
- Kreidenweis, H. (2018, February) Sozialwirtschaft im digitalen Wandel. In *Digitaler Wandel in der Sozialwirtschaft*. Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, pp. 9–26.
- Lotsenstelle für Alleinerziehende – <https://www.diakonie-fuer-bielefeld.de/neuigkeiten/detail/lotsenstelle-fuer-alleinziehende.html>, accessed 30.07.2023.
- Maria’s World Foundation – <https://mariasworld.org/bg/>, accessed 30.10.2023.
- Mehler, J. N. (2021) Freie Wohlfahrtspflege–Trends und Perspektiven Sozialer Arbeit. *Sozialwirtschaft aktuell (SWa)*, 31(12), 1–3, Handlungsansätze. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Mutter-Kind-Haus Jörg Sommerlath – <https://www.ejf.de/einrichtungen/kinder-und-jugendhilfe/mutter-kind-haus-joerg-sommerlath.html>, accessed 30.07.2022.
- Niemeyer, H. & Schwarzwälder, T. (2022) Rechtliche und sozialpolitische Fundamente. In C. Kuhlmann, H. Löwenstein, H. Niemeyer & R. Bieker (Hrsg.), *Soziale Arbeit – Das Lehr- und Studienbuch für den Einstieg* (S. 15–64). W. Kohlhammer.

- Non-profit Legal Entities Act (2001) State Gazette 2000, issue 81, in force since 01.01.2001, last amendments 2020, issue 107 – <https://lex.bg/laws/ldoc/2134942720>, accessed 20.03.2023
- Regniet, T. (2023) Wenn Unternehmen das Personal ausgeht – Ein Überblick zum Fachkräftemangel, Wirtschaftswoche online, last access 12. April 2023 – <https://www.wiwo.de/politik/deutschland/fachkraeftemangel-in-deutschland-wenn-unternehmen-das-personal-ausgeht-ein-ueberblick-zum-fachkraeftemangel/28936056.html>
- Rock, J. (2018, February) Algorithm is a dancer: Herausforderungen der Digitalisierung für Wohlfahrtsverbände und Aufgaben der Politik. In *Digitaler Wandel in der Sozialwirtschaft*. Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, pp. 27–44.
- Röh, D. (2022) Soziale Arbeit mit behinderten Menschen (in der Eingliederungshilfe). In R. Bieker & H. Niemeyer (Hrsg.), *Träger, Arbeitsfelder und Zielgruppen Sozialer Arbeit* (2. Ed). W. Kohlhammer, pp 233–242.
- Rojdestvo hristovo foundation – <https://www.darpazar.bg/bg/node/133>, accessed 30.10.2022.
- Schellberg, K. U. (2017) *Betriebswirtschaftslehre für Sozialunternehmen: BWL-Grundwissen für Studium, Fortbildung und Praxis*; Blaue Reihe Sozialmanagement. Walhalla Fachverlag.
- Schellberg, K. (2018) Finanzierung in der Sozialwirtschaft. In K. Grundwald & A. Langer (Hrsg.), *Sozialwirtschaft – Handbuch für Wissenschaft und Praxis*. Nomos Verlagsgesellschaft, pp. 499–513.
- Sen (2019). Social Entrepreneurship Netzwerk Deutschland e. V., Workshop 2019
- Sen (2022) 4. Deutscher Entrepreneurship Monitor 2021/2022 – https://www.send-ev.de/wp-content/uploads/2022/04/4_DSEM_web.pdf, last access 30.07.2023.
- Scheuerle, T., Schmitz, B., Spiess-Knafl, W., Schües, R. & Richter, S. (2015). Mapping social entrepreneurship in Germany – a quantitative analysis’. in: *Int. J. Social Entrepreneurship and Innovation*, Vol. 3, No. 6, pp. 484–511.
- Social and Solidarity Economy Enterprises Act (2019) State Gazette, 2018, issue 91, in force since 02.05.2019, last amendments 2020, issue 17 – <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2137187968>, accessed 20.04.2023.
- Social Assistance Act (1998) State Gazete, 1998, issue 56, last amendments 2022, issue 102 – <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2134405633>, Accessed 20 04.2023.
- Social Enterprise Bulgaria – <https://socialenterprise.bg/>, accessed 30.10.2023.
- Social Services Act (2020) State Gazete, 2019, issue 24, in force since 1.07.2020, last amendments 2022, issue 104 – <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2137191914> , accessed 20.04.2023.
- Sozialgesetzbuch (SGB) – <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/>, last accessed 30.07.2023.
- Spiess-Knafl, W., Schües, R., Richter, S., Scheuerle, T., & Schmitz, B. (2013). Eine Vermessung der Landschaft deutscher Sozialunternehmen. *Sozialunternehmen in Deutschland: Analysen, Trends und Handlungsempfehlungen*, pp. 21–34.
- Spindler, G. (2022) Social Purposes in German Corporate Law and Benefit Corporations in Germany, p. 585–598.

- van Rießen, A., Fehlau, M., Kloha, J., Reinecke-Terner, A., Aghamiri, K., Schone, R., ... & Herrmann, H. (2022) Soziale Arbeit: Das Lehr-und Studienbuch für den Einstieg. Kohlhammer Verlag.
- Roadmap 2015–2020 “Promotion and Development of Social Enterprises in Bulgaria”. Bulgarian Centre for Not-for-Profit Law, 2020.
- Rojdestvo Hristovo Foundation – <https://www.darpazar.bg/bg/node/133>, accessed 30.10.2023.
- Todorova, T. (2014) Social enterprises in Bulgaria - an innovative model for employment and social inclusion. Database. Project “Establishment of a national database of the MLSP on social enterprises in Bulgaria (NBSP-BG)”.
- Zimmer, A. & Paul, F. (2018) Zur volkswirtschaftlichen Bedeutung der Sozialwirtschaft. In K. Grundwald & A. Langer (Hrsg.), Sozialwirtschaft – Handbuch für Wissenschaft und Praxis. Nomos Verlagsgesellschaft, pp. 103–117.

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Книга Социални дейности

Том 116

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF EDUCATION

Social Work

Volume 116

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗИРАНЕ НА ГРИЖАТА ЗА БЕДНИТЕ И НУЖДАЕЩИТЕ СЕ ОТ ХРИСТИЯНСКАТА ЦЪРКВА НА ПРЕХОДА ОТ АНТИЧНОСТ КЪМ СРЕДНОВЕКОВИЕ (I–IX в.)

АЛЕКСАНДЪР ХРИСТОВ*

Резюме. Настоящата студия разглежда историческите процеси, свързани с институционализирането на грижите за бедните и нуждаещите се от Църквата в периода на преход от Античност към Средновековие. Представени са различните етапи и форми на социална защита, които Църквата регламентира в периода на ранното християнство до началото на IX в. Проследяват се отделните насоки в институционалната грижа – от подпомагане на бедни и нуждаещи се (*diaconiae*, *xenodochia*, *ξενοδοχεῖα*), през здравни и социални грижи (*hospitalia*), до цялостната им регламентация, чрез дейността на манастирите (*monasteria*). Разгледани са както общовалидните обществени форми за социална закрила, прилагани от различните християнски деноминации (до разделянето им през 1054 г. на източно византийско православие и западен римокатолицизъм), така и специфичните отлики, чрез които тя успява да се наложи като основен осъществяващ социални дейности през Ранното средновековие.

Ключови думи: *xenodochium*, *diaconia*, *hospitalia*, социална защита, подпомагане, Църква, християнство, манастири

* Имейли: al.x.x@abv.bg; a.hristov@fp.uni-sofia.bg

INSTITUTIONALIZATION OF THE CARE FOR THE POOR AND THE NEEDED BY THE CHRISTIAN CHURCH OF THE TRANSITION FROM ANCIENT TIMES TO THE MIDDLE AGES (I–IX century)

Alexander Hristov

Abstract. *This study examines the historical processes associated with the institutionalization of care for the poor and needy of the church during the transition from Antiquity to the Middle Ages. The various stages and forms of social protection, which the church regulated in the period of early Christianity until the beginning of the IX century, are presented. The individual directions in the institutional care are traced – from supporting the poor and needy (diaconiae, xenodochia, ξενοδοχεῖα), through health and social care (hospitalia), to their overall regulation, through the activity of the monasteries (monasteria). Both the universal social forms of social protection applied by the various Christian denominations (until their split in 1054, into Eastern Byzantine Orthodoxy and Western Roman Catholicism) and the specific distinctions through which it managed to establish itself as a major carrier of social services in the early Middle Ages are considered.*

Keywords: *xenodochium, diaconiae, hospital, social protection, support, church, Christianity, monasteries*

Увод

Постановка на проблема: за съвременните изследователи цялостните процеси, свързани с осигуряване на социална закрила от Църквата през Ранното средновековие, се разглеждат като неизменна част от християнското служение. Чрез милосърдието и грижа към нуждаещите се социалната роля на Църквата се възприемат не само като част от повелите на Исус Христос, но и като основен елемент от общото християнско разбиране за проява на ежедневна любов и състрадание към ближния.

Проблемът с институционализиране на грижата за бедните и нуждаещите се от християнската Църква като социален феномен на прехода от Античност към Средновековие е поставян нееднократно в научната литература (Schönfeld, W., 1922; Szabo, T., 1983; Boshof, E., 1984; Cruz, P., 1995; Dey, H., 2008; Collins, J., 2014; Gaillard, M., 2015; Koet, B., Murphy, E., E. Ryökäs, 2018; Latvus, K., 2017; Miller, T., 1997; 2023; Бояджиев, Р., 2011; 2022). Дискусионните въпроси, върху които основно се акцентира, се свеждат най-общо до дефинирането на социалните функции на Църквата като съвкупност от действия, свързани с изграждането на интегрирана система от благотворителни организации (*xenodochia, hospitalia, monasteria*), които тя административно развива под своята егида. Именно в тази насока тя се разглежда като основен

носител на социални грижи в продължение на няколко века (основно от втората половина на III до IX/XI в.), насочвайки в значителна степен съществена част от дейността си към онази най-онеоправдана част от обществото, съставляваща бедните, социално слабите и нуждаещите се.

Като съществени проблеми пред научната общност, очертаващи и тематичната рамка на настоящата студия, могат да бъдат изведени няколко основни момента. На първо място необходимостта от систематизиране и анализиране на историческите сведения, отнасящи се до институционализацията на социалната грижа за бедни и нуждаещи се от Църквата през посочения период. Да се проследят еволюционните процеси на развитие, като същевременно се разгледат и диференцират различните форми и механизми на социална закрила, прилагани от Църквата както във византийското пространство (Византийската империя), така и по отношение на социалните заведения в Западна Европа (западната християнска традиция)¹.

Очертавайки безспорното влияние, което Византийската империя оказва върху цялостните аспекти на социалната закрила и развитието на институционалната грижа в целия раннохристиянски свят, да се покажат паралелните процеси в западноевропейското пространство на прехода от Античност към Средновековие. Същевременно да бъдат открити определените конфесионални отлики и различия (специфики) между източната и западната християнска традиция. Да се покажат еволюционните процеси и промени в развитието на църковната социална грижа по отношение на подпомагането на бедните и нуждаещите, проявяващи се по-съществено след IX–X в.

Не на последно място да се обобщят и изведат основните изводи, свързани с регламентирането и институционализирането на грижите за бедни и нуждаещи се от Църквата като специфична форма и проява на благотворителност в период, когато тя не само се утвърждава, но и има водеща роля като основен носител на социални грижи за целия разглеждан период до IX в.

Така разкриването и правилното осмисляне на протичащите процеси в контекста на отделните религиозни общности (на източната византийска и западната римокатолическа християнска традиция) през посочения период ще спомогне за цялостното (и функционално) разбиране на институционализацията на социална грижа от Църквата, която тя полага по отношение на бедните и нуждаещите се.

Хронологическа рамка. Определеният период, обхващащ хронологическите граници от времето на утвърждаване на християнството (I–III в.) до началото на IX в., въпреки широкия си времеви диапазон, също не може да се разглежда еднозначно. Независимо че той се препокрива с утвърдената ис-

¹ Тук следва да бъде уточнено, че този процес на диференциация между източната/православна и западната/римокатолическа църква придобива завършен вид след налагането на Великата схизма през 1054 г.

торическа рамка на ранното християнство (I–III/IV в.) и римо-византийското общество (до 1054 г.), до голяма степен вътрешноструктурните му особености се подчиняват на развитието на **институционалната грижа** и специфичните **форми на подпомагане**, които Църквата регламентира.

Предоставянето на определен набор от „социални грижи“, насочени основно към онази най-онеправдана част от обществото – тази на бедните и нуждаещите се, характеризира неговите най-съществени отличителни елементи и черти:

- формиране на раннохристиянски (протосоциални) **служби и структури** (епископията и дяконството);
- регламентиране на определени църковни **институции** и изграждане на **социално-здравни комплекси** (*xenodochia, hospitalia*);
- **институционализиране и организационно структуриране на църковни социално-здравни заведения** за определени категории и групи от бедни и нуждаещи се (*monasteria*).

Цели и задачи. Настоящата студия има за **цел** да разгледа и анализира протичащите процеси и етапи, свързани основно с регламентирането и институционализиране на социалната закрила и подпомагане от Църквата, засвидетелствани в нейното историческото развитие от края на Късната античност – през ранното християнство до началото на IX в. Представени през призмата на морално-етичните норми и традиции на християнската благотворителност (*εὐεργετέω, euergetismus*) и филантропия (*φιλανθρωπία, philanthrōpía*), да се покажат специфичните форми и особености, които Църквата налага – посредством разбирането за помощ към ближния като едно от проявленията в борбата за спасението на човешката душа, постигано чрез добри дела, проява на милосърдие и грижа към бедните и нуждаещите се.

Задачите, които се поставят пред настоящото изследване за постигане на набелязаните цели, са:

- да се покажат характерните особености при формирането на раннохристиянските (благотворителни) общини и структури, като се акцентира върху: ролята, статуса и функциите на дяконите и епископата в тяхната пастирска дейност;
- да се открият спецификите и особеностите при регламентиране на определени социални дейности от църковните институции след утвърждаване на християнството, както във византийското пространство, така и по отношение на социалните заведения в западната християнска традиция;
- да се анализира терминологията, обозначаваща различните социални структури, тяхната организация и разпространение, отразявайки спецификите в съществуващите християнски общности през определените подпериоди;

- да се диференцира лексиката и смисловото съдържание на терминологията, свързана с *гостоприемството, здравната и социална грижа* за бедните и нуждаещите се, която Църквата и нейните структури изграждат в християнското пространство през посочения период;
- да се определят еволюционните процеси и етапи, свързани с институционализирането на социалната грижа от Църквата (между V и IX в.), довели до утвърждаване на *болниците и манастирските структури*, като основни носители на диференцирани социални грижи за бедните и нуждаещите се.

Обект и предмет на изследването. Като *обект* настоящата работа ще разглежда институционализирането на социалната грижа от Църквата като съвкупност от действия, свързани с изграждането на интегрирана система от религиозни благотворителни структури и организации (*xenodochia, hospitalia, monasteria*), насочени към трайното обезпечаване и грижа за бедните и нуждаещите се през визирания исторически период. Същевременно ще се открият и диференцират различните форми и механизми, прилагани от църковните институции в рамките на византийското пространство и западноевропейската християнска традиция.

Като *предмет* на научното изследване ще се разглеждат всички аспекти, свързани с изграждащите елементи и механизми за институционална грижа от Църквата, чрез която обектът функционира: различни инициативи, мерки и закони на църковните институции и светските власти, способстващи създаването на специфични форми и прояви на християнска благотворителност.

Придържайки се към зададените теоретични постановки, настоящата студия ще проследи и анализира отделни аспекти, свързани с институционализиране на грижата за бедните и нуждаещите се, като се опита да отговори на следните въпроси:

- Как се формира и осъществява социалната грижа за най-бедните и нуждаещите се в раннохристиянската община, като същевременно се отчита спецификата на общественоекономическите и социално-политическото развитие в постепенно отдалечаващите се една от друга източна и западна християнска империя?
- Какви социално-институционални промени настъпват в християнското общество след неговото консолидиране по отношение грижата за бедни и нуждаещи се, като същевременно се разграничи появата на еволюционно нови форми за здравно-социална грижа в западноевропейското пространство (*hospitalia*)?
- Как структурно се регламентира и организира институционалната грижа от манастирите (*monasteria*) като основни носители на здравно-социални грижи за различни категории и групи от нуждаещи се до IX в.

Периодизация. Разглеждайки така очертаните въпроси, може да бъде определена специфична хронологическа рамка, която, въпреки че се препокрива със съществуващата историческа периодизация, най-общо може да бъде структурирана в следните по-значими етапи:

- **Протоинституционален (доинституционален) период** – от възникване на раннохристиянската община (I–II в.) до утвърждаване и официализиране на християнството като основна и доминираща религия през първата половина на IV в. (313–325). Сред неговите основни характеристики тук ще се визират:
 - ✓ осъществяването на преход и трансформация от античните форми на благотворителност **евергетия** (или евергетизъм, от гръцки *εὐεργεσία*, *εὐεργετέω*, „правя добри дела“) към формирането на първите християнски социални структури (*епископат* и *дякония*);
 - ✓ преминаване към определени организационни форми и изграждане на християнски институции **ксенодохиум** (от старогръцки *xenodochia*, *ξενοδοχεῖα*; „място за непознати, странноприемница, къща за гости“), които да осъществяват първичната и най-неотложна грижа за бедните и нуждаещите се.
- **Конфесионално-институционален период** (простиращ се условно в границите от втората половина на IV и началото на V в. – до първата четвърт на IX в.), характеризиращ се според динамиката и спецификата на протичащите процеси в различните християнски общности на източноправославната и западноевропейската християнска традиция, който има значително по-неясен характер както по отношение хронологическите рамки, така и от гледна точка на християнските институции (*xenodochia*, *hospitalia*, *monasteria*). Съществен проблем (на който основно ще се акцентира тук), останал все още открит и в научната историографията, е изясняването и използването на разнообразните лексикални форми, показващи неяснота както по отношение на терминологията, така и по отношение на функциите и ролята, която църковните социални структури изпълняват през целия визиран период.
- **Институционален** – от края на VI началото на VII в. до първата половина на IX в., когато манастирите (*monasteria*) и хосписите за поклонници (*hospitium*, *hospitalia*) се утвърждават като основни организационни структури, но същевременно и като носители на здравно-социална грижа за определени категории и групи от бедни и нуждаещи се.

Предложената хронологическа рамка има относително условен характер и въпреки че се препокрива с утвърдената от християнската историография и европейската медиевистика периодизация, има своята специфика. Разграничаването на отделните етапи и институционални форми на социални грижи, които се срещат и често са натоварени с различно смислово или неясно съдържание, логически се подчинява на протичащите социални процеси и законо-

мерности, които оказват значение върху социалното институционализиране на грижите за бедните и нуждаещите се от Църквата през разглеждания период. Очертаните исторически граници на разглежданата тема нямат претенции за пълна изчерпателност, но тя е оптимална за целите на настоящото изследване, дотолкова, доколкото то да открие основните аспекти, свързани с регламентиране на грижата за бедните и нуждаещите се от Църквата и правилното осмисляне на протичащите процесите през Ранното средновековие.

Методологически подходи на изследването. Методологията, използвана в хода на настоящата работа, до голяма степен може да се разглежда като комплексен подход към основните източници, използвани за нуждите на историческото изследване.

Прилагането на *сравнително-исторически анализ* по отношение на протичащите процеси и явления в близки (диаметрално) развиващи се на отделните християнски общности във Византийската империя и западнохристиянската традиция, спомага по-ясно да бъдат открити както проявяващите се общи тенденции, така и определени специфики на различие.

Чрез контент-анализ на текстови и веществени (археографски) източници, върху които се изгражда структурното съдържание на темата, да се изяснят основните теоретични и терминологични положения, заложиени от изследването.

Класификация и обзор на историческите извори. За историческото развитие на Църквата и институционализиране на грижите за бедните и нуждаещите се през ранното християнство днес съществуват значителни по вид и обем източници на материалната култура. На базата на утвърдената от историческото изворознание класификация на изворите, най-общо, те могат да бъдат разделени на *писмени* и *веществени* (археологически), сред които преобладаващи несъмнено са тези от първата група.

Писмени извори: по своята типологизация самите писмени извори, свързани с институционализиране на грижите за бедни и нуждаещите се от Църквата, се подразделят на няколко значителни групи и подгрупи:

✓ на първо място по своя *произход и език*, те могат да бъдат класифицирани в две основни езикови групи – *византийски* (гръцки) и *латински* (западноевропейски) извори.

✓ по отношение на тяхната *систематизация и съдържателни характеристики* те могат да се разделят на: *официални/първични* (документални) – съдържащи информация, свързана с институционализирането на църковните грижи за бедни и нуждаещи се, която се регламентира във владетелски грамоти, официални църковни решения и актове, синодални и съборни ре-

шения на различните християнски общности², манастирски устави и правила (типичи)³, кодекси и разпореждания на върховната светска и духовна власт⁴; **неофициални** (хроника, панегирици, исторически съчинения и други с летописен характер)⁵ – заемащи най-значителен дял и обем от историческите сведения, които по своето съдържание са много по-описателни и подробни спрямо първата група, но в исторически аспект се разглежда като допълващи (вторични); **агиографски съчинения и синаксари с богословско съдържание** – представени основно от значително количество и обем догматично-полемични произведения, житийна литература и богословски текстове и трактати⁶.

Веществени (археологически) източници: представени чрез типологизиране и примери от запазени или разкрити архитектурни комплекси⁷, онагледяващи историческото развитие и еволюция на институционалната грижа за бедни и нуждаещи се на прехода от Античност към Средновековие (*xenodochia, hospitalia, monasteria*).

Историография. Критически анализ. Днес тематиката, свързана с историческото развитие на институционалната грижа за бедни и нуждаещи се от Църквата през Ранното средновековие като историографски проблем, заема значително място в съществуващата научната литература (Бояджиев, Р., 2011; Димитров, Д., 2013; Каравълчева, З., 2014; Boshof, E., 1984; Dey, H., 2008; Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs, 2018; Latvus, K., 2017; Lefevre, J., 2011; Miller, T., 1997; Schönfeld, W., 1922)⁸. Обикновено изследванията се насочват

² Канони на Църковните Събори: Първи вселенски събор в Никея (325); Събор от Елвира (Гранада, Испания) (309); Сердикийски събор (347) Орлеански събор (511).

³ Regula Benedicti.

⁴ Codex Iustinianus, Iustiniani Novellae. ГИБИ Т. 2 1958; Liber Pontificalis, Liber Diurnus.

⁵ Gaius Plinius Caecilius Secundus Epistulae Liber decimus ca, p. 61–113; Pauli diaconi Emeritensis. Liber de vita et miraculis patrum Emeritensium cap. 9 Mausona, natione Gothus, nutritus in Ecclesia Sancte Eulaliae succedit Fideli in Episcopatu, Xenodochium, Monasteria ... p. 31–33; ANNALES REGNI FRANCORUM (ANNALES LAURISSENSIS MAIORES).

⁶ Йоан Златоуст, Liber Pontificalis, Liber Diurnus Romanorum Pontificum, Sophronius Eusebius Hieronymus. Epistolae selectae: in libros III distributae Pamachio Epistola XXX p. 41–42; Сурприанум lib.

⁷ Тук могат да бъдат посочени комплексът Мерида (Испания), манастирът св. Екатерина (Синай, Египет), Hôtel-Dieu (Париж).

⁸ Сред по-значимите изследвания, които се занимават с отделни въпроси и проблеми на институционалната грижа от Църквата, могат да бъдат посочени: Бояджиев, Р. (2011) Късноантичното женско монашество в Рим и духовните му покровители на Апенините и в Източното Средиземноморие (между II и III Вселенски събор: 381 до 431). София, Ах-Ба-Ка; Бояджиев, Р. (2022) Изгубената Африка Sacra. Късноантичната християнска Северна Африка IV–VI в. София, Парадигма; Димитров, Д. (2013) Византийските болници. – В: *Societas Classica*. Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока. Т. VI, В. Търново, 320–334; Каравълчева, З. (2014) Странноприемниците във византийската ма-

към разглеждането на определени въпроси, свързани с изясняване ролята и мястото на Църквата, като основните подходи третират не само към приемната грижа, християнската благотворителност и филантропия (Miller, T., 1997; Latvus, K., 2017), но също така и към проблемите на бедността и причините, които я пораждат (Чавдарова, А., 2012).

Независимо от обективните приносни моменти на повечето изследвания, посветени на въпросите, свързани с проблематиката на настоящата научна студия, те все още остават недостатъчно задълбочено проучени и анализирани от съвременна гледна точка. Насоките на научните изследователи по проблематиката остават най-вече по посока на развитието на институционалната грижа – с оглед на различните гледни точки в терминологичното определяне на формите и структурите, които ги прилагат и реализират.

Имплицитното дефиниране на термини като *diaconiae*, *xenodochia*, *hospitalia*, или *monasteria*, носещи различно смислово значение, но намиращи се в определена взаимозависимост с основното съдържание, което те изпълняват най-вече по отношение на институционалната грижа, днес все още създава значителни затруднения при тяхното съпоставяне с конкретната структурна реалност. Подчертаната полисемия на изложените дефиниции, като носители на християнска благотворителност и филантропия, не само от институционална, но също така и от социална гледна точка, често се представят и интерпретират в един и същи източник (от отделни изследователи) като тъждествени, с което често пъти те още повече задълбочават полемиката, свързана с въпросите на институционалната грижа от Църквата през Ранното средновековие.

За разлика от ранните историографски проучвания (Schönfeld, W., 1922), където ясно се определя съществуващата взаимовръзка между *xenodochia* и

настирска култура. – *MEDIAEVALIA*, IV/7, 24–34; Христов, А. (2023) Христоматия по история на социалната работа. От античността до средата на XX век. София, УИ „Св. Климент Охридски“; Чавдарова, А. (2012) История на социалната работа. Габрово, Екс-Прес; Янев, И. (2014) Пастирски грижи за деца и млади хора в риск в древната Църква. – *Богословска мисъл*, 1–2, 2011, 41–53; Boshof, E. (1984) Armenfürsorge im Frühmittelalter: Xenodochium, matricula, hospitale pauperum. – *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. VSWG. – Stuttgart, Steiner, 153–174; Dey, H. (2008) Diaconiae, Xenodochia, Hospitalia and Monasteries: “*Social Security*” and the Meaning of Monasticism in Early Medieval Rome. – *Early Medieval Europe*, 16 (4), 398–422; Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs (2018) Deacons and Diakonia in Early Christianity. The First Two Centuries. *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe* 479; Latvus, K. (2017) Diaconia as Care for the Poor? Critical Perspectives on the Development of Caritative Diaconia. Grano Oy, Kuopio; Lefevre, J. (2011) *Histoire de l'hôtellerie: une approche économique*. Editions Publibook; Miller, T. (1997) *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press.; Schönfeld, W. (1922) Die Xenodochien in Italien und Frankreich im frühen Mittelalter. – *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, 12, Issue 1, 1–54.

monasteria като монашески образувания, но без да се поставя ясно изразена граница в смисловата натовареност и диференциране на отделните определения, някои от съвременните изследователи (Dey, H., 2008: 405–406) се насочват към тяхното разграничаване и хронологическо позициониране според функциите, които те имат или изпълняват през отделните периоди⁹.

Наред с диаметрално разграничаващите се позиции в съществуващото научното поле на институционалната грижа, като определен конформистки подход, разглеждащ прекаленото преекспониране на проблематиката – основно пречупена през призмата на нееднозначността в терминологията¹⁰, тук могат да бъдат посочени определени изследователи (Szabo, T., 1983: 72–73)¹¹, които разглеждат всички институции като тъждествени, без да се диференцира много задълбочено тяхното положение и статус.

Резюмирането на различните подходи в историческото развитие на институционалната грижа от Църквата през Ранното средновековие и изясняването на свързаните с тях понятия и концепции показва значителното разнообразие на гледни точки и позиции, които, въпреки че имат своите приносни моменти и се явяват добра основа за интерпретиране на научните факти и протичащите процеси, все още остават широко поле за изследване пред съвременните и бъдещи изследователи по отделни въпроси, свързани с настоящата проблематика.

Терминология. Разглеждайки институционализирането на грижата за бедните и нуждаещите се като исторически процес в диаметрално развиващи се християнски деноминации на византийския свят и западноевропейското средновековно общество, може да бъде открито наличието на значително разнообразие от лексикална терминология, често с неясен смислов или функционален характер. Подчертаната полисемия на изразните средства, които имат диференцирано смислово съдържание за отделните подпериоди, на-

⁹ В светос проучване Хендрик Дей (Dey, H., 2008), разглеждащ като основен латински източник „*Liber Pontificalis*“, прави опит за диференциация във функциите и ролята на християнските социални служби и институции, когато трябва да се разграничи *xenodochia* и *diaconiae*. От друга страна, когато представя монашеските общности (*monasteriis diaconiae*), които са фиксирани най-рано през 80-те години на VII в. като институции, натоварени с определени социални функции, той ги класифицира основно на регионален принцип, показвайки определена специфика при тяхното профилиране в оказване на помощ на бедните и нуждаещите се.

¹⁰ Основно по отношение на *xenodochia*, която се разглежда в пряка зависимост с *monasteria*.

¹¹ Томас Цабо (T. Szabo) подчертава, че до голяма степен проблемът с дефиниране на засвидетелстваната в изворите терминология може би е до голяма степен фалшив и преекспониран проблем. Според него *xenodochia*, споменаваща се нееднозначно или във връзка с манастирите, не трябва да бъде идентифицирана като различна социална структура, а като място за прием, прикрепено към манастира.

лага те да бъдат класифицирани още в началото на настоящото изследване. Очертавайки най-общо фразеологията на понятия като *diaconiae*, *xenodochia*, *hospitalia* и *monasteria* и тяхната семантика, тук те ще се дефинират и разбират както следва:

- **Дякония** (от старогръцки *διάκονος*, *diaconus*, *diaconissa* „служба“) ¹², която в най-общия си смисъл ще се възприема и разбира като: **служение с благотворителни функции и насоченост към подпомагане на най-бедните и нуждаещите се членове на християнската община**. В първоначалният си вариант (I–III в.) тя се развива постепенно от неформална – протосоциална структура в рамките на епископата (I Вселенски събор – 325 г.) ¹³, до служба (*ministerium*), която Църквата организира да се изпълнява по отношение на различните видове помощ, предлагана от манастирите (след V–VI в.). От края на VI–началото на VII в. в голяма част от християнския свят употребата на термина „дяконско служение“ значително се разширява, като смисловата му натовареност вече служи за обозначаване (както съвкупност) не само на функциите, които то изпълнява, но и на едноименните комплекси, в които се развиват и социални дейности (Коев, Т., Г. Бакалов, 1992: 44–45; Dey, H., 2008: 399–400; Latvus, K., 2017: 44–45).
- **Ксенодохия** *ξενοδοχεῖα*, *ξενών* (от старогръцки, *ξενοδοχεῖον*, *ξενώνων* *ξενοδοχεῖον*, *xenodokheion* или *xenodocheion* „място за непознати, странноприемница, къща за гости“) ¹⁴ – ще се разглежда като организацион-

¹² По-задълбочени и обобщаващи разработки върху терминологията, функциите и историческото развитие, свързани с *diaconae*, се правят от: Georgi, D. (1986) *The Opponents of Paul in Second Corinthians. A Study on Religious Propaganda in Late Antiquity*. Philadelphia, Fortress; Dey, H. (2008) *Diaconiae, Xenodochia, Hospitalia and Monasteries: “Social Security” and the Meaning of Monasticism in Early Medieval Rome*. – *Early Medieval Europe*, 16 (4), 398–422; Collins, J. (2014) *Diakonia: Diakonia Studies*. New York, Oxford.; Latvus, K. (2017) *Diaconia as Care for the Poor? Critical Perspectives on the Development of Caritative Diaconia*. Grano Oy, Kuopio; Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs (2018) *Deacons and Diakonia in Early Christianity. The First Two Centuries*. *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament* 2. Reihe 479; Madigan, K. Osiek, (2005) *Ordained women in the early church. A documentary history*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.

¹³ „... нека дяконите да останат в рамките на собствените си граници, като знаят, че те са служители (т.е. служат – б.а.) на епископа и презвитера, които ги наставляват“ (Канон 18). (Sozomen, *Historia Ecclesiastica*. 3.11.3–3.12).

¹⁴ Тук могат да бъдат открити базовите публикации и монографии на: Каравълчева, З. (2014) *Странноприемниците във византийската манастирска култура*. – *MEDIAEVALIA*, IV/7, 24–34; Чавдарова, А. (2012) *История на социалната работа*. Габрово, Екс-Прес; Boshof, E. (1984) *Armenfürsorge im Frühmittelalter: Xenodochium, matricula, hospitale pauperum*. – *Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*. Stuttgart, Steiner, 153–174.; Dey, H. (2008) *Diaconiae, Xenodochia, Hospitalia and Monasteries: “Social Security” and the Meaning of Monasticism in Early Medieval Rome*. – *Early Medieval Europe*, 16 (4), 398–422;

на форма за социална закрила или благотворителна (филантропска) структура под егидата на Църквата, насочена към трайно обезпечаване (задоволяване) на определени социални потребности, свързани с грижата за бедните, болните и нуждаещите се. Изградени не само в големите градове, но и към големи манастирски комплекси (след VII в.), те следва да се възприемат като място не само за отдих и обгрижване на изпаднали в нужда странници и чужденци, но същевременно и като **заведения – приюти за грижа и лечение на бедни болни и нуждаещи се** (Каравълчева, З., 2014: 25–26; Чавдарова, А., 2012: 21–22). Във византийското пространство през разглеждания период основните извори¹⁵ обозначават с термина **ксенон** (от старогръцки ξενών, чужд, т.е. „място за подслон на чужди хора, гостилница“) – комплекс от помещения или дори сгради, които далеч надхвърлят съвременната представа за странноприемницата или хан, като място за краткотрайно пребиваване и отдих на пътници срещу заплащане (Risse, G., 2000: 2–3). Най-общо казано ксенона ще се разглеждат като съвкупност от помещения за настаняване на „пътници“ (ξένοι „чужденци“), но не само за бедни и нуждаещи се хора, но и за приютяването на светски и публични личности (Чавдарова, А., 2012: 29). Счита се, че организирането на този вид систематична грижа се пренася и трансформира в западноевропейското пространство, носейки определена специфика. За разлика от източнохристиянската традиция *xenodochia*-та тук (първоначално) се развива основно като **градска институция** (*xenodochia* (*hospitalia*) *pauperum, debilium et infirmorum* („Болници на бедните, слабите и болните“)). Управлявани от Църквата (като основен носител на милосърдие и грижа за нуждаещите се), в края на Ранното средновековие, при управлението на Каролингите (VII–X в.), те не само се прехвърлят от епископите и духовенство към монашеските институции, но в градската среда се трансформират в съвременния еквивалент на болнични заведения *hospitalia*¹⁶.

Miller, T. (1997) *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press; Szabo, T. (1983) *Xenodochia, Hospitaler und Herbergen – kirshliche und kommerzielle Gastung im mittelalterlichen Italien (7. bis 14. Jahrhundert)*. – *Gastfreundschaft, Taverne und Gasthaus im Mittelalter*. Munich, 61–92.; Schönfeld, W. (1922) *Die Xenodochien in Italien und Frankreich im frühen Mittelalter*. – *Zeitschrift der Savigny – Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, 12, Issue 1, 1–54.

¹⁵ Procopii Caesariensis. *De aedificiis* IX. 1.

¹⁶ Наличието на *xenodochia* в ранния период на западноевропейското пространство не винаги предполага присъствието на монашеска общност, но когато липсват достоверни източници на информацията, хипотезата за общността на монаси или монахини, които го обслужват, е законна.

- **Болница** (*hospitalia* *βοσποκομεία*, *valetudinaria*, *Hotel de Dieu*)¹⁷ или както се е разбрала в първоначалният си смисъл **птохотрофей** (*πτοχотροφεία* „къща за болни и бедни“). За неин прототип се взема комплексът, създаден в Кесария/Кападокия от св. Василий Велики (330–379). „*Базилиада*“ (*Basiliada*)¹⁸, както тя става известна, се изгражда около 369–372 г. В нея се прилага не само лечение на немошните болни, но се оказва и подпомагане на бедни, прием и настаняване на нуждаещи се и грижа за сираци (от старогръцки орфанотрофос *ὄρφανотροφεία* орфанотрофос „дом за сираци“) (Miller, T., 2003; 2011). **Hospitalitas** (който включва и семантичната област на *hospites* („гости“) и *hospitia* („гостопримество“) навлиза в западноевропейската терминология от края на V началото на VI в., когато папа Григорий Велики (540–604) призовава „за грижа към бедните и тези които живеят в нужда“ (Vinson, M., 2003: 39). Този апел е отправен най-вече във връзка с концепцията и визията му за институционалната дейността и грижа на Църквата към бедните и нуждаещите се, която тя да осъществява, чрез епископите (*episcopus*)¹⁹, *xenodochia* (впоследствие и *monasteria*)²⁰. След VI в. по модела на раннохристиянските *xenodochia* в западноевропейското пространство (основно в градското пространство) се създават и развиват множество *хосписи* и *болници*²¹ (*hospitalia*), но не

¹⁷ За болничната грижа и нейното институционализиране от Църквата през Ранното средновековие тук може да бъдат посочени и открити няколко по стойности изследвания: Димитров, Д. (2013) Византийските болници. – В: Societas Classica. Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока. Т. VI, бр. 1, В. Търново, 320–334; Cilliers, L., F. Retief (2005) The evolution of hospitals from antiquity to the Renaissance. Acta Theologica Supplementum 7, 213–232; Dörnemann, M. (2003) Krankheit und Heilung in der Theologie der frühen Kirchenväter. Tübingen, Mohr Siebeck; Imbert, J. (1982) Histoire des Hôpitaux en France. Toulouse, France; Miller, T. (1997) The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press; Scheutz, M., Sommerlechner, A. (2008) Europäisches Spitalwesen: Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit/ Hospitals and Institutional Care in Medieval and Early Modern Europe. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Vienna, Oldenbourg Verlag.

¹⁸ Тя се явява същевременно модел и по който се развива *xenodochia*, но по своите функции в много отношения е по-близка до социално заведение от болничен тип.

¹⁹ Във визията на папа Григорий епископите в градските средища имат основно и съществено място по отношение на подпомагането на бедните и нуждаещите се и грижата за пилигримите (*peregrini*), пътуващи към Рим, на които да се дават подслон, храна и вино за пиене. В провинцията, където са много по-добре представени в тази насока, селските църкви и техните свещеници гарантират гостопримството и приют в домове недалеч от църквата (*hospitium* – *гостопримество*).

²⁰ Regula Pastoralis. Grégoire le Grand. La Règle pastorale, T. I. B. Judic, F. Rommel, C. Morel (1992), 272 p. Grégoire le Grand. Les Dialogues.

²¹ Думата болница (от лат. *hospes* „гост“) гостопримно лице или непознат се отнася до хоспитум (лат. *hostel*), от който произлизат френските термини „*hôpital*“ и „*hôtel*“.

само за поклонници, а също така и за градската „беднота“. С течение на времето грижата за гладните и болните измества акцента в тяхната дейност, което постепенно води до все по-тясното им профилиране като социално-здравни заведения. В етимологично отношение след VII в. болницата като наименование (от светски или духовен тип) запазва и дори утвърждава латинската си форма. Същевременно в изворите и терминологията от периода след VIII и началото на IX в., за да се разграничат все повече институционализираните от Църквата (но и в определени случаи от светските власти) болнични заведения, които започват да се изграждат в големите градове, от тези, които манастирите развиват, в употреба влизат наименования като „*Domus Dei*“ или „*Hotel de Dieu*“²² (т.е. „божи дом или къща за гости“), които достигат своя разцвет основно във Франция през XVI–XVII в. (Чавдарова, А., 2012: 65, 94–95; Jones, C., M. Sonenscher, 1983: 173–174).

- **Манастирите** (*μοναστήρια, monasteria*) като християнски монашески общности (*κοινόβιοι, coenobia*) се развиват основно между III и IV в. първоначално в рамките на Източната Римска империя, а в последствие и в Западна Европа. Следвайки християнската традиция и разбиране за милосърдие и подпомагане на бедните и страдащите, постепенно те се оформят като социални общности и структури, върху които пада задължението и да се грижата за немощните, болните и нуждаещите се. Към началото на VI в.²³, когато манастирите се утвърждават и придобиват широко разпространение в целия християнски свят, много от тях се превръщат в основни носители на институционална грижа за определени категории и групи от нуждаещи се. В почти всяка манастирска общност²⁴ често се създават или паралелно се организират и развиват социално-здравни грижи, в които се осъществява основно първично

²² През XVI в. във Франция всички социални институции – болници и приюти – постепенно преминават под контрола и управлението на централната власт, което се реализира чрез „законодателство за бедни“ (*Renferment des pauvres*). Стремящата се към абсолютен контрол монархия възприема системата *Hôpital Général, Hôpital d'enfermement* (Обща болница), към която се придават и *Hôtel-Dieu* (Чавдарова, А., 2012: 94).

²³ Семантично фразата *monasteria diaconiae* е фиксирана в западноевропейското пространство след VII в. (680), когато се използва във връзка с монашеските общности, които имат за задача да оказват гостоприемство и помощ на нуждаещите се. В лексикален смисъл те невинаги се възприемат еднозначно, не само поради спецификите, които те имат, но и поради функциите, които изпълняват, предвид че манастирите все още се възприемат като изолирани духовни общности *cenobitic monasticism*.

²⁴ По настояване на архиепископа на Майнц Бонифаций (675–754) на провеля се през 743 г. голям църковен събор (*Concilium Germanicum*) в Leptines (дн. Белгия) правилата на св. Бенедикт се приемат като задължителни за всички манастири в Австразия (североизточната част на Меровингското кралство на франките) (Angenendt, A., 1996: 1289).

болнично лечение (*infirmarium*), осигурява се подслон за бедни и поклонници (*pauperes et peregrini*), а в определени случаи и социално подпомагане на селското население (Mollat, M., 1984: 53; Чавдарова, А., 2012: 27–30). Цялостният процес, свързан с институционализиране на грижите за бедните и нуждаещите от манастирите, приключва в началото на IX в. (816–836), когато каролингските владетели окончателно регламентират техните социални функции²⁵.

Теологична/богословска обосновка на грижите за бедни. (от св. Василий Велики (330–379) до св. Бенедикт Нурсийски (ок. 480–547))

В пастирската практика на християнската Църква през Ранното средновековие формирането на идеологическата концепция и разбирането за милосърдието и институционална грижа като форма на социалното подпомагане може да се разглежда като продължителен еволюционен процес. Развиваща се постепенно под въздействието на различни теоретико-богословски виждания и обосновки, тя се оформя под влиянието на отделни представители на раннохристиянската теологическа мисъл. Подобно на източната Църква, където богослови като св. Василий Велики, св. Григорий Богослов и св. Йоан Златоуст задават основополагащите форми и разбиране за милостинята/ милосърдието и регламентирането на институционалната грижа, западната Църква в лицето на най-почитаните си представители – св. Аврелий Августин, св. Тома Аквински и св. Бенедикт от Нурсия, също формира (изгражда) религиозно-догматична (доктринална) система, основана на разбирането за социалната грижа и подпомагане на бедните и нуждаещите се.

Въпреки че до Великата Схизма през 1054 г. между християнството във Византийската империя и западната християнска традиция да не се забелязват съществени различия по отношение на регламентираните форми за социална закрила на градското и селското население и институционализирането на социалните грижи от манастирите, постепенно в тях се задават и формират догматично отделни направления, които оформят идеологическата основа за последващото надграждане и развитие на съществуващия средновековен социален модел.

²⁵ Установяването на определени взаимоотношения между държава (светската власт) и църква условно могат да се разглежда като изграждане на своеобразна функционално действаща система, имаща за цел основно да направлява и ръководи обществените отношения. В този смисъл тя се подчинява на идеологическото разбиране за тяхната роля, като еманация на Божия промисъл, в която държавата има институционално-политически функции, а Църквата – социално-нравствени.

Сред значителните представители на източната теологическа мисъл, залагащи базовите концепции и разбиране за мястото на Църквата и нейната роля по отношение на социалната закрила, тук може да бъде открояна цялостната дейност на **св. Василий Велики** (330–379), който оформя нейната институционалната рамка. Несъмнено могат да бъдат посочени не само неговите догматично-полемични трудове и дейност, но също така и екзегетичните му коментари, които носят силен социален заряд²⁶. Решително критикуващ сребролюбие и егоизма на богатите, излишно трупащи ненужно материални блага пред очевидната нужда от грижи за бедните, стоящи с хиляди край портите и викащи с жален глас, той назидателно ги порицава и наставлява (поучава) с бащински глас:

Какво ще отговорим в съдния ден ти, който човека не намяташ; за братя си в дрипи нехаеш; оставяш житото да се скапе, а гладните не храниш; ти, който златото трупаш, а притеснения пренебрегваш? Защо отказваш да дадеш, твърдейки, че не ще стигне за всички искащи. И езикът ти се късне, а ръката ти те изобличава: мълчаливо тя разкрива лъжата, която бляска изпод камъка на пръстена ти. Колко хора може да освободи от дългове един твой пръстен? Колко срутени домове може да вдигне? Една твоя ракла с дрехи може да облече цяло зъзнещо село. Но ти оставаши бездеен и отпращаши бедния, без да се боиш от справедливото възмездие на Съдията Христос. Не си пожалил, няма и да бъдеш пожален; не си отворил дома си и ще бъдеш изгонен от Небесното Царство, не си дал хляб, не ще получиши вечен живот (Христов, А., 2023: 39–40).

Разясняващ пътищата, по които грешникът може да се спаси, той обяснява как точно да се постигне това:

Ако разпръснете богатството си, Бог ще ви приеме, ангелите ще ви възвеличат, а всички създания на света ще ви благословят. Вашата слава ще бъде вечна; ще наследите короната на правдата и Небесното царство. Всички тези неща ще ви бъдат възнаграждение за вашето управление на неутрайни дела (Федер, У., 2008).

Значителен принос към осмислянето и разбирането за социално-нравствената роля и отговорност на Църквата по отношение на социалната защита на нуждаещите се чрез своята дейност развива и друг виден християнски представител на източната Църква – **св. Йоан Златоуст** (347–407). Своите виждания и разбираня той излага в няколко полемично-нравствени теми и беседи, сред които могат да бъдат открити: „Какви трябва да бъдем като християни“, „За покаянието“ и „За истинското богатство“. Следващ христия-

²⁶ Тук основно могат да бъдат изведени няколко от неговите трактати, служещи за въведение и основа: „За Божия съд“, „За вярата“ и особено „**Нравствените принципи**“; догматични и нравоучителни беседи: „За Милостта и съдът“, „За утешение на болните“, „Как човек да живее добре“ (Федер, У., 2008).

янките принципи, тук основно място намира разбирането за богатството, което обаче трябва да се съчетава с добри дела.

Обясняващ в кои случаи то е добро, св. Йоан Златоуст определя:

...че то е, когато богатството принася радост на бедния и облекчава неговата нищета и страдания. Аз бях очи на слепия и нозе на хромия; за сиromаси бях баща (Иов. 29:15) (Schaff, P., 1886: 31–32).

Разясняващ какво трябва да е моралното му изражение, се акцентира върху разбирането, че богатство не е грях, ако се прилага (отдава) с любов към бедните и страдащите (*Странник да не ноцува на улицата; вратата ти да е отворена за пътника* (Иов 31: 32). Именно използването му на дело (облекчаващо нуждаещите се) прави отдаващия го човек духовно съвършен и извисен, превръщайки го в истински богат – **богат на добродетели и богат на милосърдието** (Palladius, 1680: 5–82).

Пречупвайки през християнския мироглед разбирането за материалното, св. Йоан Златоуст представя една от основните концепции за богатството и милосърдието, разграничавайки богатите на такива, които трупат, и такива, които дават:

Едните събират, а другите – раздават; едните сеят в земята, а другите разорават небето. Колкото небето е по-прекрасно от земята, толкова имането на едните е по-лошо от истинското богатство на другите. Защото едните се ползват от любовта на мнозина, а другите от всички се осъждат (Христов, А., 2023: 40–41).

Несъмнено след утвърждаването на християнството през IV в. и влиянието, което Църквата оказва върху формирането на социално-нравствените възгледи и разбиране за социалното подпомагане в средновековното общество, се създават условия за появата и развитие на локални социално-идейни течения, свързани с разбирането за бедността, подпомагането и грижата за нуждаещи се.

Пречупвайки ги през призмата на социалната специфика и религиозно-идеологическите влияния в ранносредновековните общества, могат да бъдат ясно открити две основни насоки, в които се развива средновековният мироглед и разбирането за милосърдието и институционалната грижа за бедните и нуждаещите се – **благодееянето и подаянieto** (Чавдарова, А., 2012: 18–19).

Обуславящи се изцяло от религиозните принципи, те възникват първоначално като форма на **взаимопомощ**, която постепенно излиза извън ограничените рамки на семейството и рода, за да обхванат всички членове на християнската общност. Така с обособяването на първите християнски общини грижата за нуждаещите се става общо задължение за всеки от нейните членове. Ръководени от върховните принципи на Христовата повеля – *да се нахранят гладните, да се напият жадните, да дадеш подслон на чужденец, да облечеш голия, да посетиш болния, да утетиши заключения* (и да погребеш умрелия),

всеки християнин е призван да осъществява своето милосърдие, като насочва грижите и **любовта** си (*caritas*) към нуждаещите се бедни, болни, немощни, хроми, бременни и родилки, възрастни, вдовици и сираци (Чавдарова, А., 2012: 18).

В течение на няколко века (между IV–VI в.) под влиянието на оформилите се два християнски центъра – Константинопол и Рим, постепенно се създават и развиват специфични форми на институционална грижа и подпомагане (*diaconiae, xenodochia*), които въпреки различията в двете практики силно се влияят една от друга и остават близки по същност и функции.

От първата половина на VI до края на VIII в. под влиянието на различни социално-икономически и религиозно-политически процеси започва разпадането на съществуващите форми за християнска институционална грижа за бедни и нуждаещи се и замаяната им с нови средновековни социално-здравни заведения (*hospitalia* и *monasterium*).

И ако по отношение на болничната грижа (*hospitalia*) се установява естествен еволюционен преход от съществуващите институционални форми на грижа за болните и нуждаещите се, съществено нов момент в регламентирането на социално-здравната закрила тук се задава с появата и утвърждаването на манастирските общности (*monasteria, monasterium*). Подобно на източното монашество от VI в. в Западна Европа, формиращите се „манастирски“ структури постепенно вменияват в своите задължения проявата на милосърдието и грижата за бедните и нуждаещите се, която се систематизира в определени дейности (приюти, болнични отделения) под формата на манастирски устави и правила.

Първият подобен правилник (Правилата на св. Бенедикт, на лат. *Regula Benedicti*), създаден и въведен от **св. Бенедикт от Нурсия**/St. Benedictus de Nursia (ок. 480–547) за манастира Монтекасино/Montecassino, се приема през 525 г.²⁷ В него като специфични норми се регламентира полагането и на определени грижи за бедните и болните (*Правила 36, 37 и 53*)²⁸. Постепенно към средата на VII в. той се възприема и налага като модел (743)²⁹, а в последствие през 816 г. става общовалиден и задължителен по отношение на институционалната грижа за всички манастири в цялото Франкско кралство и западноевропейския средновековен свят.

²⁷ Тук могат да бъдат посочени и Правилата на Свети Августин (*Regula Sancti Augustini*) и неговите предписания/правила за Божиите служители (*Regula ad servos Dei*), които, въпреки че предшестват бенедиктинските, се налагат като модел за устройството на кенобитните манастири едва след X–XI в.

²⁸ <http://www.thelatinlibrary.com/benedict.html>

²⁹ По настояване на епископа на Майнц Бонифаций от Фулда (672–754) на Събора в Аахен през 743 г. *Regula Benedicti* се приемат като задължителни за всички манастири в рамките на цялото Франкско кралство.

Според ползващите се от монашеската любов: „болните събратя, слабите, болните и нуждаещите“ гости на манастира, които трябва да бъдат приемани според Христовата повеля (Мат., 25: 31–46), се определят и конкретните институционални грижи от лицата, които ги прилагат: *абатът* и *служителите/санитарите* (*abbati* и *servitores*), и начините, по които те да се осъществяват – отделения за болни (*infirmaria*) и помещения за бедни нуждаещи се (*hospitalia perigrinum et pauperum*) и гости на манастира (*domus hospitem*) (пак там: 29).

Реални предпоставки за окончателното оформяне на институционалната грижа от Църквата, като процес, се създават от втората половина на IX и началото на X в., когато феодалната структура на средновековното общество получава своя завършен вид. Установяването на определени взаимоотношения между светската власт (държава) и Църква условно могат да се разглеждат като изграждане на своеобразна функционално действаща система, имаща за цел да направлява и ръководи обществените отношения. В този смисъл тя се подчинява на нравственото разбиране за тяхната роля като еманация на Божия промисъл, в която държавата има институционално-политически функции, а Църквата – социално-нравствени.

В завършения си вид, включващ: начините, по които тя се регламентира; практическите носители; обектите и начините за осъществяване на социални дейности, така също и на идеологическата концепция и разбиране за подпомагането, пречупено през призмата християнската теология и миросглед, могат да бъдат открити в сравнително пространното изложение, което папа Николай I (858–867) дава на въпроса: „Кому трябва да се раздава милостиня“?³⁰ (*eleemosyna, ἐλεημοσύνη*) (*Nicolai papae I. Responsa*. ЛИБИ Т. II: 121–122).

Като обект и контингент от нуждаещи се са посочени: „всички, които просят, заслужаващи да им се даде“ („дай на всеки, който ти поиска“, Лука 6:30), без да се прави разграничение между *добрите* и *лошите* (*праведните* или *неправедните*, Мат. 5:45). Същевременно в хода на изложението се прави изричното уточнение, че вършейки това добро на всички, все пак (приоритетно) „особена грижа да се полага по отношение на онези, които са от дома на вярата“, т.е. са християни (Гал. 6:10).

По отношение на начините, чрез които се осъществява социалното подпомагане, прозира определена свобода на преценка от страна на субекта, даващ милостинята, който все пак сам решава кой е нуждаещ се и какво да даде. Същевременно, изяснявайки нравствената концепция и разбиране за

³⁰ Осъществяването на социалнозащитни дейности (раздаването на **милостиня** от страна на църковните институции) и начините, по които тя се регламентира, са един от основните акценти, които намират съществено място в кореспонденцията на княз Борис-Михаил (852–889) на допитванията му до папа Николай I (858–867) (*Nicolai papae I. Responsa*. ЛИБИ Т. II, 121–122).

милосърдие, се дава следната обобщаваща класификация и определение, дефиниращо я като термин – на гръцки означаващ (*ελεημοσύνη*), а на латински (*miseriordia*), т.е. **милост**, която човек първо трябва да даде пред себе си и чак тогава пред всички останали.

Степенувайки кръга от нуждаещи се, помощта трябва да се оказва (предлага):

- първо на **роднини** и **близки**, които страдат от нужда („раздели хляба си с гладните, и скитниците сиромаси заведи у дома си; видиш ли гол, облечи го, и от енокръвния си не се крий“, Ис. 58:7);
- след тях милостта трябва да бъде предложена на тези, които се **срамуват** да попитат.

Излагайки професионалните особености в религиозната доктрина на християнството, папа Николай I все пак напомня, че ще има хора, на които не трябва да се дава нищо. Изхождайки от разбирането за добро и зло, се определя „да се дава на добрите и да не се помага на грешниците“, т.е. да не се дава на безбожниците и иноверците (Екл. 12: 5–6).

В контекста на установяващите се сложни взаимоотношения на симбиоза и взаимодействие между държава и Църква, гарантиращи социалноправовия ред между двата субекта и обществото, чрез отговорите се прокарва регламентирането на религиозно-правната дефиниция за праведен и грешник. Това в последствие ще намери отражение и място в правното законодателство за урегулиране на обществените отношения. Пречупвайки ги през призмата на религиозната схоластика на християнската религия и съществуващото разбиране, Църквата класифицира и разграничава в обществото най-общо две основни категории – **праведни** и **грешници** („щом праведният едва се спасява, какво ли ще стане с нечестивия и грешника“. 1 Петр. 4:18). Изхождайки от подобна религиозноправна дефиниция, се забранява всякакво общение с грешниците, защото, „който ги подкрепя, той е нечестив и подкрепя беззаконието“, т.е. е срещу държавата и владетеля.

С възприемането и последващото утвърждаване на цялостната система от общи задължителния и правила, които християнската Църква налага, постепенно се създават условия и предпоставки институционализацията на грижата за бедните и нуждаещите се да получи своя завършен вид.

Грижа за бедните и нуждаещите се през ранното християнство на прехода към Средновековие – от *diaconia* към *xenodochia* (втората половина на I – края на VI/VIX в.)

Diaconia – от благотворителност и филантропия към протоинституционални форми на социална грижа

В периода до утвърждаване на християнската религия подпомагането на най-бедните и нуждаещите се членове в раннохристиянската община се изгражда постепенно на принципите за *взаимопомощ, грижа и милосърдие към ближния*. Ръководейки се изцяло от повелята на Христос „да нахраниш гладните, да напоиш жадния, да дадеш подслон на странника, да облечеш голия, да посетиш болния и да утетиши заключения (и да погребеш мъртвия)“ (Мат. 25: 31–46), още в апостолските времена се пристъпва към прилагането на различни форми и принципи, свързани с подпомагането и грижата за бедните, немощните и страдащите болни. В тази връзка най-ранни сведения и податки, свързани с първите опити за институционализиране на грижите за бедни и нуждаещи се, което става в рамките на структурното изграждане на църковната служба и организация, се дават от евангелист Лука (Деян. 6:1–7)³¹. Описващ регламентирането на тази „социалната служба“ от изборни упълномощени лица, той отбелязва, че **дяконите** (*Διάκονοι*)³² са тези, които са упълномощени/заети със събирането и разпределението на средства за вдовиците³³, бедните и нуждаещите се (Latvus, K., 2017: 23–24; Чавдарова, А., 2012: 17–19).

³¹ В онези дни, когато учениците се умножаваха, произлезе между елинистите ропот против евреите, задето **вдовиците** им не били пригледвани при **разпределяне всекидневните дажби**. Тогава дванайсетте Апостоли, като свикнаха цялото множество ученици, казаха: „Не е добре ние да оставим словото Божие и **да се грижим за трапезите**. Затова, братя, погрижете се да **изберете** измежду вас **седем души** с добро име, изпълнен с Дух Свети и с мъдрост, които ще поставим на **тая служба**; а ние постоянно ще пребъдваме в молитвата и служба на словото“ (Деян. 6: 1–7).

³² В по-късните извори длъжността и функциите на дякона се определят основно като *administratio*. Като пример тук може да бъде приведено словосъчетанието *sancta administratio*, отнасящо се до дякон Никострат за парите на Църквата, които той пази. На базата на това може да се определи, че той има отговорност не само по отношение на благотворителност към бедните, но и за администриране на финансовите средства и блага, принадлежащи на християнската общност (Surgianum. lib. 15, 1; 43:1).

³³ По това време не е било позволено за вдовиците в Близкия изток да работят извън домовете си. Ето защо християните от еврейски произход организират служба за тяхното подпомагане. Това са основно жени, които: не може да се оженият повторно след смъртта на съпрузите си; такива които поради невъзможност от болест да се грижат за себе си или чийто деца не се грижат за тях.

Тук трябва да бъде отбелязано, че в първоначалния си вариант те все още нямат стройно изградена организация и по своя характер могат да бъдат определени като **протоинституционални структури с неформален характер**. Това до голяма степен се обуславя от тяхната дейност, свързана с набирането на средства за подпомагане, която се извършва напълно **доброволно**³⁴ от енориашите и обикновено става само на големи богослужения или определени дни от месеца. Събраните средства по думите на един от апологетите на ранното християнство Тертулиан (165–225) се изразходват:

...не за пириества, не за гуляй, нито пък за безсмислени разходи, а за храна и погребения на бедните, за момчета и момичета, останали без имот и родители, а също така и за престарели домашни прислужници, и за корабкрушенците. Ако някои хора пострадат в рудниците, по островите или в затворите, стига да е заради Божието учение, те се оказват под майчинските грижи на изповядваната от тях вяра (Tertullianus. Apologeticum XXXIX, 5–6).

Често оставащи в анонимност, тяхната дейност рядко намира място в историческите сведения, споменавайки се основно във връзка с разрешаването на различни действия по подпомагане на най-бедните, нуждаещите се и болните от лоното на вярата. Така например през 260 г. в едно свое писмо Александрийския епископ Дионисий, описвайки значително подробно дяконското служение, отбелязва следното за тях:

...повечето от тези наши братя християни излъчваха безгранична братска любов и доялност; със своята привързаност към ближните си те не щадяха себе си, нито се изоставяха един друг, но без да се съобразяват за собствената си безопасност, посещаваха тези, които се разболяваха, усърдно се грижеха и служеха на тях и щастливи споделяха своята съдбата с тях; заразени от болестта, те с охота приемаха бремето на своята съдба... Немалко от тях, след като помогнаха на онези, които се възстановиха, умряха сами, като по този начин изпълниха с много добри дела земния си път... Сред тези най-добри от нашите братя, които загубиха живота си по този начин, имаше много презвитери, дякони (Διάκονοι), а също и диаконеси (Διάκονος – б.а.), така че смъртта им не изглежда далеч от мъченичеството, защото беше резултат от много благочестие и непоколебима вяра (Eusebius, Hist. eccl. 7.22.7–8).

Въпреки че в текста дяконите се споменават като част от служението, която се занимава с кариативните дейности, очевидно те са сред основния контингент, осигуряващ грижите за крайно нуждаещите се и болните през

³⁴ Нищо Божие не се измерва с пари... Дори и да имаме обща каса, тя не се събира от „почетни суми“, сякаш за откупуване на вярата ни. Всеки внася скромната си лепта в определен ден от месеца или **когато иска**, при това само ако иска **и само ако може**. Всеки внася **доброволно, не насилно** (Tertullianus. Apologeticum XXXIX 5–6).

този период. Подобен паралел тук може се направи с един от редките текстове от същия период (II–III в.), християнско литературно произведение³⁵, където дяконите (*διάκονοι*, *diakonoí*) са определени като:

...лица, покрити с петна, получени от боледуващите, на които те помагали ... като същевременно те не забравяли своето служение, грижейки се също така за вдовиците и сираците, на които те били призвани да оказват милосърдие (Herm. Sim. IX 26 (103): 2). (Latvus, K., 2017: 28; Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs, 2018: 198–199).

Постепенното разрастване на раннохристиянските общини в периода I–III в. и обособяването на епископията и дяконството като църковни структури и институции създава определени предпоставки и условия подпомагането на бедните и нуждаещите се все повече да се регламентира от църковните служби по места. Нарастването на необходимостта от институционална организация на грижата за нуждаещите се, като същевременно се проповядва „Божие слово“, води все повече до диференциране и разграничаване на функциите и задълженията, които духовенство има в рамките на съществуващите раннохристиянски община (Latvus, K., 2017: 29). Определяне мястото на „социалното служение“ в структурната йерархия на съществуващата църковна организация е процес, който, въпреки че протича значително бавно и непоследователно, носи определена специфика, която води до постепенното налагане (утвърждаване) на дякона³⁶ и на *дяконийното служение*, като основна форма и носител на социални грижи.

Във функциите и прерогативите на дякона, като непосредствен помощник (от старогръцки *Σύνδουλος σύνδουλος* „сътрудник, помощник“) на епископа³⁷, влизат не само задълженията, свързани с набирането на финансови средства и постъпленията, от които се осъществяват всички дейности за подпомагането на бедните, но и извършване на *благодейние* – т.е. пряка социална работа, изразяваща се основно в лична ангажираност с проблемите и грижата към нуждаещият се (Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs, 2018: 161–162). В това отношение християнската общност декларира пълно доверие на своите избраници, които от началото на II в. започват да играят съществена социална роля, ангажирайки се изцяло с проблемите в християнската община (Latvus, K., 2017: 29). Ролята на *дяконийното служение*, като социална институция (служба), дости-

³⁵ „Пастир“ на Ерм (*Ποιῦν τοῦ Ἑρμῆ, Poimēn tou Herma*).

³⁶ Тим. 3:11.

³⁷ Свещениците и дяконите понякога се обозначават с термина *clerici*, по-рядко се наричат *praepositi*, показващо определена равностепенност във функциите, чрез които те се възприемат (Syrriani, lib. 1) *Sancti Caecilii Syriani Opera*; ПРАВИЛА НА СВЕТИТЕ АПОСТОЛИ (*Правило 2*) Един епископ да ръкополага презвитер, дякон и останалите клирици.

гаща своя разцвет през IV в., може да бъде открояна в различни синодални и съборни решения през целия разглеждан период (Mc Kee, A., 1989: 34).

Така например, определяйки ролята на дяконите и тяхното основно място в църковната и структурна йерархия, по отношение на тяхната дейност, Съборът в Елвира *Concilium Eliberritanum* (309) подчертава както тяхната всеотдайност, така и тяхната ангажираност най-вече по отношение на социалните проблеми, „превърщайки се в очите и ушите на епископа“ – т.е. на Църквата. Това по формулировката на приетите съборни решения (Канон 18, 19 и 33) е положително от гледна точка на факта, че то освобождава епископите от определени задължения, с които те не трябва да се занимава, съсредоточавайки се само върху най-важното (т.е. да разпространяват словото Божие) (*Canones consilii Elvirae*)³⁸.

До средата на III в. постепенно задълбочаващите се процеси, свързани с разпространението на християнството, което значително започва да се разширява във всички части на Римската империя, съществено допринасят за това дяконите постепенно да утвърдят своето функционално положение. Структурните промени, които църковното управление в Западна Европа постепенно налага, води до „неволното“ оттегляне на епископите и презвитерите в големите градове, отдалечавайки ги значително от непосредствената и пряка грижата за нуждаещите се. Този своеобразен вакуум създава определени предпоставки дяконите, като основни носители на християнската грижа по места, да „изземат“ някои от правата на презвитерите, утвърждавайки по този начин техния статут и функции в сектора на социалните грижи.

До голяма степен историческият контекст, в който протичат визираниите процеси, също значително допринася за тази институционално-еволюционна промяна. В стремежа си за власт и богатство, към които западноевропейските епископи и свещеници (презвитери) все повече започват да се стремят, спомага ролята на дяконите в малките християнски общности значително да нарасне. В резултат на това до края на IV в. дяконите се утвърждават като основните носители на социални грижи (Latvus, K., 2017: 29; Collins, J., 1990: 47).

Разглеждайки от дистанцията на времето концепцията и разбирането за *дяконското служение* в неговия най-общ смисъл – като благотворителна дейност и проява на християнско милосърдие към бедните и нуждаещите, могат да се открият няколко съществени принципни положения. Като функционално действаща социална структура (служба) тя се развива и оформя значително по-осезателно след III в., когато сведенията, свързани с ролята на дяконите и благотворителността, е много по-голяма (Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs, 2018: 147–149).

³⁸ Ако дякон, обслужващ общност без епископ или презвитер, кръщава, тогава епископът дава своята благословия на кръстените (*Canons of the church council of Elvira/Granada* (309)).

Всъщност ако трябва да се прецизира тяхната роля, може да се каже, че първоначално дейностите им в много отношения се развиват като самостоятелни филантропски инициативи³⁹, които се регламентират под егидата на Църквата. Придавайки определена религиозна насоченост и обвързаност, в основата си тя стъпва на разбирането за милосърдието като висш морален дълг, насочен към бедните и нуждаещите се. В апостолската литература от посочения период не са редки случите, когато тези дякони/дякониси (*diaconi, diaconissae*)⁴⁰ изпълняват специфично християнско служене, свързано с осъществяването на определени форми на благотворителност и подпомагане (Коев, Т., Г. Бакалов, 1992: 43–44). То според съществуващите извори и документи често не се вписва в общо установените християнски норми, налагащо Църквата да се опитва да им наложи йерархични и институционални рамки на ограничаване и подчинение.

Посветени на грижите за бедните и нуждаещите се, утешаващи болните и страдащите, в много случаи **дяконисите** се отъждествяват с дяконското служение, като то се персонифицира с техните функции, но в йерархично отношение остава много по-ниско в църковното служене. Водещи се от чисто алтруистични подбуди, те са задължени да се придържат основно към принципите и формите на взаимопомощ (подаяние), придавайки единствено **материално изражение** на грижите към ближния във вид на храна, подслон и лечение, оставайки нравствените измерения (благодаянието) изцяло в прерогативите на християнската Църква. Показателен факт за *благотворителния (неформален) характер* на тази **почетна служба**, носеща социално признание в общността, е, че тя намира значителни поддръжници и последователи най-вече сред *филантропските кръгове* на късноримската аристокрация и нобилитет. Именно тяхната дейност дава значителен тласък на християнската благотворителност, водеща до появата на първите протохристиянски социални заведения, които в най-общ смисъл се явяват преобразувани сгради в страноприемници и болнични приюти, където те се посвещават на грижите за чужденците и нуждаещите се.

Най-раните официални исторически податки, свързани с легитимиране дейността на дяконското служене, могат да бъдат отнесени към края на I и началото на II в. Те се съдържат в няколко пасажа на едно от писмата на Плиний

³⁹ Като основни форми и проявления на филантропията тук могат да бъдат открити: грижа за бедните и нуждаещите се; грижи се за окаяните и сираците; грижа за възрастните хора, немощните и вдовиците и грижи за болните.

⁴⁰ Пишейки до християните в Рим, апостол Павел приключва писмото си с: „Препоръчвам ви Фива, наша сестра, дякониса при църквата в Кенхрея ... защото и тя е помагала на мнозина, както и на самия мен“ (Рим. 16: 1–2). В този конкретен случай Фива е специално поздравена не само защото очевидно тя е важна за апостол Павел, но също и за нейното служение като „дякон на църквата“ (по-подробно ролята на дяконесите се разглежда от: Madigan, K., C. Osiek, 2005; Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs, 2018: 133–134).

Млади (61–113)⁴¹, управител на провинция Витиния, до римския император Траян (98–117), в което се споменават две жени (дякониси – б.а.), определени от общността като служителки (*ministrae*), занимаващи се с грижите за християните, което тук се интерпретира и отъждествява от автора с гръцкия еквивалент на дяконското служение (*diaconatus, diaconam, diaconissi*), а самите те са наричани *diaconissae*⁴².

В западноевропейското християнско пространство единствените по-сигурни сведения, отнасящи се до дяконското служение, са свързани с личността на първия сред седемте дякони на римския епископ Сикст II (†258) – св. Лоран (225–258). В това си качество той се грижи и отговаря не само за съкровищницата на римската Църква, но и за разпределението на приходите към бедните и болните. Основният контингент от нуждаещи се, които стават обект на неговото християнско служене (грижа), са многобройните бездомници, живеещи често на открито в различни части на града, където единствената форма на помощ, която те получават, е милостинята. Именно в тази среда, на физически и човешки страдания, дякон Лоран се стреми да събира различни групи от бедни нуждаещи се (немошни, слепи, куци и болни), които получават обгрижване, подслон и храна в градското пространство на християнската църковна община (Destefanis, E., 2016).

От средата на III в. постепенно в християнската терминология започва да се налага и утвърждава институционалното определение, свързано с разбирането за дяконското служение и неговите функции. Водещо началото си от християнската традиция на Изтока, в някои региони на Византийската империя – основно в ареала между Източна Сирия и Константинопол, то е засвидетелствано като специфично църковно служение, приписвано и на жени дякони или т.нар. *служба за вдовици* (Чавдарова, А., 2012: 20) Фиксирани в историческите извори, около 240 г. те се появяват и в една единствена канонично-литургична компилация – християнски трактат за Учението на Апостолите (*Didascalia Apostolorum*. Глави 14–16)⁴³, която въпреки спорния си харак-

⁴¹ C. *Plinius Caecilius Secundus*. Lib. X. Ep. 96–97.

⁴² „...като подложих на мъчения две жени, наречени дякони, не намерих нищо друго освен обезсърчено суеверие...“ (Quo magis necessarium credidi ex duabus ancillis, quae **ministrae dicebantur**, quid esset veri, et per tormenta quaerere. Nihil aliud inveni quam superstitionem pravam et immodicam). (C. *Plinius Caecilius Secundus*. Lib. X. Ep. 96). – http://www.attalus.org/info/pliny.html_

⁴³ „Нека старейшините, които са отдясно, се грижат за онези, които работят при олтара, за да могат да дават това, което е необходимо. Но нека старейшините, които са вляво, да се грижат за множеството от хора, така че да има добра администрация без смущения. Нека сред тях бъдат назначени трима дякони ... нека бъдат назначени и три вдовици (дякониси), две, които ще бъдат непрекъснато в служба ... нека дяконите, извършителите на добри дела, обикалят всяко място нощем и денем, за да не пренебрегват бедните, които са в затруднение, но също така да наставляват и ограничават богатите, които са способни

тер се явява основен извор за социалната ролята на дяконите (и дяконисите вдовици) в раннохристиянските общности. Тяхното положение и функции са отразени в специален раздел, отнасящ се до социалната регулацията, прилагана от служенето на дяконите, дяконисите и вдовиците (пак там, Глави 14–16).

Въпреки че документът свидетелства за ръкополагането им на тези служби (*ministrae*), в съдържанието на текста недвусмислено се подчертава благотворителните функции и роля, които дяконите и дяконисите имат. Служението на дяконията, както то се отбелязва, трябва да се проявява като „една душа в две тела“. За негов модел се използва християнската традиция, но между двете направления липсват пресечни точки, най-вече по отношение на изпълняваните функции. Дяконите са избирани от епископа, за да „се грижат за много необходими неща“, а дяконисите да бъдат само „в служба на жените (вдовиците)“. Това състояние се запазва до VI в.⁴⁴, когато дяконисите, въпреки че все още помагат в богослужението при олтара и раздават причастие на болните, могат да изпълняват тези функции само при условие че са вдовици (или навършили 60 години)⁴⁵, като тяхната благотворителност и милосърдие е насочена основно към отглеждането на сираци; оказване на гостоприемство спрямо чужденци – християни; здравна грижа и социална помощ за жени вдовици и хора в затруднено положение.

Значителен възход християнската благотворителност в рамките на дяконата бележи в периода между IV–VI в., когато изворите показват не само някои от налагащите се институционални промени, които протичат, но и отделни нейни представители, оказващи определено влияние върху цялостните процеси, свързани с грижите към бедните и нуждаещите се.

Трите най-важни и известни фигури на това движение са патрицианките Фабиола (†399), Марсела (†410) и Паула (†404). Те развиват благотворителна социална дейност (социална медицина), изразяваща се основно в различни инициативи, свързани с грижи за робите, болните и нуждаещите⁴⁶, които се „администрират“ под егидата на Църквата, но самите те остават „не наредени“ (т.е. неръкоположени – б.а.). Към тях може да бъде отнесена и най-извест-

да отнесат със себе си земните съкровища, лишавайки се от благословиите“ (*Didascalia Apostolorum*. Глави 14–16).

⁴⁴ Въпреки че до началото на V в. в западноевропейското пространство липсват сведения за наличието на жени дякони, през 506 г. на събора в Агде (*Agde*), а в последствие и през 533 г. на събора в Орлеан се вземат решения: „да се изключат от причастие жените дякони (Канон 9), които са „получили благословията на **дяконата**“, което косвено доказва тяхното наличие и присъствие (*Gregorii episcopi Turonensis. Liber Historiae Francorum*).

⁴⁵ Според закон на Теодосий I (379–395) от 21 юни 390 г., отменен на следващия 23 август, първоначално се определя възрастта за приемане в служене на дяконата на 60 години. Съветът на Халкидон през 451 г. (Канон 15) го връща на 40 години, като налага забрана за последващ брак.

⁴⁶ St. Jerome. Epistola. 77/127.

ната дякониса (*diaconissa*) на Изтока от IV в. – Олимпиада (360/370–408)⁴⁷, (игуменка на женски манастир), която също поставя своите владения и богатство изцяло в служба на Църквата (*Bibliotheca hagiographica graeca* BHG 1957: 192).

В условията на задълбочаващите се процеси, които бедността поражда през посочения период, значително нараства необходимостта църковните институции все повече да могат да разграничават истинските бедни от лавинообразно увеличаващата се маса от нуждаещи се лица, която иска да се възползва от милосърдието на Църквата. Във връзка с оптимизиране на институционалната грижа и налагащите се промени през V–VI в. на дяконите постепенно се вменяват определени задължения, свързани с изготвянето на **списъци за бедни** (*matricula pauperum*), чрез които те да бъдат подпомагани⁴⁸. Тези описи, използвани за нуждите на християнската община (в последствие обособена в енория с епископ), спомагат да се определи не само по-точно контингентът от нуждаещи се (*clerici immatriculati*), но и тяхното фактическо състояние, значително диференцирайки начините, по които да им се оказва подпомагане (Boshof, E., 1984: 163–164; Чавдарова, А., 2012: 20).

Въпреки че през следващите столетия до края на разглеждания период ролята на дяконите и дяконското служение значително се трансформира, като често трудно могат да бъдат разграничени неговите функции от други институционални форми на подпомагане (*xenodochia, hospitalia*), то продължава да изпълнява своите задължения не само чрез своята благотворителна дейност, но и като част от монашеския живот, болничната помощ и съществуващите енорийски служби.

Показателен факт за подобна междуинституционална взаимовръзка, която се установява в съществуващите форми на подпомагане, могат да бъдат ясно открити в сведенията от втората половина на VIII в., които *Liber Pontificalis* (LP) дава по отношение изграждането на два нови ксенодохии (*xenodochi*) в околностите на Рим от папа Стефан II (III) (752–757). Издигнати по негова инициатива и надарени с много дарове, той ги свързва (*sociavit*) за вечни времена с почитаемите дяконии (*diaconiae*), които вече съществували и се намирили там – дяконията на „Св. Богородица“ и тази на „Св. Силвестър“, установявайки по силата на апостолските си правомощия тяхното **единодействие** (Deu, H., 2008: 404). Изградени по този начин, двете нови ксенодохии (*xenodochi*), които били построени в непосредствена близост до

⁴⁷ Праведната Олимпиада била посветена за дякониса от св. Нектарий, патриарх Константинополски (†397). Както свидетелстват изворите, тя полагала значителни грижи основно за страдащите и нещастни жени (Constantinou, S., 2012: 49).

⁴⁸ Това решение е утвърдено последователно на два от Мерovingските църковни събора, този в Агде 506 г. и Орлеан 511 г. (Канон 13–16) (Gregorii episcopi Turonensis. Libri Historiarum X). *Regula canonicorum*.

двете по-стари дяконии (*diaconiae*), могат да се разглеждат като показателен пример не само за еволюционните промени, свързани с институционалната грижа на Църквата, но и по отношение на тяхната функционална дейност. От една страна, **съгласуването** и общото единодействие, което се установява между тях, показва значителното **оптимизиране** на обхвата от нуждаещи се, които те покриват. Същевременно диференцираният статут и функции, които те запазват, показва определени процеси, свързани с все по-задълбочаващото се **профилиране** в сектора на социалните дейности, когато те трябва да бъдат разграничени на съставните си части (страноприемници, приюти за бедни и нуждаещи се или болнични заведения).

Запазването на определена „автономност“, но при общо взаимодействие на църковните структури (на междуинституционално ниво), към началото на IX в. (807) се налага, а в последствие се утвърждава като основен **функционален модел** от папа Лъв III (795–816) за „всички църкви в Рим“⁴⁹ (Deu, H., 2008: 404–405). Така на практика от институционална гледна точка благотворителните центрове се групират, без обаче да бъде нарушавана тяхната структурна и организационна дейност. За да се разберат по-ясно протичащите процеси, е достатъчно да бъде проследено как съществуващите римски институции се определят в историческите документи, когато се засяга техният статут.

Така например, когато *Liber Pontificalis* (LP) и *Liber Diurnus* (LD) описват основните категории от бедни и нуждаещи се, те се дефинират съгласно общата формулировка, която Църквата им дава – „бедни християни“ (*pauperes Christi*) (Deu, H., 2008: 405). Когато обаче трябва да се уточни тяхната категория или статут, те могат да бъдат допълнително определяни според вида им като:

- „бедните и нуждаещите се чужденци или поклонници“ (*proseliti pauperes Christ*);
- нуждаещи се от храна и подслон (*sustentatione et alimoniis*).

Независимо от съществуващата диференциация в много отношения постепенните процеси, свързани с уеднаквяване на техните функции, води до тяхното институционално обезличаване. Това в значителна степен започва по-отчетливо да се проявява през втората половина на VIII и началото на IX в., когато папа Стефан III (768–772), основавайки поредния ксенодохиум (*xenodochium*) в покрайнините на Рим, заповядва в него да се предоставят и ежедневни дажби от храна за стотиците „бедни християни“, както това е регламентирано в другите две дяконии, основани от неговия предшественик папа Адриан I (772–795) (пак там: 406).

⁴⁹ Свидетелство за това е, че в официалните документи, отнасящи се до тяхното диференциране, те запазват своите наименования: „**diaconia** sanctorum Silvestri et Martini“; „**xenodochium** qui appellatur Anichiorum“; „sanctorum Cosme et Damiani qui ponitur in **xenodochium** qui appellatur Tucium“ и „**oratori** (um) sancti Peregrini qui ponitur in **hospitale** dominico ad Naumachiam“ (*Liber Pontificalis*; *Liber diurnus Romanorum pontificum*).

Това само по себе е показателно за обединяване функциите на двете структури (*xenodochia* и *diaconiae*), които вече се разглеждат като една институция (с няколко направления), чиято основна роля е: **да осигурява изхранването на бедните християни; да дава легла и подслон за нуждаещите се; да осигурява болнична помощ и лечение за нуждаещите се.** В отговорностите, преписвани на техните настоятели (дякони), както личи от изворите, влизат разширен диапазон от социални дейности, насочени към:

...осигуряване на достолепно място за легло с постелка, която трябва да бъде подготвена под грижата на настоятеля, който винаги трябва да приема болните и нуждаещите се и да се грижи за тях, като им дава това, от което се нуждаят.

...да подготвят ежегодно масла и мехлеми за болните и бедните, така че да са полезни за нуждите на болните, с което ще се облекчат техните страдания, така че чрез труда ви Христос, нашия Господ, да може да бъде доволен (*Liber diurnus Romanorum pontificum*. Clar. 83 (Vat. 66)⁵⁰ (пак там: 407).

Съществено нововъведение и важен аспект, който тук трябва да се отчете, е изискването наред с издръжката на поклонниците (пилигримите) и градската беднота в тях да се настаняват и болни, които трябва да бъдат лекувани, значително увеличавайки социалните изисквания към подобен вид структури и заведения. Показателен факт за това може да се открие отново в няколко от текстовете на *Liber Pontificalis*, отнасящи се до функциите на една от построяните от папа Лъв III (795–816) болници (*hospitale*), разположена в близост до базиликата „Свети Петър“. След като папата ѝ дарява земеделски стопанства, чрез които да могат да се издържат настаняваните и лекувани тук чужденци и поклонниците, идващи от далечни краища и страни, тя е трябвало да поема и изхранва определен контингент и от градската беднота (*pauperes Christi*) на Рим (пак там: 407–408).

⁵⁰ „...на посоченото достолепно място леглата с постелки трябва да бъдат подготвени под ваша грижа, в които винаги трябва да приемате болните и нуждаещите се и да се грижите за тях и да им давате това, от което се нуждаят. Трябва ежегодно да подготвяте ... масла за болните и на бедните и да бъдат подготвени всички неща, които ще са полезни за нуждите на болните ... с което лекарите, полагащи грижи за болните, така и чрез труда си към Христос, нашия Господ, могат да бъдат доволни (удовлетворени)“. (LD, Clar. 83 (Vat. 66), ed. Foerster, 256–257) (...in eodem venerabili loco lecta cumstratibus suis tuo studio preparentur in quibus egros semper suscipias et egenos eis que curam adhibeas et necessaria tribuas. Confectionem oleorum infirmantibus atque indigentibus annuae facias atque praepares vel omnia quae infirmantium necessitati sunt utilia, medicos introducens et curam egris impendens, ut tali tuo studio christus deus noster possit placari; cf. (ibid. 84 (Vat. 67), ed. Foerster, 258): huius rei cautela habens pre oculos ita te in commissis eiusdem xenedochi utilitatibus vel exhibitione curarum infirmorum ibidem rei acientium sollertem ac fidelem nec non efficacem exhibere festines).

Независимо че нейната основна цел била и оставала грижата за болните и пилигримите и чак на второ място за бедните, примерът с болницата на „Св. Поклонник“ (*Hospitale Sanctus Peregrinus*) показва полисемията във функционалното развитие на институционалната грижа, в които определенията за *diaconiae*, *xenodochia* и *hospitalia* трудно могат да се разграничат едно от друго (пак там: 408). Освен че предполагат известна степен на лексикално и функционално припокриване и трите структури очевидно изпълняват широк диапазон от социални дейности в градската среда.

От началото на IX в. дяконското служение като форма на социално институционална грижа все повече започва да се трансформира⁵¹ и губи първоначалния си облик. Изместено на втори план (основно като допълваща форма на институционална грижа) от ксенодоксията (*xenodochia* и *hospitalia*), на дяконата все повече се вменияват рефлексивни функции, които се активират само/и при определени социални проблеми и неблагоприятия, налагащи тяхното ангажиране. Най-същественото проявление, което бележи и техния своеобразен упадък и естествен край като институционална форма през посочения период, е невъзможността те вече да отговорят адекватно на все по-нарастващите социални проблеми и нужди.

Значителният контингент от бедни и болни, както и честите епидемии, появяващи се периодично, натоварват извънредно много тяхното функционално и финансово обезпечение, водещо до тяхната неспособност да отговорят адекватно на социалните изисквания към тях. Всичко това създава определени предпоставки те да пренасочват нуждаещите се към специално изградени институционални заведения като съществуващите ксенодоксии (*xenodochia*), които през този период бележат своя възход.

Така с тази институционална промяна условно приключва преходът от *филантропия* и *благотворителност* към организирани форми на социална грижа, която Църквата установява с налагането на ксенодоксията (*ξενοδοχεῖα*, *xenodochia*) като основен носител на социални грижи в средата на Ранното средновековие.

⁵¹ За последен път *diaconia* като институционална форма на грижи се споменава в *Liber Pontificalis*, при управлението на папа Лъв III (795–816) (Dey, H., 2008: 416).

Форми и етапи на институционална грижата. Еволюция на подпомагането на бедни и нуждаещи се – от ксенодоксия (*xenodochia*) към здравна и социална защита (*hospital*) (III–VII/VIII в.)

Появата и развитието на ксенодоксиума (*ξενοδοχεῖα, xenodochia*) като организационна форма за социално-здравна грижа през Ранното средновековие до голяма степен може да се разглежда като еволюционен процес, свързан с все по-задълбочаващите се проблеми, които бедността и нищетата пораждат. Необходимостта християнското милосърдие и помощ да се концентрират към все по-нарастващите нужди, на които Църквата се опитва да отговори чрез по-ефикасно и целенасочено подпомагане, води до определени структурни промени, изразяващи се в преход от благотворителност към функционално институционални форми на социална грижа (Чавдарова, А., 2012: 21).

В края на III и началото на IV в. сред основните фактори, оказващи пряко въздействие върху протичащите процеси, тук могат да бъдат посочени както невъзможността на *дяконията (diaconiae)*, като неформална благотворителна служба с филантропски характер, да задоволява все по-нарастващите нужди от подпомагане, така и на внушителния брой бедни и нуждаещи се, които се превръщат в основен приоритет и грижа за Църквата⁵². Показателен пример за състоянието на бедността и нищетата, налагащи прилагането на активна социална ангажираност като основен християнски дълг от всеки, може да бъде открит в думите на св. Йоан Златоуст (349–407), който призовава всеки християнин:

Ако види някого в скръб или нужда, да не бъде глух и спял за неговото страдание, а да помогне на нуждаещият се, независимо дали е езичник или евреин, защото дори и ако той е невярващ, все пак има нужда от помощ (Holman, S., 2010).

Неговите думи, както и налагащото се положение на християнската религия (след 313 г.), постепенно задават новата институционална рамка на религиозното милосърдие и помощ, чрез които Църквата (и светската власт – б.а.) се опитва не само да отговори на съществуващите социални проблеми⁵³, но и да наложи една по-ефективна и целенасочена форма на институционална грижа (Deu, H., 2008: 406–407; Чавдарова, А., 2012: 21).

⁵² През 347 г. на Сердикийския събор (дн. София) Църквата установява определени правила със социална насоченост, в съответствие с които свещенослужителите са длъжни да помагат на сираците и вдовиците (Валивахина, Д., 2016: 13).

⁵³ През 320 г. Църквата получава определени автономни права и държавна помощ за извършване на своите благотворителни дейности. Така например всички институции с благотворителна цел са освободени от натурални данъци (*munera sordida*) и такси (*collatio lustralis*), което им позволява да отделят повече средства за изхранване на гладните.

След I Вселенски събор (325), паралелно с институционалното укрепване на Църквата и нейното организационно структуриране, се пристъпва към реализирането на определен набор от социални мерки и инициативи, свързани с подпомагането и грижите за бедните и болните. Следвайки примера на ранните благотворителни институции и филантропската дейност, която император Константин (280–337) и неговата майка развиват⁵⁴, през 330 г. официално в християнското пространство на източната Римска империя като нова форма на подпомагане навлиза грижата и гостоприемството (*xenodochium*) за болните, бедните, вдовиците и поклонниците (Theophanis chronographia. 1883: 29; Miller, T., 1997: 21).

Появата на ксенодоксията (*xenodochia*) като еволюционно развитие на дяконията (*diaconia*) в нейния най-общ смисъл също може да се възприема като съвкупност от благотворителни действия и милосърдие, които за разлика от раннохристиянските форми на подпомагане сега се осъществяват изцяло като **християнско служение**. Важен елемент, оказващ определено влияние върху протичащите процесите, но същевременно намиращ се в пряка зависимост с институционалното развитие на църковната социална работа, се явява взаимодействието и общението с монасите и монашеската институция. Физическият съюз, установен между монашеството и институционалната грижа за бедните и нуждаещите се, в последствие се превръща в онази стабилна основа, върху която Църквата ще развива своята социална дейност в периода на Ранното средновековие между IV и IX в.

За начало на първата подобна структура, която ще се превърне в утвърден модел за организиране на ксенодоксията, няма еднозначни мнение както в историческите документи, така и сред самите историци⁵⁵. Въпреки че християнската палеография споменава създаването на подобна институция (*xenones*) към църквата в Антохия⁵⁶, за такава може да се приеме и определи най-известната засвидетелствана в историческите извори раннохристиянска структура от подобен вид – „домът за бедни“ (*πτωχοτροφεῖα, ptochotropheia*), изграден

⁵⁴ През 332 г. император Константин предоставя определена част от публичните средства и приходи от данъци на църковните институции за финансова издръжка на благотворителните структури. Наред с това за подпомагането им с хранителни припаси се отделят определени количества от държавните доставки на зърно (*cura annonae*) (Miller, T., 1997: 21).

⁵⁵ Според съществуващите източници като ранни форми на *xenodochium* тук могат да бъдат определени изградената като болнично заведение странноприемница в Антиохия от епископ Леонтий (344–358) 360 г.; създаденият „*πτωχοτροφεῖα*“ от Евстатий в Себастья (357–377), който Василий всъщност разширява като пространство, концепция и разнообразие на „предлаганите услуги“; в Александрия от св. Йоан Алмсгивер (610); в Ефес от епископа, Брасиан (Miller, T., 1997: 57).

⁵⁶ В текста на *Chronicon paschale* няма изрично упоменаване за съществуването на подобна структура, а само че гостите и непознатите (*ξένοι*) при Църквата се обгрижват от благочестиви и доблестни мъже (дякони) (пак там).

от св. Василий Кесарийски (Велики) (330–379). Наречен „Basiliada“⁵⁷, той възниква и се развива между 369–373 г. в Цезарея (дн. Кападокия) като първообраз на съвременно социално-здравно заведение. Осигуряващ различен диапазон от грижи, най-вече по отношение на задоволяване с храна и подслон (гостоприемство за чужденци) на бедни, болни и нуждаещи се, той става изключително популярен в християнския свят.

Изграден извън пределите на града, този „нов дом на изцелението“, както той е определен, се възприема като противоположност на „съкровищницата на богатството и благочестието и всички онези (богатите – б.а.), които имаха там имоти, в които то се съхранява“. Неговият комплекс, който е предназначен да се грижи изцяло за душите на болните, бедните и прокажените, е „място, в което те се разпознават не по имената си, а по телесния си вид и недъзи“. Останали *остракирани* от обществото поради своя социален статус, преживяващи в дехуманизиращи условия на границата на физическото си оцеляване, тези най-болни от нуждаещите се, оприличавани на мъртъвци преди смъртта им, се превръщат в обект на християнското милосърдие, осигуряващо им правото на живот и съществуване. Независимо от безнадеждното им състояние св. Василий смятал, че за тях все още съществува надежда и че те заслужават грижи и внимание, към което той и призовава (Miller, T., 1997: 52–53). Така покрай бедните нуждаещи се епископът приютява и прокажените, което кара съвременниците му да го определят като социално-здравно заведение, препокриващо се с разбирането за „дом на изцелението“ (Gregory Nazianzen. Oration 43).

В последствие създадената институционална организация, съчетаваща християнското монашеско милосърдие с медицински грижи, става изключително популярна и извън пределите на Кападокия, превръщайки се в образец и модел за развитие на манастирските институционални комплекси⁵⁸. За тяхното наименование се използва първоначалната гръцка форма на термина *ξενοδοχεῖα* (от гръцки *ξένος* – „непознат, гост“), който в последствие се латинизира и прониква в западноевропейското пространство, където стават популярни като *xenodochia* (Чавдарова, А., 2012: 21–22).

Сред първите засвидетелствани от палеографите структури от подобен вид, които се развиват под непосредственото въздействие на новите институционални форми, тук могат да бъдат открити *ξενοδοχεῖα, νοσοκομεῖα* в Едеса (373), основана от св. Ефрем Сирин (306–373), и тази в Константинопол

⁵⁷ По-подробно за нея вж.: Fedwick, P. (1979) The Church and the Charisma of Leadership in Basil of Caesarea; Miller, T. (2011) Basil's House of Healing. – *Christian History Magazine: Healthcare and Hospitals*, Issue 101, 13–17.

⁵⁸ С този термин се обозначават такива заведения, в които се настаняват вдовици, стари и немощни хора, пилигрими, болни и чумави, за които грижа полагат лекари, санитарни и различни църковни структури (дякони, монаси и др.) (Чавдарова, А., 2012: 22).

(381–398) от св. Йоан Златоуст (349–407). Специфичен елемент от тяхната дейност се явява фактът, че те са изцяло пригодени като социално-здравни заведения, като това в Едеса е с повече от 300 легла за болни и нуждаещи се. За издръжката им се регламентира събирането на определени средства и храни, с които не само да се облекчи тяхното положение, но и се полагат определени болнични грижи. По отношение на тяхната функционалност тук могат да бъдат визирани думите на св. Йоан Златоуст, перифразирани от неговия биограф Паладий, който, описвайки страданията на нуждаещите се, определя тези структури като:

Места, в които има различни форми на болка и страдание – духовни и физически, породени поради различни причини, на които ние трябва да дадем помощ и утеха (Palladii. Dialogus De Vita S. Joannis Chrysostomi: 32).

Въпреки ясно определения им профил те възникват като комплексни социално-здравни заведения, предоставящи както болнична грижа, така също храна и подслон за бедните и нуждаещите се. Независимо от различните наименования, засвидетелствани в агиографската литература и палеографските източници, постепенно в периода между II и IV в. *ξενοδοχεῖα*, *νοσοκομεία* и *πτωχοτροφεῖα* започват да се отъждествяват със събирателния термин „ксенодоксия“ (*ξενοδοχεῖα*), който добива широка популярност в целия християнски свят.

Показателен за бързото разпространение и значимостта на ксенодоксията през IV в. като социална институция е фактът, че само няколко десетилетия след нейната поява, във връзка с възникналата езическа реакция при император Юлиан Отстъпник/Flavius Claudius Iulianus (360–363), тя е давана за функционален пример и модел на институционална грижа. Като важен аспект от политиката му за противопоставяне на сериозната християнска конкуренция в социалната сфера, възхищавайки се на тяхната благотворителност, той призовава и увещава езическия първосвещеник на Галатия (*Γαλατία*, *Galatia*) Арсаций/Arsacius (*Julian the Apostate. Letter to Arsacius/22*) да открие във всички големи градове на неговата провинция такива заведения, „подобно на християнските институции (*ξενοδοχεῖα*, *xenodochia*), които да предоставят на нуждаещи се бедни езичници (*ptochoi*, *penetae*) и чужденци (*xenoi*) различни грижи, както „безобразните галилейци“ (християните) са използвали, за да спечелят за себе си толкова много привърженици“. За издръжката на тези *ксенодоксии* император Юлиан обещава да отпуска годишно по 30 000⁵⁹ *modii* зърно и 60 000 *xestai*⁶⁰ вино, което е показателно за нивото на бедните и контингента от нуждаещите се през този период (Miller, T., 1985: 73; Hendrik, W., 2008: 403).

Въпреки че след V в. в рамките на Източната римска империя институционалната грижа бележи значително развитие, тя не се възприема едно-

⁵⁹ *Modius* – равняващ се на 8,73 l.

⁶⁰ *Xestes* – равняващ се на 0,5 l.

начно. Така например епископа на Едеса Рабула (411–435) определя своята институция (*ξενοδοχεῖον*) не само като място за пътници, гости, бедни и нуждаещи се, но също така като приют за бедни и болни⁶¹. Независимо от това че в официалните актове (Juliani. Epitome, cap. 32)⁶² функциите на ксенодоксията (*ξενοδοχεῖα*) не се възприемат като тъждествени на болнично заведение или болница (*πτωχοτροφεῖα*), с термина често се препокриват всички функционални форми на институционална грижа, която църковните структури развиват до средата на IX в.⁶³.

Едва в края на посочения период при управлението на император Роман I Лакапин (920–944) силно диференцираното разбиране за ксенодоксия по своята структура вече може да се отъждестви много повече със съществуващите в Западна Европа манастирски комплекси и техните сгради за представителни нужди (гости) (*hospiciis officialium ubi esse debeant, domus hospitem*), които значително променят функционалното си предназначение (Miller, T., 1985: 27).

Моделът, по който този вид социални заведения се утвърждават не само на Изток (след 375 г.)⁶⁴, но в следствие и в цялото западноевропейското пространство, става след религиозна санкция на провения се IV Епископски събор в Торино (398–399) (*Corpus christianorum*)⁶⁵. Според приетите решения, регламентиращи институционалната грижа на Църквата по отношение на бедните и нуждаещите се, всички епископи в Северна Италия и Галия (дн. Франция) се задължават наред с богослужебната си дейност да изградят и издържат, паралелно с религиозните структури, социални заведения, каквито са съществуващите *ксенодоксии* (Mathisen, R., 2013: 266–267).

⁶¹ Подобен пример, отнасящ се до двойното предназначение на съществуващите по същото време „страноприемници“, разположени в Йерусалим, дава и Прокопий Кесарийски. Определяя ги като социални домове, той ги подразделя на две категории заведения: първото на място, даващо прибежище на чужденците, а другото за отдиш и грижи на болените бедни (Procopius, De aedificiis. V, 7 p. 349–350).

⁶² *Xenodochium id est locus venerabilis in quo peregrini suscipiuntur* – това е място, където пътниците се стабилизират физически (Juliani Epitome, cap. 32).

⁶³ В енциклопедичен лексикон *Σοῦίδαξ (Suidas, Cyda)* от X в. *ξενοδοχεῖον* се определя само като институция за приемане на гости, без да се дават никакви препратки, че тук се прилагат и други форми на грижи (Suidae Lexicon, Graece & Latine. T. III, John Adams Library 1826, Boston Public Library).

⁶⁴ За това свидетелства както изграденото по същото време от св. Ефрем Сириец (ок. 306–373) в Ефес заведение с 300 легла за болни и нуждаещи се, така и речта на епископ Григорий Богослов (Gregory Nazianzus), произнесена в Цезарея около 375 г., която се определя от християнската историография като емблематична за насоките и същността на социалната работа на Църквата през Ранното средновековие (Чавдарова, А., 2012: 21; Windemuth, M., 1995: 21).

⁶⁵ За него вж.: Mathisen, R. (2013) The Council of Turin (398/399) and the Reorganization of Gaul ca. 395/406 *Journal of Late Antiquity*, Volume 6, Number 2, Johns Hopkins University Press.

По модела на източнохристиянските ксенодоксии след IV в. на Запад бързо започват да се създават и организират множество подобни заведения, осигуряващи както подпомагане на бедните и нуждаещите се, така и на социална грижа и защита за многобройните християнски поклонниците по дестинациите, свързващи Източното Средиземноморие и Северна Африка с европейското пространство.

Приблизително по същото време (400), когато тези социални форми се утвърждават и получават институционална регламентация в европейското пространство, римският сенатор Памахий (†409), съвместно с матроната Фабиола⁶⁶, основават първия засвидетелстван в западнохристиянския свят *xenodochium* в Порто край Рим. В него те, следвайки примера на дякон Лоран, събирали всички бедни и нуждаещи се от улиците на града (Madigan, K., C. Osiek, 2005: 14–15; В., Koet, E. Murphy, E. Ryökäs, 2018: 133–134). По своя концептуален план и структура тяхното заведение се доближава много до описаната от св. Григорий Богослов „Basiliada“ (Gregory Nazianzen. Oration 43), в която на първо място се признавали морални ценности като чувство за хуманност и грижата за бедните и болните. Облекчавайки тяхното нещастие и страдание, християнското милосърдие и грижа за бедните и болните навлиза в нов етап на институционално развитие (St. Pammachius. Ep. LXVI, P. L., XXII).

Постепенното утвърждаване на ксенодоксията в Западна Европа като институционална форма на социална грижа за бедните и нуждаещите се придобива своя завършен вид в края на VI в., когато прониква и в пределите на варварския свят. Сред най-значимите и представителни институции, които са засвидетелствани през този период, може да бъде отбелязана тази в Августа Емерита (Мерида) Визиготска Испания, основана през 580 г. от епископ (дякон) Масона (571–605) (Cruz, P., 1995: 309–316; Garsia B., 2003: 431–432). От фрагментарните сведенията, които Павел Дякон⁶⁷ оставя за нея, е известно, че той изгражда тази ксенодоксия върху вече съществуващо по-рано болнично заведение (*hospitalia*), вероятно римски *valetudinarium*, „присвоявайки“ го за целите и нуждите на християнското милосърдие. Този комплекс до голяма степен съчетава както елементи на поклонническия приют с болнична грижа, така и широк диапазон от социални функции. Показателен факт за това е желанието му, където и да бъде открит болен или нуждаещ се (немошен) човек, независимо от това дали е „роб, свободен, християнин или евреин“, да бъде донесен на ръце в тази болница (*hospitalia*), в която да му се осигури храна, легло и подслон (Католическа енциклопедия, Т. 7.djvu/ 542; Cruz, P., 1995: 314–316; Garsia, B., 2003: 432).

⁶⁶ За нея вж. бел. 32 и (Послание към Римляните. 16:1–2; Madigan, K., C. Osiek, 2005; Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs, 2018: 133–134).

⁶⁷ *Vitas sanctorum patrum Emeretensium*. (Paul the Deacon. Lives of the Fathers of Mérida.)

Съществено специфичен елемент в цялостната дейност на така изградената структурна организация е, че наред с пряко регламентираната институционална грижа се прилагат определени форми, свързани и с **материалното подпомагане** на нуждаещите се. Насочено основно към извънградското население, чрез прилагането на система от действия тя се свързва както с безвъзмездното раздаването на продукти от първа необходимост (вино, пшеница, зехтин и мед), така и на отпускането на публични средства (кредит), обезпечени чрез депозит от 2000 солида, който дяконът в базиликата на Мерида отпуснал, за да могат нуждаещите се да вземат заеми. Така значително излизаша от рамките на съществуващите структури от този период, в много отношения тя носи заряда на съвременните модели за социално подпомагане, нареждайки я сред едно от достиженията на ранносредновековната институционална грижа (Cruz, P., 1995: 316–317).

Преливането на функции между *xenodochia* и *hospitalia*, което започва все по-осезателно да се забелязва през следващите два века, с течение на времето води до тяхното постепенно възприемане като тъждествени институционални структури. Често места, които започват да се определят като *hospitalia*, предлагат освен храна и подслон за бедните и нуждаещите се, така и болнична грижа, характеризирайки ги нееднозначно със съществуващите ксенодоксии. Като доказателство за тяхната тъждественост може да бъде определено решението на Събора в Орлеан (549) четвърт част от приходите на Църквата да отиват и за тяхната издръжка (15 Канон)⁶⁸.

Повечето от тези заведения, изградени в градска среда, често се позиционират в непосредствена близост или в самото епископско средище, или до градската катедралата, образувайки по този начин единен комплекс от сгради – болницата и Божия дом (*domus dei episcopus, domus dei Dieu*). Така например основаната от известния византийски стратег Велизарий по време на понтификата на папа Вигилий (537–555) ксенодоксия на Виа Лата („Широката улица“) в Рим или тази, спомената в две писма на папа Григорий Велики (590–

⁶⁸ „Относно болницата (*xenodochia*), която много благочестивият крал Хилдеберт I (Childebert I) и съпругата му, кралица Ултраготе (Ultrogothe), основали, от божествено вдъхновение, в град Лион и която потвърдихме по тяхно искане. Устав на фондациите и разпределението на ресурсите чрез трайна наредба, която разпорежда: Нито понтификите, нито един прелат от Лионската църква да не отнемат нищо от владенията, обичаите и конституциите на споменатата болница, но, напротив, да гарантират, че тази фондация няма да пострада при нейното поддържане, нито ще бъдат в неин ущърб, нито ще намалят приходите, от които се издържа; да осигурява ревностни и богобоязливи служители според целта на фондацията; грижите и броят на болните, приемането на поклонници, да се полагат там постоянно, без никой да им вреди. Ако някой, независимо от неговата власт, се опита да наруши тези разпоредби и реда в болницата, така че тази болница, не дай си боже, престане да съществува, нека бъде ударен като убиец на бедните, с неотменима Анатема“ (Concilia antiqua gallia: 281) – <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k57641x/f314>.

604)⁶⁹ в близост до базиликата „Свети Петър“, през VIII в. вече са известни като *hospitalia*. Подобна еволюционна промяна показва определена трансформация в наименованието, но не и във функционалното им предназначение. Именно осъществявайки подобно институционално взаимодействие, интегрираната система на различните религиозните структури спомага Църквата не само да обединява, но и да прилага всички социално защитни функции, които тя реализира през целия разглеждан период.

Съществено важна промяна, която може да се открие най-вече във връзка със социалната защита на увеличаващия се контингент от градската беднота, настъпва, когато цялостната организация на грижите започва постепенно да се осъществява от **немонастирските болнични заведения и приюти**, които се развиват в градското пространство. Тяхната поява се свързва със съществуващите дотогава под различна форма домове за настаняване на бедни и нуждаещи се (*diaconia, xenodochia* и *hospitalia*), които се развиват около най-важните градски катедрали или църкви, но стават по-известни с наименованието „Hotel de Dieu“ (Дом на Бога, Божи дом)⁷⁰ (Miller, T., 1997: 41; Mackay, D., 1923: 12).

Първите сведения за създаването на подобни **градски приюти** могат да бъдат отнесени към средата на VI в., когато епископът на Париж св. Ландри/Landericus изгражда болница с приют (*infirmaria pauperum*) (651)⁷¹, която по-късно се превръща в небезизвестния Hôtel-Dieu de Paris (New Catholic Encyclopedia, 2003: 127). Въпреки че даването на милостиня и подпомагането на нуждаещите се в градовете се счита за приоритет основно на Църквата, голяма част от градския елит също се включва в неговото финансиране с цел не само да защити местното/собствено население, но и да ограничи контингента от прииждащи бедни. Така „благотворителните домове“, независимо от религиозната си принадлежност към определен орден⁷², се ръководят и от миряни, които извършват своята благотворителна дейност (служение) освен чрез набиране на средства, посрещане на поклонници, **грижи** за сираци, бедни,

⁶⁹ Gregorii I Papae. Registrum epistolarum. (MGH)

⁷⁰ Mackay, D. (1923) Les hôpitaux et la charité à Paris au XIIIe siècle. Paris, E. Champion. Guigue, M. (1876) Notre-Dame du Pont (Hôpital Notre-Dame de Lyon). – Société littéraire, historique et archéologique de Lyon. Années 1874–1875, pp. 306–328.

⁷¹ Според различни мнения (Miller, T., 1997: 41) нейното основаване се поставя в широките граници VII–IX в., като някои я отнасят към 660 г. (Хасер (IV, 28), Де Герандо (IV, 248) през 800 г., а според Lallemand (II, 184) тя се споменава за първи път едва през 829 г. (вж.: Соуеске, Е. L'Hotel-Dieu de Paris au Moyen Age, I, 20).

⁷² Отначало те все още не са част от религиозни ордени, но постепенно Църквата в процеса на своето институционално структуриране ги задължава да положат обет за целомъдрие и нестяжание – т.е. безкористност, милосърдие, без да получават за това видими облаги.

слаби и немощни (**погребения**), така и чрез наемането на медицински лица за нуждите на лазарета.

В много отношения и тук могат да бъдат открити елементи на институционално взаимопроникване, изразяващо се в пълно препокриване на функциите, характерни за протосоциалните структури, в които грижите за нуждаещите се са поверени на *дяконите* и *дяконисите*. Именно те като първична форма на медицински персонал се набират по модела на раннохристиянските общини от средите на вдовиците и грешните жени, които предлагат помощта си като християнски дълг или покаяние за греховете си. Въпреки че техните познания и грижи остават на много ниско ниво, а смъртността в подобни институции е често много висока, те полагат основите на съвременното разбиране за болнична помощ и грижи за безпомощните и нуждаещите се бедни. Така, подобно на много социални заведения от онази епоха, общите усилия в последствие спомагат институционалната грижа, която те развиват, по-тясно да се професионализира, за да може през XVII в. съществуващата вече система на *Hôpital de la Charité* да придобие съвременното разбиране за болнична грижа, която днес познаваме (Чавдарова, А., 2012: 95–96).

Въпреки че тяхното функциониране се подчинява на християнското разбиране за милосърдие и грижа към бедните и нуждаещите се, усложняващото се взаимодействие на вътрешно институционално ниво, както и между религиозните структури и светската власт, водят до съществени промени в тяхната дейност и насоченост. Опит за подобна църковна регламентация, свързана с регулацията на тези институции и тяхната дейност, могат да бъдат открити в препоръките на папа Сергий I (687–701), който определя подобни заведения и домове да бъдат уреждани задължително към по-големи градските църкви или катедрали, в които да могат да се настаняват всички нуждаещи се, болни и деца сираци (*Liber Diurnus Romanorum Pontificum*).

Тези правила са препотвърдени през 803 г. в цялото Каролинско пространство на Франкската империя при управлението на император Карл Велики (747–814), който наред с другите значителни реформи, които провежда по отношение на църковните институции, препоръчва грижите за болните и бедните да бъдат осъществявани само в онези заведения, които са пригодени към съществуващите градски катедрали и манастири (*Capitularia regum Francorum. Additamenta ad Pippini et Karoli M. Capitularia* I 803, 111). Както споменава архиепископът на Реймс Хинмар в своето произведение „*Capitula synodica*“ (*Hincmar of Reims, Capitula synodica*), той увещавал духовенството да поеме и задоволява изцяло нуждите на болните и бедните, които нямат възможност да плащат своя десятък или не могат да оцелеят без проява на християнско милосърдие (Theodulf of Orleans, *Capitula ad presbyteros*).

Тези правила впоследствие се утвърждават и канонично на провеля се през 816 г. Събор в Аахен, когато в решенията на Консилиума се приема задължителната формулировката, че:

всяка катедрала трябва да има свой собствен приют (hospital), в който да се настаняват бедните и скитащите, като средствата за тях да се събират чрез десетък, плащан от канониците (Windemuth, M., 1995: 45; Чавдарова, А., 2012: 41).

Показателен факт за тяхното широко разпространение дават историческите сведенията, констатиращи съществуването на подобен тип заведения в широкия ареал на европейските средновековни държави, които могат да бъдат открити както на Изток (Константинопол, 602 г.; 803 г.; 843 г.)⁷³, така и на територията на Франкската империя (Аахен, след 816 г.; Бремен, 865 г.)⁷⁴, днешна Франция (Hotel de Dieu de Lyon, Hôtel-Dieu de Paris, l'abbaye de Nivelles, 877 г.)⁷⁵, Италия (най-голямата от този период – Hospitale Sanctus Spiritus, 717 г.; Hospitale Sanctus Peregrinus, 800-817 г.), Англия (Hospital⁷⁶ of St. Leonard, York, 936 г.).

Към началото на IX в. *xenodochia* и *hospitalia* като християнски институционални структури, регламентирани грижата за бедните, болните и нуждаещите се, претърпяват съществени промени и трансформация. Така например по същото време, когато протичат посочените процеси, епископът на Орлеан – Теодулф/Theodulf d'Orléans (†821) ги описва и характеризира „като благотворителни заведения“, в които уморените и нуждаещите се получават социална подкрепа и медицински грижи, утешавайки техните скърби⁷⁷, обосновавайки се с повелите на Христос⁷⁸ (Theodulfus. Epistola 15; MGH; Miller, T., 1997: 41).

⁷³ Сред големите болници във византийската империя (Константинопол) от този период, които могат да бъдат посочени, са тези, основани и развивани от св. Йоан Златоуст (349–407), император Маврикий (582–602) и императрица Ирина (797–802) (Miller, T., 1997: 62; Димитров, Д., 2013: 320–323).

⁷⁴ През 865 г. епископът на абатство Корвей (Corvey), в последствие архиепископ на Хамбург Ангар (Ansgar) (801–865), основава болница в Бремен, която посещава ежедневно.

⁷⁵ Абатство Нивел (877) е обозначавано като „*domus hospitalis de Nivella que dicitur ad Sepulcrum*“ (Chantinne, F., 2015).

⁷⁶ През 936 г. крал Етелстан (894–939) създава болничен комплекс, който в много отношения е междинно структурно обединение, осъществяващо както грижа за болните и прокажените, така и подслон (приют) за пътници и нуждаещи се, класифициращ го едновременно като *xenodochium* и *hospitalia* (Cullum, P., 1989: 2).

⁷⁷ „Exul, inops, pauper, tristissimus, anxius, egens, Spretus et abiectus est ubi sive dolens“ (Theodulfus. Ep. 15).

⁷⁸ ...дойдете вие, благословените на Отца Ми, наследете царството, приготвено вам от създаване мира; защото гладен бях, и Ми дадохте да ям; жаден бях, и Ме напоихте; странник бях, и Ме прибрахте; гол бях, и Ме облякохте; болен бях, и Ме посетихте; в тъмница бях, и Ме споходихте... доколкото сте сторили това на едного от тия Мои най-малки братя, Мене сте го сторили (Мат. 25: 31–46).

Развиващи се като неманастирски социално-здравни заведения в градска среда, и те претърпяват естествен упадък в резултат на задълбочаващите се социални процеси, които настъпват в западноевропейското ранносредновековно общество. Процесите, които феодализацията поражда, генерира значително увеличаване на градската и селска беднота. В условията на значително нарастване на контингента от нуждаещи се осигуряването на благотворителна християнска помощ и милосърдна грижа от Църквата вече се оказва разпокъсано и неефективно.

Поради лошото състояние, в което те изпадат, и невъзможността да оказват адекватна медицинска и социална помощ, се налага персоналът, който се грижи за нуждаещите се, да извършва много ограничени дейности и медицински манипулации. Същевременно лекарите, които са наемани от Църквата, въпреки добрата си подготовка започват постепенно да се насочват към градските болници, където могат да специализират и да получават по-високо възнаграждение от частна практика. Така, оказали се в очевидна невъзможност да отговорят на обществените изисквания и нужди, те, въпреки че не губят своето влияние, са принудени да преминават към нови форми на структурирана институционална грижа, която се опира на манастирите.

Форми на социални грижи и защитата на нуждаещите се от манастирите (IV–IX в.)

Началото на монашеско милосърдие и регламентирането на монашеската грижа през Ранното средновековие традиционно се свързва с източнохристиянската традиция, която след V в. навлиза и в западноевропейското пространство⁷⁹. Още с появата на монашеското движение в Египет и Леванта през III–IV в. монасите – кеновити (*κοινοβίος*), наред с призванието си да служат на Бога, следват като християнски дълг принципите за милосърдие, полагайки грижи към нуждаещите се и онези, които са бедни против тяхното желание (*paupers inviti*).

Цялостният процес, свързан с тяхната организация и прилагането на институционални форми на християнска грижа, постепенно се регламентира и осъ-

⁷⁹ За историята на монашеството вж.: Prinz, F. (1965) *Frühes Mönchtum im Frankenreich. Kultur und Gesellschaft in Gallien, den Rheinlanden und Bayern am Beispiel der monastischen Entwicklung*, Oldenbourg, Munchen; Lawrence, C. (2015) *Medieval Monasticism. Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. Taylor & Francis; Crislip, A. (2005) *From Monastery to Hospital: Christian Monasticism and the Transformation of Health Care in Late Antiquity*. Ann Arbor, University of Michigan Press; Поснов, М. (1927) Монашеството през IV–XI векове. – *ГСУ БФ*, Т. IV, 1926/27, 63–104; Поснов, М. (1927) История на християнската църква. – *ГСУ БФ*, Т. I, 1923/25, 143–162.

ществява чрез въвеждането на религиозно-структурна организация и правила (*regula*)⁸⁰, по които манастирите действат като социално-здравни институции.

Следвайки насоките и модела на монашеската традиция за милосърдие в края на IV и началото на V в., манастирите се превръщат в притегателен център за изхранването и приютяването на бедните, болните и нуждаещите се. Така в рамките на Източната римска империя манастирските структури и техните най-ярки представители постепенно утвърждават тяхната социална роля и функции (Crislip, A., 2005: 35). Развиващи се в големите градски центрове като Константинопол и Цезарея, те се явяват основни носители на социални грижи за градската беднота, към които те не само се насочват, но и намират подкрепа, когато трябва да се прилагат подпомагащи действия. Показателен пример за това са думите на Константинополския архиепископ Йоан Златоуст (347–407), който посочва, че около 400-ната година в града има 50 000 бедни и настоява за тяхното подпомагане (Чавдарова, А., 2012: 21).

Като резултат от протичащите процеси, свързани с регламентирането на манастирската институция на провेलия се IV Вселенски събор в Халкедон (451)⁸¹, всички служители на ксенодоксии, кеновии, благотворителни центрове и организации за подпомагане на бедните и нуждаещите се се групират под общия знаменател на манастирското духовенство (монаси – *κοινόβιοις*) (8 Канон)⁸².

По същото време, когато манастирите се утвърждават на Изток, монашеското милосърдие навлиза и в западноевропейската практика, където практически то се разглежда и възприема като тъждествено на служението в *diaconia*, *hospitalia* и *xenodochia-ma*. По своя характер и функции манастирските общности, които започват да се развиват и като *благотворителни* институции, чийто членове (*diaconitae*) подпомагат бедните и нуждаещите се, се възприемат първоначално като **манастирски-диаконии** (*monasteriis diaconiae*)⁸³ (Dey, H., 2008: 411).

Независимо от ограничената информация за конкретните условия, при които манастирите (невинаги – б.а.) приемат миряните, тук може да бъде от-

⁸⁰ Тук могат да бъдат визирани правилата на: св. Антоний Велики (251–356), „*Κοινοβιακός*“ от св. Пахомий Велики (292–348), „*Аскетикона*“ на Василий Велики (330–379), „*De institutis coenobiorum*“ от Йоан Касиан (360–435), „*Regula Sancti Augustini*“ на св. Августин (354–430) и „*Regula Sancti Benedicti*“ на Бенедикт от Нурсия (480–550).

⁸¹ Σύνοδος τῆς Χαλκηδόνος Concilium Chalcedonense. За него вж.: Флоровски, Г. (2000) Източните отци. Т. 1. София, Симолини 94.

⁸² В последствие препотвърдени през 529–534 г. в Свод на гражданското право (*Corpus Iuris Civilis*) на император Юстиниан I Велики/Justinianus I (482–565) Правило 8: *Клирици при сиропиталища, манастири и при мъченически храмове, според преданието на светите отци, нека са под властта на епископите от градовете* (Codex Justinianus I.3).

⁸³ Hic dimisit omni clero, **monasteriis diaconiae** et mansionariis auri libras XXX (LP, I, p. 364; John V, 685–686).

четена определена специфика в прилаганата от тях институционална грижа. Очевидно е, че през този начален период цялостните процеси протичат доста бавно и неравномерно, като често се прави разграничение както между *monasterium* и *diaconitae*, така и на самото пространство в него.

Така например според житието на св. Коломбан/Columbanus (540–615) (*Vita Columbani*) се прави съществена разлика между манастира в тесния смисъл на термина, като защитено/затворено пространство, и мястото за подслоняване на бедни, гости и нуждаещи се (страноприемница, *xenodochium*). Това недвусмислено личи от факта, че през 603 г. при посещението на бургундския крал Тиери II Thierry II/Théodoric II, (587–613)⁸⁴ в абатството Луксейл (*Luxeuil*)⁸⁵ той се оплака на епископ Коломбан:

...че се отклонява от християнските принципи и обичаите на страната му, като не позволява на всички християни да влизат в манастира, за да получат грижи и подслон.

С обичайната си дързост и стоицизъм той отговоря на критиките на краля, заявявайки, че:

...в манастира нямат установена практика да се пускат за престої светски лица, непознати в религиозния живот, нито такива, които да влизат в обителта на Божите слуги без нужда, но че има подходящи манастирски помещения, готови да приемат всички гости, които дойдат.

Тогава кралят под заплаха заявява:

Ако искате да получите даровете на нашата щедрост и подкрепата, всички нуждаещи се и гости трябва да могат да влизат, когато дойдат при вас.

Божият човек отговоря:

*Ако се опитате да подкопаете това, което досега беше подчинено на утвърдените от религиозния ред (манастирски правила), то нека се знае, че ще се справим и без вашите дарове и цялата помощ. И ако сте дошли тук, за да унищожите общностите на Божиите слуги и да оскверните реда, то знайте, че скоро вашето царство напълно ще се срине и ще изчезне с всички кралски потомци“ (*Vita Columbani. Jonas, Vita Columbani, I, 22*) (Krusch, В., 1905).*

Както се вижда от съдържанието на текста, през посочения период християнските принципи за милосърдие чрез оказване на гостоприемство в манастирите се налага не само като институционална грижа от Църквата, но очевидно се регламентира и от светската власт, което недвусмислено личи и от думите на бургундския владетел. Съществуващото противоречие и породеният конфликт до голяма степен могат да се разглеждат като резултат от факта, че в западноевропейските манастири като изолирани общности все

⁸⁴ Chronique de Frédégaire, 183–184.

⁸⁵ Abbaye Saint-Pierre-et-Saint-Paul de Luxeuil.

още нямат установена практика не само да имат общение със светски лица, но също така и да приютяват и подпомагат гости (и нуждаещи се) в манастира.

Като безспорен факт по отношение на възможностите и постепенния процес, свързан с налагането на изключителното право на институционалната грижа от църковните институции, могат да бъдат посочени в техните значителни икономически и финансови ресурси, което ги превръща в основен субект за задоволяване на социални нужди.

От края на VII в. (680) изразът *monasteria diaconiae* официално започва да се използва във връзка с монашески общности, които имат за задача да оказват помощ, като доставят зърно на нуждаещите се в случай на масов глад или пандемии. Тази практика за първи път се установява при понтификата на папа Сабинян (604–606), когато той нарежда безплатното раздаване на зърно и храни при масовия глад, избухнал в Рим през 605 г., като това става изцяло за сметка на Църквата чрез „*diaconiae, monasteria* и *xenodochia*“ (*Sancti Gregorii Magni vita*, PL 75, col. 58) (Dey, H., 2008: 415).

Показателен факт за значителното преливане на функции, което често поставя тези благотворителни структури под общ знаменател, може да се открие в наименованието и дейностите, които те изпълняват. Така например в края на VII в. **дяконите** към *Hospitale Sanctus Peregrinus*, заедно със своите земи и стопански постройки, както и с прилежащите ферми и къщите на селското население, преминават под управлението на гореспоменатата конгрегация на монаси в същия този манастир (пак там: 416).

Всички тези монашески органи на църковното милосърдие следователно могат да се разглеждат като тъждествени, разпределяйки си основните отговорности по подпомагането на нуждаещите се с храна и подслон, докато социално-медицинските грижи за определени категории имат по-специфична насоченост, която се вмениява на големите манастирски комплекси.

За разлика от градското монашество, което първоначално предоставя своята помощ на бедните и нуждаещите се като основна част от своите задължения, манастирските киновии (*κοινόβιος*), развиващи се като анахоретски общности, бавно възприемат апостолския призив за подпомагане, често влизайки в противоречие с разбирането им за въздържание и общение със светски лица.

Значителен принос за преодоляване на този процес и утвърждаване на монашеската грижа в западноевропейското пространство без съмнение може да бъде отредена на дейността на св. Бенедикт Нурсийски, който чрез регламентираните от него правила за манастира в Монте Касино (около 529 г.) успява да наложи християнското разбиране за милосърдие и помощ към ближния като основен монашески дълг и мироглед.

Въпреки че монашеската/манастирска грижа като традиция навлиза чрез Правилата на св. Бенедикт (*Regula Benedicti*), до началото на VIII в. те нямат

задължителен характер в западноевропейската практика⁸⁶. Нещо повече, в много отношения каноническите манастири (*Canonici monaci*) остават много по-изолирани в сравнение с тези на светските ордени/обикновените клирици (*Clerics regularis*), които се посвещават повече на пастирски грижи и мило-сърдие. Съществуващото разделение, установено между **монаси – каноници** и **клирици**, се запазва до началото на IX в., когато реформите на Каролингите оказват съществено влияние и върху тяхната институционална консолидация.

Провелият се реформаторски Събор в Аахен през 816–817 г. наред с въпросите за имунитетните права, засягайки темата за положението и статута на духовниците, успява да наложи две важни решения.

Първото, отнасящо се до премахване на съществуващото разделение, постановява консолидацията на монашеските общности, които служат на Бог, независимо от това дали са каноници или клирици да се възприемат единствено като *monasterium canonicorum*.

Второто решение, което е по-съществено по отношение на институционализиране на грижата за болните и бедните, е свързано със задължителното налагане (прилагане) на **бенедектинските правила, които стават общовалидни за всички манастири** в рамките на Франкската империя (*Capitularia regum Francorum*) (Prinz, F., 1965: 305; Crislip, A., 2005: 78–79).

След тяхното регламентиране, чрез което се урежда положението на монашеството и цялостната дейност на манастирите, условно се поставя началото на прилаганата от тях институционална грижа за бедните и нуждаещите се, придържайки се към изначалните християнски принципи за милосърдие и състрадание към ближния.

Следвайки бенедектинския модел за институционална грижа, манастирите постепенно се оформят като социално-здравни структури, където могат да бъдат разграничени отделните социални системи. Съчетавайки елементи и влияние от източномонашеската традиция с форми на социално-здравни грижи от съществуващите в западноевропейското средновековие структури (*diaconia, xenodochia* и *hospitalia*), в тях могат да бъдат разграничени следните по-важни институционални отделения:

- приют за бедни и поклонници (*xenodochium, Hospitale pauperum et perigrinorum*);
- болнично отделение/стая (*infirmarium*);
- сграда за представителни гости (*hospiciis officialium ubi esse debeant, domus hospitum*).

⁸⁶ По настояване на епископа на Майнц Бонифаций от Фулда (672–754) на един от реформаторските Събори през 743 г. *Regula Benedicti* се приемат като задължителни за всички манастири (в цялото Франкско кралство), но очевидно тази препоръка не се изпълнява до началото на IX в., когато тя получава и официална регламентация от светската власт (Prinz, F., 1965: 290).

За разлика от византийските манастири, които се придържат към „източно правило“⁸⁷, допускащо полагане на определени грижи за болните (*infirmaria*) и нуждаещите се (*pauperum et peregrinorum*), след реформите от края на VIII и първата четвърт на IX в. в Западна Европа манастирите значително разширяват своята социална дейност. Съществен импулс в тази насока дават реформаторските действия на св. Хродеганг/Chrodegang (712–766), който пише специално правило за тях – *Regula Canonicorum*, станало в последствие известно като „*Правилото на Хродеганг*“⁸⁸.

Адаптирайки правилата на св. Бенедикт (*Regula Benedicti*) и св. Августин (*De opere monachorum*)⁸⁹, в него се дават насоки за насърчаване на взаимната отговорност на монасите към нуждаещите се, обслужвайки не само техните духовни нужди, но и тяхното социално подпомагане – особено по отношение на гостоприемството и грижите за болни (Jerome, B., 2005). Значително широкото му разпространение в рамките на Франкската империя дава съществено отражение върху институционалната грижа от манастирите, поради което то се явява съществена част от *Institutio canonicorum Aquisgranensis*⁹⁰ на проведен събор в Аахен (816–819).

С оглед на това се възприемат (запазват) принципите миряните и светските лица да не останат в манастира безпричинно повече от няколко дни освен ако това не се налага по необходимост (болест) или лицето не поиска да стане монах. Въпреки това капитуларият за монашеското гостоприемство, постановен от Лудвиг I Благочестиви (813–840) под импулса на бенедектинския модел за институционална грижа, налага манастирите задължително да

⁸⁷ „*Източно правило*“ се развива под влиянието на раннохристиянските манастирски киновии (общности) от анахорети, следващи отшелнически начин на живот при съблюдаването на ограничено общение между монасите и непознати и странници освен само чрез посредничеството на игумена. Това правило в последствие се налага под формата на забранителни разпоредби за комуникация със светски лица в Западна Европа и е по известно като „*Правилото на Аврелий*“ (523–551), епископ на град Арл, (*Codex regularum*). *Regula Sancti Aureliani* регламентиращо, че: „никой мирянин, благородник или обикновен човек няма (право) възможност да влиза в базилика или манастир“ (*Codex regularum*: 193).

⁸⁸ То става общовалидно за всички манастири на територии на Франкската империя и Аквитания почти до края на XII в., когато *Правилата на св. Августин* се налагат като общовалидни за цялото западното монашество.

⁸⁹ *Regula Sancti Chrodegangi*. (Глава V) Грижата за обществените блага и лечението на болните: (*Правило 8*) Грижите за болните, независимо дали са в оздравяване или други, страдащи от някакво неразположение, макар и без треска, се възлагат на брат; (*Правило 10*) дрехите и обувките да се раздават, когато това се изисква от нуждаещите се от тях.

⁹⁰ *Institutio canonicorum Aquisgranensis* (Инструкцията на каноните на Аахен) или *Regula canonicorum* представлява текст, разпространен през 816 г. на църковен събор в Аахен (Aachen, Aix-la-Chapelle) от император Луи Благочестиви (778–840), който се стреми да определи позицията на каноничите (*canonicus*) монаси и да регламентира чрез канонични правила тяхното положение (задължения).

изграждат и определени места за гости, бедни и болни. Модел, по който каролинските манастири налагат новата система, се явяват общоприетите принципи, които княжеското абатство на „St. Gall“ (Санкт Гален, Швейцария) задава (Codex Sangallensis, 1092). Планът, който то прилага, предвижда изграждането на „неманастирска“ част, предназначена за домакините, обслужващи всички приходящи, както и отделения за бедни, болни и светски лица, които са гости на манастира (Mollat, M., 1984: 53; Чавдарова, А., 2012: 28–29).

Принципът, който се следва, е да не бъдат пренебрегнати нуждите на непознатите (*perigrinorum*), бедните и болните, но да се следват съществуващите правила на манастирските общности, в които да бъдат приети с голямо милосърдие от братята в т.нар. обособени места с готови легла, където двама от тях ще полагат определени грижи за техните нужди. Именно техните задължения и функции дава основание от дистанцията на времето те да бъдат квалифицирани като **протосоциални работници**.

Като пример за институционалното развитие на такава манастирска (социална) структура може да бъде посочено имперското абатство Нивел/Nivelles, основано в средата на VII в. (около 650 г.). Според биографията на неговата основателка св. Гертруда/Geretrude (628–659) (*Vita Sanctae Geretrudis*) през 877 г. то представлявало място за оказване на медицинска помощ, но също така посрещало и приютявало бедни, нуждаещи се и гости на манастира (*hospitale pauperum*) (Chantinne, F., 2015). В грамота на императора на Свещената римска империя Карл II Плешиви/Charles le Chauve (823–877) от същия период манастирът фигурира едновременно като *xenodochium* и *hospitale pauperum*. Специфичен елемент от институционалната структура тук се явява *xenodochium*-а, който не се възприема само в смисъла на болнично заведение, а като комплекс от сгради, използвани и като резиденция за важни лица (светски личности), което съществено ги разграничава от *hospitalia pauperum*, където са настанявани само бедни болни хора, както и отделни групи поклонници.

Въпреки съществуващото диференциране на предлаганите грижи постепенно под натиска на протичащите процеси, като институция след XIII в., то се налага основно и само като място, в което се полагат грижи за бедни, болни и нуждаещи се (*Domus hospitalis de Nivella* – през 1217 г., *pauperes hospitalis Sancti Sepucri* – 1223 г.), поради което може да се счита като тъждествено на *hospitale pauperum*, споменат през 877 г. (пак там).

Подобни паралели могат да бъдат открити и в други манастири от този период, сред които по-специфични институционални форми на грижи за нуждаещите се прилагат монасите от абатството Монт Сен Мишел (*Mont-Saint-Michel*). Възникнал през VIII в. (709), като важен поклоннически център, през X в. той организира паралелни форми на подпомагане не само за преминаващите пилигрими, но и за местното население, което показва неговата многофункционалност. Притежаващо значителни приходи от околните манас-

тирски земи и селища, то отделя **фиксирана част от десятъка** за службата, грижеща се само за подпомагане на бедните. Според сведенията монасите осигурявали ежедневно милосърдна дейност, раздавайки определени дажби на нуждаещите се (*pauperes*) от близките околности, без обаче те да бъдат допускани в границите на манастира (Gardeux, M., 2015).

За разлика от тях на територията на манастира се обособяват отделни архитектурни структури, функциониращи основно като приют за гости (нобилитет) бедни, поклонници и преминаващи пътници (*xenodochia, Hospitalia pauperum et perigrinorum u hospiciis officialium*). По своите размери и пространства⁹¹ в тях е могло да бъде настанявано голямо число хора, което показва, че тази манастирска структура е заемала преобладаващо място в ежедневието на монашеската общност през Каролингския период (пак там).

Първата сграда, наречена Аквилон „старият римски хотел“ (*anciennes hôtelleries romanes*), се намира на първото ниво на манастира, южно от основната вратата, и може да се отъждестви с функциите на манастирска *xenodochium/diaconiae (monasteriis diaconiae)*.

Втората постройка, значително по-малка и разположена на същото ниво, но периферно спрямо първата сграда, също се счита за помещение, предназначено за милосърдни грижи, но за висшите кръгове от аристокрацията и заможни поклонници (*hospiciis officialium, domus hospitem*).

Последната сграда, значително отделена от останалите две постройки и намираща се под тяхното ниво (класифицирана като избени помещения), била обособена като болнично отделение (*infirmarium*).

Въпреки че археолозите днес нямат единно мнение за наличието и разположението на функционално действащ пансион/приют (*hotel, hospitale*), неговите функции се потвърждават косвено от историческите сведения, в които се напомня на монасите, че те:

...трябва да приемат с религиозна радост, бедните, нуждаещите се и светските приятели и гости на манастира, като им предоставят особени грижи, храна и подслон, както повелява християнския им дълг.

Важен елемент, указващ задълбочаващите се процеси, свързани с неговото структурно устройство, е изричното условие всички, които идват в манастира, да бъдат настанявани в обителта разделени – мъже от жени, което показва усложняване на институционалните процеси на приемане не само според **социалния статус**, но и по **пола** на външните лица (пак там).

Показателен факт за протичащите тенденции, свързани с милосърдната дейност и доброто функциониране на институционалната грижа от манастира, може да бъде отчетен в края на XIII и началото на XIV в., когато абатството

⁹¹ Дълги около 35 m и широки 10 m с високи прозорци, благоприятстващи осветлението на стаята, те се възприемат като институционални структури, в които са настанявани гостите на манастира и преминаващите поклонници.

вече заема важно място в система за приемане и настаняване за поклонници, бедните и преминаващите пътници.

След X в. постепенно повечето манастири се превръщат в основен доминиращ фактор по отношение на грижите за поклонниците, бедните, болните и нуждаещите се. Така например, както свидетелстват християнските източници за абатството Сен Пиер (Abbey of Saint-Pierre de Jumièges), приемането на „чужденци“ се разглежда (възприема) не само като християнски дълг и задължение за помощ към най-бедните, но и основа на институционалната грижа, поставена в разбирането на монашеския живот. Що се отнася до прилаганите форми, абатството тук регламентира свещеникът, отговорен за бедните и нуждаещите се, всяка седмица да осигурява не по-малко от 22 бели и 100 черни хляба за раздаване на бедните, към които трябва да се добавят дарения от дрехи и обувки. Не на последно място, всяка година той трябвало да предлага до три модия вино (около 30 l) за облекчаване на страданията в колонията от прокажени, намираща се на територията на абатство. Сред най-важните изисквания, регламентирани в правилника на манастира, било предоставянето на ежедневна милостиня за онези, които влизат през вратата му, което превръща абатството във важен социален център за подпомагане на бедните и нуждаещите се, но също така и като място за настаняване и приемане на светски или църковни лица (пак там).

Съществен пример и модел, по който подобни манастири се разпространяват в териториите на днешна Западна Европа, дава и основаното през 910 г.⁹² бенедектинско абатство в Клуни. Придържайки се към по-строгото спазване на *Regula Benedicti*, манастирът е признат за един от основните водачи на западното монашество.

В институционално отношение той достига съществен разцвет през XI в., когато според изворите тук има организирана приемна с повече от 70 легла за бедни, болни и нуждаещите се (*hospites*), 30 от които са специално обособени за жени (Aumard, S., C. Gaillard, S. Piotrowski, 2015). Така установените форми показват налагащите се тенденции на преход от гостоприемство към профилиране на грижите, които се доближават до съвременните разбирания за социално подпомагане.

Освен религиозната си дейност и задължения постепенно манастирите започват да развиват приоритетно болничните грижи за бедни (*hospitalia pauperum*), като тяхното милосърдие (*eleemosyna*, *ἐλεημοσύνη*, *misericordia*), се насочва и към различни по вид социални грижи, от които посетителят и/или пациентът може да се нуждае. Като важен елемент в тяхната социална

⁹² „Hôteleries Saint-Hugues“, по-известен под името „Écuries Saint-Hugues“, се оформя като хоспис, където първоначално милостинята се изразявала в предоставяне на хляб, приготвен в абатството, споделяне на трапезата с бедните и нуждаещите се, които се предоставяли пред вратата на манастира (Aumard, S., C. Gaillard, S. Piotrowski, 2015).

дейност, които правилата предписват, е те да търсят/издирват болните и нуждаещите се в близост до манастира, като по този начин той се превръща в своеобразен център за облекчаване на техните страдания. Сред забележителните в това отношение манастири от този период могат да бъдат посочени Синайският манастир „Св. Екатерина“ (основан между 527 и 565 г.), бенедиктинските манастири в Корби (*Fürststift Corvey*) през 822 г. в Пикардия, Велтенбург (*Benediktinerabtei Weltenburg*) около 800 г. и Фулда (*Abbatia Fuldensis*), основан около 744 г. (M. Pawlowski).

Въпреки че през Ранното средновековие манастирската институционална грижа за бедните и нуждаещите се се развива значително по-бавно, тя показва определена структурна динамика и специфика в развитието на отделните конфесионални модели. Възникващи като религиозни общности от духовници анахорети/кенобити, постепенно те прерастват в религиозни ордени, които създават „базилическите“ манастири, разграничавайки канониците/*Canonici*, които поемат все по-голяма грижа за бедните и нуждаещите се, от монасите/*Monachi*, които живеят в общности, подредени според предписанията на Бенедиктинското правило. Влизащи в противоречие със съществуващите социални форми (*diaconiae, xenodochia, hospitalia*), сходствата в тяхната структура създава определени предпоставки те да се обединят под една обща институционална рамка. Така в края на VIII и началото на IX в. всички съществуващи форми на благотворителни структури и организации представлявали монашески образувания.

Налагаща се като доминираща форма за регулиране на обществените отношения, основно през втората половина на разглеждания период, тя се оказва най-значителната социална структура до средата на XII в. Нейният естествен упадък като институционална форма е породен от различни фактори, сред които тук могат да бъдат изтъкнати основно задълбочаващите се религиозни противоречия между отделните конфесионални общности, ограничените постъпления от дарения и започналите процеси, свързани със секуларизацията, както и конкуренцията на светските институционални структури и градските катедрални настоятелства.

Заклучение

На базата на направения исторически обзор, разглеждащ различните аспекти, свързани с прилаганите през Ранното средновековие институционални форми за социална закрила от страна на Църквата, могат да бъдат изведени няколко съществени извода.

През дългия си еволюционен път на утвърждаване и развитие социалната регулация, която Църквата прилага по отношение на бедните и нуждаещите се, постепенно се изгражда и налага като цялостна система, преминавайки

от индивидуални форми на благотворителност и филантропия (човеколюбие) към регламентирана социална дейност.

След утвърждаване на християнството се създават реални предпоставки за по-същественото институционализиране и регламентиране на грижите от страна на Църквата, с които от съвременна гледна точка тя се превръща в основен носител и доставчик на социални грижи в средновековното общество за дълъг период от време.

Наред с изложените начини, като съществен елемент, който укрепва нейното изключително правно положение, тук могат да бъдат открити и догматическите концепции и разбиране за милосърдието и грижа за бедните, които под влиянието на християнската религия се развиват по специфичен начин в отделните религиозни деноминации. Така чрез институционализирането на грижата за бедните и нуждаещите се от страна на Църквата се създава своеобразна „универсална“ система за регламентирана социална защита, която се подчинява не само на догматически принципи, но и на обществените нужди и интереси.

Въпреки общите черти, които тя притежава в началния период, насоките, които източната и западната християнска традиция следват, водят до появата на характерни отлики и съществени елементи в институционалното развитие на църковната социална дейност. Това в последствие, както ще се окаже, съществено ще повлияе върху появата на нови по-съвременни форми и социално-здравни заведения и грижи, които познаваме и днес.

В обобщение, анализирайки от дистанцията на времето, може да се каже, че Църквата през Ранното средновековие, въпреки изключително правно положение и усилията, които полага, за да се справи със съществуващите социални рискове и проблеми, които бедността и нищетата поражда, те не се решават напълно. Въпреки това несъмнено историческата ролята на Църквата, като основен социален носител на грижи, остава безспорна.

Съкращения

Гал. – Послание на св. ап. Павел до галатяните

Екл. – Книга на Еклисиаста

Ис. – Книга на пророк Исая

Лук. – От Лука свето Евангелие

Мат. – От Матей свето Евангелие

Петр. – Съборно послание на св. ап. Петра

BHG – Bibliotheca hagiographica graeca

CC – Corpus christianorum

Conc. – Concilia

Ep. – Epistolae

LD – Liber Diurnus

LP – Liber Pontificalis

MGH – Monumenta Germaniae Historica

ИЗВОРИ

- Федер, У. (2008) Княжий изборник: За възпитание на канартикина. Т. 1–2, В. Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“. (Feder, U. (2008) Knyazhiy izbornik: Za vazpitanie na kanartikina. T. 1–2, V. Tarnovo, UI Sv. Sv. Kiril i Metodiy.).
- Böhmer J. (2007) *F. Regesta Imperii I: Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern 751–918 (987)*, vol. 2: Die Regesten des Westfrankenreichs und Aquitaniens, part 1: Die Regesten Karls des Kahlen 840 (823)–877, Lief. 1: 840 (823)–848. Bearb. von Irmgard Fees. Wien /Weimar /Köln.
- C. Plinius Caecilius Secundus*. Lib. Epistularum Libri Decem. – <https://www.thelatinlibrary.com/pliny.html> [прегледано на 18.04.2023].
- Capitulare monasticum (817)* Pertz, G. (1835) *MGH LL, I*. – [https://www.dmgh.de/mgh_ll_1/index.htm#page/\(I\)/mode/1up](https://www.dmgh.de/mgh_ll_1/index.htm#page/(I)/mode/1up) [прегледано на 08.05.2023].
- Capitularia regum Francorum. Additamenta ad Pippini et Karoli M. Capitularia. I 803, III, MGH* – [https://www.dmgh.de/mgh_capit_1/index.htm#page/\(187\)/mode/1up](https://www.dmgh.de/mgh_capit_1/index.htm#page/(187)/mode/1up) [прегледано на 22.03.2023].
- Chrodegang. Regula Canonicorum*. S. CHRODEGANGI Metensis Episcopi (742–766) *Regula Canonicorum* von Schmitz, W. (1889) *Hanover; Hahn'sche Press.* – <https://archive.org/details/regulacanicoru00chro/page/n6/mode/2up> [прегледано на 26.03.2023].
- Chronicon paschale. Corpus Scriptorum Historiae Bizantinae*. Dindorf L. (1832) *Bonae. Vol. I/II*.
- Codex regularum. Codex regularum, quas Sancti Patres monachis et virginibus sanctimonialibus servandas praescribere*. Holstenius L. (1663) *Parisiis, Ludovicus Billaine. auctum ed Benedictus, Sanctus Abbas Anianensis (VerfasserIn)*. – https://www.europeana.eu/bg/item/9200332/BibliographicResource_3000095352352 [прегледано на 12.04.2023].
- Codex Sangallensis 1092*. Scherrer, G. (1875) *Verzeichniss der Handschriften der Stiftsbibliothek von St. Gallen, Halle*, s. 403–405. – <https://www.e-codices.unifr.ch/en/list/one/csg/1092> [прегледано на 27.03.2023].
- Concilia antiqua galliae: cum epistolis pontificum, principum constitutionibus & aliis gallicanae rei ecclesiasticae monumentis*. Sirmondi, J., Cramoisy, S. (1629–1666) *Paris T. I. 314–751*. – <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k57641x/f314> [прегледано на 02.05.2023].
- Concilia Galliae. (Corpus Christianorum, Series Latina 148A)*, (1963), s. 4–9.
- Concilium Eliberritanum*. Dale, W. (1882) *The Sinod of Elvira and Christian Life in The Fourth Century. Macmilan*. – http://www.earlychurchtexts.com/main/elvira/canons_of_elvira_02.shtml [прегледано на 11.04.2023].
- Corpus christianorum*. – <https://www.corpuschristianorum.org/ccsg> [прегледано на 15.04.2023].
- Corpus Iuris Civilis*. – <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/corpjurciv.htm> [прегледано на 20.04.2023].
- Corpus Iuris Civilis*, (Vol. 2) *Codex Iustinianus*. Krueger, P. (1967) *Dublin*.
- De institutis coenobiorum. Cassianus, Johannes*. Amerbach, J., (1485) *De institutis coenobiorum. – Collationes patrum XXIV*. Basel. – <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000027b.image> [прегледано на 12.04.2023].

- Didascalia Apostolorum*. The Didascalia Apostolorum in English. Dunlop, M. (1903) London, C. J. Clay. – https://archive.org/stream/didascaliaaposto00gibsuoft/didascaliaaposto00gibsuoft_djvu.txt [прегледано на 22.04.2023].
- Eusebius von Caesarea, De vita Constantini*.
- Eusebius, Hist. eccl.* 7.22.7-8 – <https://www.gutenberg.org/files/36539/36539-h/36539-h.htm> [прегледано на 25.04.2023].
- Grégoire le Grand, Dialogues*. de Vogüé, A. (1980) T. 3 (*Livre IV*), Traduction par Paul Antin. Paris.
- Gregorii episcopi Turonensis. Liber Historiae Francorum* – <http://www.thelatinlibrary.com/gregorytours.html> [прегледано на 18.03.2020].
- Gregorii I Papae Registrum Epistolarum*. Ludovicus M. (1899) T. II, *Libri VIII–XIV cum indicibus et praefatione Hartmann. (MGH Epp., T. II.)* Berlin.
- Gregory Nazianzen Oration* – <https://www.newadvent.org/fathers/3102.htm> [прегледано на 18.03.2020].
- Hincmar (of Reims), Capitula synodica (852–875)*. Migne, P., (1841–1864) *Patrologiae cursus completus. Seria Latina, 125, Paris*.
- Hincmarus, Rhemensis archiepiscopus. Opera omnia*. Migne, P. (1645) T. CXXV-CXXVI, col. 648. Paris, Sirmond.
- Institutio canonicorum Aquisgranensis*. Werminghoff, A. (1906) *Institutio canonicorum Aquisgranensis. MGH Concilia 2, Part 1, Hanover; Impensis Bibliopolii Hahniani, 307–421*.
- Ionae Vitae Sanctorum Columbani, Vedastis, Iohannis*. Krusch, B. (1905) *MGH SS, Hannover/Leipzig*.
- Julian the Apostate. Letter to Arsacius. Early Church Fathers – Additional Texts*. W. C. Wright (1923) *Julian the Apostate, Letters. Vol. 3, pp. 2–235*. – http://www.tertullian.org/fathers/julian_apostate_letters_1_trans.htm [прегледано на 20.03.2023].
- Letters of St. Jerome. (Letter 66) To Pammachius. # 12* – <https://www.newadvent.org/fathers/3001066.htm> [прегледано на 08.05.2023].
- Liber diurnus Romanorum pontificum*. Sickel, T. (1966) *Wien, Scientia Verlag*.
- Liber Pontificalis*. – <http://www.thelatinlibrary.com/liberpontificalis1.html>; <https://fontistoriche.org/liber-pontificalis/> [прегледано на 26.03.2023].
- Nicolai papae I. Responsa Nicolai I Papae ad consulta Bulgarorum*. – ЛИБИ Т. II, Софија, 1960, 121–122. (*Nicolai papae I. Responsa Nicolai I Papae ad consulta Bulgarorum*. – ЛИБИ Т. II, Sofia, 1960, 121–122.).
- Palladii. Dialogus De Vita S. Joannis Chrysostomi*. Coleman-Norton, P. (1928) *Palladii Dialogus de vita S. Joannis Chrysostomi. Cambridge*.
- Paul (the Deacon). Vitas sanctorum patrum Emeretensium*. Sánchez, M. (1992) *Vitas sanctorum patrum Emeretensium (Corpus Christianorum Series Latina T. 116)*.
- Procopius Caesariensis. De aedificiis. V, 7*. – https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Buildings/5*.html. [прегледано на 09.05.2023].
- Regula canonicorum* – вж.: *Saint Chrodegang*.
- Regula Sancti Augustini*. Cloche, A. (1690) *Regula Sancti Augustini et Constitutiones Ordinis Praedicatorum. Roma*.

- Regula Sancti Chrodegangi*. Bertram, J. (2008) *The Chrodegang Rules. The Rules for the Common Life of the Secular Clergy from the Eighth and Ninth Centuries. Critical Texts with Translations and Commentary*. Taylor & Francis Ltd.
- Sancti Benedicti. Regula*. – <http://www.intratext.com/X/LAT0011.HTM> [прегледано на 08.05.2023].
- Tertullianus. Apologeticum*. – <https://www.newadvent.org/fathers/0301.htm> [прегледано на 25.03.2023].
- Theodulf of Orleans, Capitula ad presbyteros (Capitula ad presbyteros parochiae)*
- Theodulfus Epistola*. – https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost09/Theodulfus/the_carm.html [прегледано на 01.05.2023].
- Theophanis. Chronographia*. Carl de Boor (1883) *Historia ecclesiastica*. Lipsiae, B. G. Teubneri. – https://archive.org/details/bub_gb_TnRHAAAAYAAJ/page/n3/mode/2up [прегледано на 26.04.2023].
- Vita Columbani*. Krusch, B. (1905) *Ionae Vitae Sanctorum Columbani. MGH SRG, Hanover and Leipzig, pp. 144–294*.
- Vita Sanctae Geretrudis*. Krusch, B. (1888) *MGH, SSRM, II, Hanover, pp. 447–474*; Krusch, B. (1920) *MGH SSRM, VII, pp. 791–797*.
- Ποιμὴν τοῦ Ἑρμᾶ, Poimēn tou Herma, Shepherd of Hermas*. Taylor, C. (1903) *The Shepherd of Hermas*. London, E. & J.B. Young. pp. 1–197.
- Σουΐδας, Suidae Lexicon, Græce & Latine*. (1826) T. III, John Adams Library/Boston Public Library.
- Σύνοδος της Χαλκηδόνος, Concilium Chalcedonense (451)*. – <http://www.legionofmary-tidewater.com/faith/ECUM04.HTM> [прегледано на 14.04.2023].
- Ammianus Marcellinus, Res gestae*. – <http://www.thelatinlibrary.com/ammianus.html> [прегледано на 25.03.2023].

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, Р. (2011) Късноантичното женско монашество в Рим и духовните му покровители на Апенините и в Източното Средиземноморие (между II и III Вселенски събор: 381 до 431). София, Ах-Ба-Ка. [Boyadzhiev, R. (2011) *Kasnoantichnoto zhensko monashество v Rim i duhovnite mu pokroviteli na Apeninite i v iztochnoto sredizemnomorie* (mezhdur II i III Vselenski sabor: 381 do 431). Sofia, Ah-Ba-Ka.]
- Бояджиев, Р. (2022) Изгубената Africa Sacra. Късноантичната християнска Северна Африка IV–VI в. София, Парадигма. [Boyadzhiev, R. (2022) *Izgubenata Africa Sacra. Kasnoantichnata hristiyanska Severna Afrika IV–VI v., Sofia, Paradigma.*]
- Валивахина Д. (2016) Традиция филантропии и християнскої благотворителности в Ранней Византии. (Дипломная работа) НИУ „БелГУ“. [Valivahina D. (2016) *Traditsiya filantropii i hristianskoy blagotvoritelynosti v Ranney Vizantii*. (Diplomnaya rabota) NIU „BelGU“.] – <https://nauchkor.ru/pubs/traditsiya-filantropii-i-hristianskoy-blagotvoritelynosti-v-ranney-vizantii-5a4032257966e104c6a3e89b> (прегледано на 08.05.2023).
- Димитров, Д. (2013) Византийските болници. – В: *Societas Classica*. Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока. Т. VI, бр. 1, В. Търново, 320–334. [Dimitrov, D. (2013) *Vizantiyskite bolnitsi*. – V: *Societas Classica*. Kulturi i religii

- na Balkanite, v Sredizemnomoriето i Iztoka. T. VI, br. 1, V. Tarnovo, 320–334.]. – <http://journals.uni-vt.bg/sc/bul/vol6/iss1/> [прегледано на 08.05.2023].
- Каравълчева, З. (2014) Странноприемниците във византийската манастирска култура. – *MEDIAEVALIA*, IV, 7, 24–34. [Karavalcheva, Z. (2014) Strannopriemnitsite vav vizantiyskata manastirska kultura. – *MEDIAEVALIA*, IV, 7, 24–34.] – <http://anamnesis.info/sites/default/files/7.pdf> [прегледано на 08.05.2023].
- Коев, Т., Г. Бакалов (1992) Въведение в християнството. София, Булвест 2000. [Коев, Т., G. Bakalov (1992) Vavedenie v hristiyanstvoto. Sofia, Bulvest 2000.]
- Поснов, М. (1925) История на християнската църква. – *ГСУ БФ, Т. I, 1923/25, 143–162*. [Posnov, M. (1925) Istoria na hristiyanската tsarkva. – *GSU BF, T. I, 1923/25, 143–162*.]
- Поснов, М. (1927) Монашеството през IV–XI векове. – *ГСУ БФ, Т. IV, 1926/27, 63–104*. [Posnov, M. (1927) Monashestvoto prez IV–XI vekove“. – *GSU BF, T. IV, 1926/27, 63–104*.]
- Флоровски, Г. (2000) Източните отци. Т. 1. София, Симолини 94. [Florovski, G. (2000) Iztochnite ottsi. T. 1. Sofia, Simolini 94.]
- Христов, А. (2023) Христоматия по история на социалната работа. От античността до средата на XX век. София, УИ „Св. Климент Охридски“. [Hristov, A. (2023) Hristomatia po istoria na sotsialnata rabota. Ot antichnostta do sredata na XX vek. Sofia, UI „Sv. Kliment Ohridski“.]
- Чавдарова, А. (2012) История на социалната работа. Габрово, Екс-Прес. (Chavdarova, A. (2012) Istoria na sotsialnata rabota. Gabrovo, Eks-Pres.)
- Янев, И. (2014) Пастирски грижи за деца и млади хора в риск в древната Църква. – *Богословска мисъл, 1–2, 2011, 41–53*. [Yanev, I. (2014) Pastirski grizhi za detsa i mladi hora v risk v drevnata Tsarkva. – *Bogoslovska misal, 1–2, 2011, 41–53*.]
- Aumard, S., C. Gaillard, S. Piotrowski (2015) Les „Hôtelleries Saint-Hugues“ de l’abbaye de Cluny. – *Bulletin du centre d’études médiévales d’Auxerre. BUCEMA 8, 2015: Au seuil du cloître: la présence des laïcs (hôtelleries, bâtiments d’accueil, activités artisanales et de services) entre le V^e et le XII^e siècle*. – <https://doi.org/10.4000/cem.13655> [прегледано на 08.05.2023].
- Bennett, D. (2017) *Medicine and Pharmacy in Byzantine Hospitals. A study of the extant formularies*. New York, Routledge.
- Boshof, E. (1984) *Armenfürsorge im Frühmittelalter: Xenodochium, matricula, hospitale pauperum*. – *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. VSWG*. Stuttgart, Steiner, p. 153–174.
- Catholic Encyclopedia. – https://en.wikisource.org/wiki/Page:Catholic_Encyclopedia,_volume_7.djvu/542 [прегледано на 08.07.2023].
- Chantinne, F. (2015) Quelques questions sur la place des laïcs dans la clôture de l’abbaye de Nivelles (VII^e–XI^e siècle). – *Bulletin du centre d’études médiévales d’Auxerre. BUCEMA 8, 2015: Au seuil du cloître: la présence des laïcs (hôtelleries, bâtiments d’accueil, activités artisanales et de services) entre le V^e et le XII^e siècle*. – <https://doi.org/10.4000/cem.13612> [прегледано на 08.05.2023].
- Cilliers, L., Retief, F. (2005) The evolution of hospitals from antiquity to the Renaissance. *Acta Theologica Supplementum 7*, 213–232. – <https://www.researchgate.net/>

- publication/272336179_The_evolution_of_hospitals_from_antiquity_to_the_Renaissance [прегледано на 08.05.2023].
- Collins, J. (2014) *Diakonia Studies*. New York, Oxford.
- Constantinou S. (2012) Male constructions of female identities. Authority and power in the bizantine greek lives of monastic foundresses. – Female founders in Byzantium and beyond. BÖHLAU VERLAG WIEN KÖLN p. 43–62. – <https://fedora.e-book.fwf.ac.at/fedora/get/o:438/bdef:Content/get> [прегледано на 08.05.2023].
- Crislip, A. (2005) *From Monastery to Hospital: Christian Monasticism and the Transformation of Health Care in Late Antiquity*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Cruz, P. (1995) Un xenodochium de época visigoda en Mérida. pp. 309–316. – <https://digital.csic.es/bitstream/10261/138090/1/Auguemer.pdf> [прегледано на 08.05.2023].
- Cullum, P. (1989) *Hospitals and chartable provision in mediaval Yorkshire (936–1547)*. University of York, Department of History.
- Destefanis E. (2015) Le monastère face aux laïques au haut Moyen Âge: lieux de culte secondaires et accueil aux limites de l'espace monastique dans le contexte italien. – *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre. BUCEMA 8, 2015: Au seuil du cloître: la présence des laïcs (hôtelleries, bâtiments d'accueil, activités artisanales et de services) entre le V^e et le XII^e siècle*. – <https://doi.org/10.4000/cem.13599> [прегледано на 08.05.2023].
- Destefanis, E. (2016) Accueil et hospitalité au haut Moyen Âge dans le Centre-Nord de l'Italie: *realia* et problèmes de lexique. – <https://hospitam.hypotheses.org/276> [прегледано на 08.05.2023].
- Dey, H. (2008) Diaconiae, Xenodochia, Hospitalia and Monasteries: “*Social Security*” and the Meaning of Monasticism in Early Medieval Rome. *Early Medieval Europe*, 16 (4), pp. 398–422. – https://www.academia.edu/4062471/Diaconiae_Xenodochia_Hospitalia_and_Monasteries_Social_Security_and_the_Meaning_of_Monasticism_in_Early_Medieval_Rome [прегледано на 08.05.2023].
- Dörnemann, M. (2003) *Krankheit und Heilung in der Theologie der frühen Kirchenväter*. Tübingen, Mohr Siebeck.
- Fedwick, P. (1979) *The Church and the Charisma of Leadership in Basil of Caesarea*. Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Gaillard, M. (2015) L'accueil des laïcs dans les monastères (V^e – IX^e siècle), d'après les règles monastiques. – *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre BUCEMA 8, 2015: Au seuil du cloître: la présence des laïcs (hôtelleries, bâtiments d'accueil, activités artisanales et de services) entre le V^e et le XII^e siècle*. – <https://doi.org/10.4000/cem.13577> [прегледано на 08.05.2023].
- Gaillard, M. (2016) *Monasterium, cella, abbatia...* Enquête sur les différents termes désignant les communautés religieuses au haut Moyen Âge (V^e - milieu IX^e siècle) et leur signification. – *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre. BUCEMA 10, 2016: L'origine des sites monastiques: confrontation entre la terminologie des sources textuelles et les données archéologiques*. – <https://doi.org/10.4000/cem.14474> [прегледано на 08.05.2023].
- Gardeux, M. (2015) Espace d'assistance, espace de pouvoir: les dispositifs d'accueil et d'hébergements dans quelques monastères bénédictins en Normandie aux XII^e et XIII^e siècles. – *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre BUCEMA 8, 2015: Au seuil*

- du cloître: la présence des laïcs (hôtelleries, bâtiments d'accueil, activités artisanales et de services) entre le V^e et le XII^e siècle.* – <https://doi.org/10.4000/cem.13639> [прегледано на 08.05.2023].
- Garcia B. (2003) Hospitales en Mérida. – *Revista de estudios extremeños, Vol. 59, N° 1*, pp. 427–445.
- Georgi, D. (1986) *The Opponents of Paul in Second Corinthians: A Study on Religious Propaganda in Late Antiquity*. Philadelphia, Fortress.
- Heyne, T. (2017) Reconstructing the world's first hospital: *The Basiliad*. – *Hektoen International Journal*. – <https://hekint.org/2017/02/24/reconstructing-the-worlds-first-hospital-the-basiliad/#> [прегледано на 08.05.2023].
- Holman, S. (2010) Patristic Christian Views on Poverty and Hunger. – <https://www.elca.org/JLE/articles/290>.
- Jerome, B. (2005) *The Chrodegang Rules: The Rules for the Common Life of the Secular Clergy from the Eighth and Ninth Centuries. Critical Texts with Translations and Commentary*. Church, Faith and Culture in the Medieval West. Aldershot and Burlington, VT. Ashgate.
- Jones, C., M. Sonenscher (1983) The Social Functions of the Hospital in Eighteenth-Century France: The Case of the Hôtel-Dieu of Nîmes. – *French Historical Studies, Vol. 13, No. 2*, pp. 172–214.
- Koet, B., E. Murphy, E. Ryökäs (2018) Deacons and Diakonia in Early Christianity. The First Two Centuries. *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe* 479.
- Latvus, K. (2017) Diaconia as Care for the Poor? Critical Perspectives on the Development of Caritative Diaconia. *Grano Oy, Kuopio*.
- Lawrence, C. (2015) *Medieval Monasticism. Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. Taylor & Francis.
- Lefevre, J. (2011) *Histoire de l'hôtellerie: une approche économique*. Editions Publibook.
- Mackay, D. (1923) *Les hôpitaux et la charité à Paris au XIII^e siècle*. Paris, E. Champion. – <https://archive.org/details/leshpitauxetla00mack/page/12/mode/2up> [прегледано на 08.05.2023].
- Madigan, K., C. Osiek (2005) *Ordained women in the early church. A documentary history*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Martín, F. (2019) Espacios públicos y espacios de uso común en los primeros monasterios hispanos (siglos V–X) p. 165–186. *Œuvrer pour le salut. Moines, chanoines et frères dans la péninsule Ibérique au Moyen Âge*, Madrid, Casa de Velázquez.
- Mathisen, R. (2013) The Council of Turin (398/399) and the Reorganization of Gaul ca. 395/406. – *Journal of Late Antiquity, Volume 6, Number 2*, Johns Hopkins University Press.
- Mc Kee, A. (1989) *Diakonia in the Classical Reformed Tradition and Today*. Grand Rapids, Eerdmans.
- Miller, T. (1997) *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press.
- Miller, T. (2003) *The Orphans of Byzantium. Child Welfare in the Christian Empire*. The Catholic University of America Press.

- Miller, T. (2011) Basil's House of Healing. – *Christian History Magazine. Healthcare and Hospitals, Issue 101*.
- Mollat M. (1984) Die Armen im Mittelalter. München.
- Prinz, F. (1965) Frühes Mönchtum im Frankenreich. Kultur und Gesellschaft in Gallien, den Rheinlanden und Bayern am Beispiel der monastischen Entwicklung, Oldenbourg, München.
- Risse, G. (1999) Mending Bodies, Saving Souls. A History of Hospitals. Oxford University Press.
- Schönfeld, W. (1922) Die Xenodochien in Italien und Frankreich im frühen Mittelalter. – *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, 12, 1, 1–54.
- Spagnolo, A., D. Sacchin, (2002) Profilo storico dell'assistenza sanitaria. – *Bioetica: manuale per i diplomati universitari della sanità*, 33–43.
- Szabo, T. (1983) Xenodochia, Hospitaler und Herbergen – kirshliche und kommerzielle Gastung im mittelalterlichen Italien (7.bis 14. Jahrhundert)“. – *Gastfreundschaft, Tavernen und Gasthaus im Mittelalter*. Munich, 61–92.
- Walsh, J. (1913) Catholic Encyclopedia. Hospitals. Vol. 7. – [https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Hospitals](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Hospitals) (прегледано на 08.05.2023).
- Wilmanns, J. (2003) Die ersten Krankenhäuser der Welt. Sanitätsdienst des Römischen Reiches schuf erstmals professionelle medizinische Versorgung. – *Deutsches Ärzteblatt* 100 (40), pp. 2592–2597.
- Windemuth, M. (1995) Das Hospital als Traèger der Armenfuèrsorge im Mittelalter. Stuttgart.

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Книга Социални дейности

Том 116

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF EDUCATION

Social Work

Volume 116

УПРАВЛЕНИЕ НА СОЦИАЛНИ ПРЕДПРИЯТИЯ КЪМ ОРГАНИЗАЦИИ ЗА СОЦИАЛНА РАБОТА И НА ЕКИПИТЕ В ТЯХ

АЛЕКСАНДРИНА КИСЬОВА*

Резюме. Студията е посветена на социалното предприемачество и в частност на компетенциите на ръководителя за успешно управление на социалното предприятие и неговия екип. Представени и анализирани са и резултати от проведено изследване сред социални предприемачи по темата за ефективното управление на социалните предприятия в организации за социална работа и на екипите в тях.

Ключови думи: социално предприемачество, организации за социална работа, управление, екипи, компетенции на ръководителя

MANAGEMENT OF SOCIAL ENTERPRISES AT SOCIAL WORK ORGANIZATIONS AND THEIR TEAMS

Aleksandrina Kisiova

Abstract. The study is dedicated to social entrepreneurship and in particular to the competences of the manager for successful management of the social enterprise and its team. The results of a survey among social entrepreneurs on the topic of effective management of social enterprises in social work organizations and their teams are also presented and analyzed.

Keywords: social entrepreneurship, social work organizations, management, teams, manager competencies

* Имейл: alexandrina.kisiova@fp.uni-sofia.bg

Увод

Темата за социалното предприемачество е все по-засягана в наши дни. Тя се явява значима не само в социалните среди, но и в тези на бизнеса. От голямо значение е да бъдат обсъдени и изведени както компетенциите на един ръководител на социално предприятие, така и компетенциите за управление на екипите в него.

Социалното предприемачество е добре познато понятие в повечето европейски страни и в САЩ. Социалните предприятия в тези държави осъществяват значим дял от дейностите в социалната сфера, като съчетават генерирането на приходи от извършването на стопанска дейност и постигането на определен социален ефект.

Социалното предприемачество е уникално с това, че позволява обединяването на икономически и социални цели в едно, което дава възможност за провеждане на ефективна социална политика и осигурява ефективна подкрепа за социално уязвимите групи на обществото в най-широк смисъл.

За правилното функциониране на социалното предприятие, за да може то да носи така желания социален ефект, е необходимо управлението му да бъде професионално. Ефективното управление на едно социално предприятие гарантирана до голяма степен неговата устойчивост. Необходимо е ръководителят да притежава определени качества и екипът, работещ в социалното предприятие, да се управлява по най-добрия начин.

Целта на настоящата студия е на базата на теоретичен анализ и на данни от авторско емпирично изследване да се очертаят компетенциите на ръководителите за успешно ръководство на социални предприятия в организации за социална работа, по-конкретно предоставящи социални услуги на различни уязвими групи, и на екипите в тези предприятия. Представеното теоретико-емпирично изследване е част от дисертационен труд на тема „Създаване и управление на социални предприятия към организациите за социална работа“, в който всички аспекти на проучвания проблем са адресирани по-подробно.

Социално предприемачество и социални предприятия

Институтът за социално предприемачество дава следното определение за **социално предприемачество**: „Това е различен начин на икономическа активност (правене на бизнес, стопанска дейност), която смесва находчивостта на бизнеса със социална мисия, умелото съчетаване и баланс на социални и икономически цели“ (http://bmbusinessconsult.com/index.php#news_3).

Българският център за нестопанско право в доклада „Социално предприемачество и контрол на социалните услуги в България и в Европейския съюз“ дава следното определение за **социално предприятие**: „Стопанска дейност,

развивана от юридическо лице с нестопанска цел, имаща изразен социален ефект спрямо лица от уязвими групи за подобряване на жизненото им равнище, осигуряване на заетост, предоставяне на услуги и/или други форми на подкрепа, с цел преодоляване на тяхната социална изолация“ (https://se.ucoz.net/_ld/0/3_predpriemachest.pdf). От определението става ясно, че социалното предприятие трябва да съществува в рамките на НПО.

Начко Радев определя, че „социалното предприемачество заема междинно положение между предприемачество и благотворителност: от първото се отличава със своите цели – насоченост към социални промени, разрешаване на социални проблеми; а от второто – по търговския характер на дейността (целите се достигат не по пътя на еднократни финансови помощи, а чрез организация на предприемаческа дейност“ (Радев, Н., 2009: 3).

Лиляна Русанова подчертава, че „социалното предприемачество се разглежда от различни гледни точки и най-често се дефинира като: механизъм за решаване на социалните проблеми в обществото; създаване на социално благо чрез печеливша или частично печеливша дейност; опит за съчетаване на ресурси по нов начин; вид иновация, създаваща ценност, от която ще се възползват определени групи от обществото или цялото общество“ (Русанова, Л., 2011: 29).

Различните законодателства дават различни дефиниции за социално предприятие. Европейската комисия определя социалните предприятия като неразделна част от социалната икономика: „Всъщност социалното предприятие – участник в социалната икономика, представлява предприятие, чиято основна цел е по-скоро оказването на благотворно социално влияние, отколкото реализирането на печалба за собствениците или за партньорите. То работи на пазара, като доставя стоки и услуги по предприемачески и иновативен начин и използва реализираната печалба основно за социални цели. То е обект на отговорно и прозрачно управление особено чрез обвързване на своите служители, клиенти и заинтересовани страни“ (Съобщение на Европейската комисия, 2011 г.).

В Преамбюла на проекта на Регламент за европейските фондове за социално предприемачество се дава следната формулировка: „Социалните предприятия обхващат широка гама от предприятия с различни правни форми, които предоставят социални услуги или стоки на уязвими или маргинализирани лица. Тези услуги включват достъп до жилища, здравеопазване, помощ за възрастни хора или лица с увреждания, грижа за деца, достъп до заетост и обучение, както и управление на зависимостите. В социалните предприятия също така се включват предприятия, които използват метод на производство на стоки или услуги със социална цел, но чиято дейност може да бъде извън сферата на предоставянето на социални стоки или услуги. Тази дейност включва социална и професионална интеграция чрез средствата за достъп до

заетост за хора в неравностойно положение, по-специално поради недостатъчна квалификация или социални или професионални проблеми, водещи до изключване и маргинализация“ (Регламент за европейските фондове за социално предприемачество, 2013).

Адам Бароне извежда следната дефиниция: „Социално предприятие или социален бизнес се дефинира като бизнес, който има специфични социални цели, които служат за основната си цел. Социалните предприятия се стремят да максимизират печалбите, като същевременно максимизират ползите за обществото и околната среда. Печалбите им се използват основно за финансиране на социални програми“ (Barone, A., 2020).

Законът за предприятията на социалната и солидарната икономика извежда следната дефиниция: „Социалната и солидарна икономика е форма на предприемачество, насочено към една или няколко социални дейности и/или социални цели, осъществявани от предприятия, включително чрез производство на различни стоки или предоставяне на услуги, в сътрудничество с държавните или местните органи или самостоятелно“ (Закон за предприятията на социалната и солидарната икономика, 2019).

От изведените дефиниции става ясно, че макар и различно формулирани, те имат няколко общи точки. Обединяват се около твърдението, че социалното предприятие е бизнес/стопанска дейност, която преследва социални цели или има социална мисия за постигане на социален ефект (за целевите групи и околната среда). За целите на студията ще се придържаме към най-опростената версия, а именно че ***социалното предприятие извършва стопанска дейност с цел подпомагане на хората от уязвимите групи и опазването на околната среда.***

Социалните предприятия намират своето приложение във всички сфери на стопанската дейност – произвеждане на разнообразни стоки и предоставяне на различни услуги. Този факт предполага типологизирането на различните социални предприятия според сферата, в която се създават и развиват.

- ***Стопанско предприятие към НПО***

От всички предприятия, които се създават в социалния сектор, най-голям дял имат тези, учредени към неправителствени организации. Това е така, тъй като по своята същност НПО са граждански организации, до голяма степен независими от държавата с много по-голям бюджет (частни дарители, финансиране по програми и проекти, фирмено финансиране и др.). Печалбата, която НПО генерират от стопанската си дейност, те вливат обратно в социалната и по този начин повишават качеството и капацитета на предоставяната услуга (пак там).

- ***Социално предприятие, работещо в социалния сектор***

Спрямо заложените, още в дефиницията, характеристики на социалните предприятия следва да отбележим, че в световен мащаб най-голям процент от

тях намират своето място в социалната сфера. Това е така, защото те предоставят защитен труд на хората от уязвимите групи в обществото.

Най-общо можем да кажем, че социалните предприятия от този тип се създават към организации или структури, които извършват социални услуги, заради необходимостта от все по-ефективна помощ за нуждаещите се. Организациите за социална работа, предоставящи социални услуги, преплитат в своята работа предоставянето на услугата за клиента и въвличането му в определена трудова дейност с цел социализация и финансова подкрепа (Нарлева, К., 2011). *Именно този тип социални предприятия са обект на изследване в настоящата студия. Една от техните специфики е наемането на част от подпомаганите клиенти от уязвими групи като служители на социалното предприятие.*

Като пример може да се посочи, че една делегирана дейност (финансирана от държавата) има определен месечен/годишен, предварително планиран бюджет, в който е предвидено, че ще може да стигне за предоставяне на социална услуга за определен брой клиенти (капацитет). За разлика от делегираните дейности НПО в голяма степен имат постоянно променящ се бюджет и имат свободата сами да определят на какъв брой потребители могат да предоставят своята услуга. Стопанската дейност на социалното предприятие увеличава този бюджет, който автоматично от своя страна увеличава капацитета и качеството на социалната услуга.

Управление на социални предприятия към организации за социална работа и на екипите в тях

В следващото изложение ще бъдат очертани основните характеристики на успешното управление на социални предприятия към организации за социална работа, предоставящи социални услуги, и на екипите в тези предприятия. Изводите и обобщенията са базирани и на резултати от проведено авторско емпирично изследване по темата. То е част от дисертационен труд на тема „Създаване и управление на социални предприятия към организациите за социална работа“. Избраният изследователски метод е полуструктурирано интервю, насочено към социални предприемачи. В него взеха участие 25 ръководители на социални предприятия. Респондентите са на възраст от 29 до 69 години. По-голямата част от тях са жени (19). 70% от интервюираните притежават образователна квалификация в сферата на социалните дейности, социалното предприемачество и бизнеса. Всички респонденти управляват организации, които предоставят социални услуги, и към тях са създадени и функционират социални предприятия. По-голямата част от организациите подпомагат следните целеви групи: хора с умствени затруднения; хора с психични диагнози; жени в неравностойно положение и хора търсещи закрила,

част от които са и наети на работа в тези социални предприятия. Специфичното за респондентите, взели участие в проучването, е че са ръководители на организации, които предоставят социални услуги, част от тях са делегирани дейности и те се предоставят в общността.

Целта на проведените интервюта беше да се проучат мненията на социалните предприемачи за моделите и методите на управление на социалното предприятие и за ролята и компетенциите на ръководителя за успешното управление на екипите в тях.

Управлението на екипи е част от общото управление на всяка организация. **Управлението** е базово понятие, което следва да бъде дефинирано, за да насочим анализа към неговото производно – управлението на социални предприятия към организации за социална работа. Думата мениджмънт произлиза от латинската дума за ръка, т.е. значението ѝ е еквивалентно на българската дума ръководство.

Като вид човешка дейност управлението представлява обединяване и насочване усилията на група хора, за да се постигнат определени цели. Както вече споменахме, управлението има солидна история, но като наука съществува сравнително от скоро. За рождена дата на съвременния мениджмънт се счита 1913 г., когато Фредерик Тейлър публикува книгата си „Принципи на научното управление“. От тогава до днес много изследователи са анализирали въпросите на научното управление (Симеонова, Р., 2001).

В специализирана литература се срещат множество дефиниции за същността на управлението. Например: събиране на хора заедно, за да постигнат желани цели, използвайки наличните ресурси ефективно и ефективно (www.businessdictionary.com/definition/management.html). П. Дракър определя управлението като особен вид дейност, която превръща неорганизираната тълпа в ефективна, целенасочена и производствена група (Ангелов, А., 1998: 18).

Управлението е професионална дейност, включваща насочване и координиране усилията на специалистите в организациите за социална работа, планиране, организиране и контрол на дейностите, процесите и ресурсите в организациите за социална работа за ефективно постигане на техните цели (Симеонова, Р., 2001).

За целите на студията е необходимо да се изяснят характеристиките на организациите за социална работа. Организациите за социална работа са форма на интеграция, обединение на група от хора (и/или професионалисти), за осъществяване на помагачи дейности, насочени към постигането на индивидуално и социално значими цели (пак там: 28).

Организациите за социална работа са функция на обществения и организиран характер на социалната работа като практика и професия. Различни по вид организации (доброволчески, неправителствени, общински и държавни) се

създават и съществуват, за да реализират мисията и целите на социалната работа, като основават дейността си на нейните ценности и принципи (пак там).

Организациите за социална работа притежават основните характеристики на всяка организация (обща цел, дейност, ценности, интереси, норми), но имат и няколко особености, които се отнасят до:

- 1) предмета им на дейност – социална работа;
- 2) те са организации с идеална цел;
- 3) те са обществени, публични организации;
- 4) тяхното управление (пак там).

Организациите за социална работа могат да бъдат разграничени по различни признаци (пак там):

- 1) начин на създаване и функциониране;
- 2) статут и начин на финансиране;
- 3) ниво на функциониране;
- 4) вид и място на предлагане на социалните услуги;
- 5) групи клиенти, които обслужват.

След като създадем и формираме екип, трябва да го управляваме успешно и тази необходимост е подчертана от много изследователи. **Ръководството на екипите** е ключов фактор за успеха на организациите.

Можем да очертаем следните характеристики на един ефективно управляван екип:

- Текущите задачи се поемат с лекота. Ръководителят познава членовете на екипа добре и знае кой да поеме дадена задача.
- Стилът на управление е подкрепящ и делегиращ. Дава се възможност за изява.
- Ръководителят търси хората, които искат да се изявят и могат да работят конструктивно с други хора. Окуражава се и поощрява подобно поведение.
- При решаването на даден проблем всички в екипа се ангажират с неговото разрешаване.
- Ръководителят само посредничи при решаването на конфликтите.
- Своевременно и адекватно се възнаграждават индивидуалните и групови постижения. Всеки член получава признание за личния си принос.
- Ръководителят спазва поетите ангажименти и изисква същото от екипа си.

Проведеното емпирично изследване дава възможност да се изведат основните според ръководителите на социални предприятия към организации, предоставящи социални услуги на уязвими групи, **качества за успешно управление на екипи**. Преобладаващото мнение е, че на първо място **ръко-**

водителят трябва да спазва поетите ангажименти и да изисква същото от екипа си. По-голямата част от мъжете ръководители смятат, че стилът на управление е подкрепящ и делегиращ. Дава се възможност за изява. Голяма част от респондентите споделят, че текущите задачи се поемат с лекота. Ръководителят познава членовете на екипа добре и знае кой да поеме дадена задача.

*Според ръководителите, които управляват повече от 5 години социално предприятие, от най-съществено значение има ролята на ръководителя, който спазва своите ангажименти и изисква същото от персонала. Те обобщават отговора си като споделят, че **най-успешно мотивира собствения пример и че той е в основата на доброто управление на екипа.***

Екипите трябва да са наясно с техните цели, какво е тяхното предназначение, какво се очаква от тях. Ако не са ясни отговорите на тези въпроси, резултатът няма да е добър. Членовете на екипа разчитат ръководителя да знае правилната посока, към която да поемат, начинът, по който трябва да работят, как ще се координират помежду си.

За да стане всичко това, трябва да има ефективно планиране в екипа, което има следните елементи:

- определяне на целите и задачите;
- изясняване на изискванията за изпълнение;
- съставяне на планове;
- определяне на ресурсите;
- определяне на срокове;
- определяне на стандартите на работа;
- начин на оценяване на резултатите.

Членовете на екипа трябва ефективно да участват в процеса на планиране (Мадъкс, Р., 1992: 33–34).

Ръководителите жени на социални предприятия смятат, че на първо място трябва да имаме ясно и точно определени цели, които да преследваме. Колкото тези цели са по-разпознаваеми за екипа, толкова по-добри резултати може да очакваме от тях.

Ръководителите с по-голям управленски опит отбелязват, че от съществено значение е да се изведат стандартите за работа, за да са ясни критериите на крайния продукт.

Други важни умения за успешно управление на екипите, които се споменават в научната литература, са:

- правилен подбор на членовете;
- добро организиране;
- стимулиране;
- възнаграждаване;
- обучение на членовете на екипа;

- ефективна комуникация;
- решаването на конфликти.

Всички анкетирани се обединяват в твърдението, че добрата организация на работа и възнаграждението са основните два елемента, които са от най-съществено значение за успеха на един екип и организация. Голяма част от *респондентите са добавили като съществен елемент и добрата работна атмосфера*, тъй като в социалните предприятия персоналът е съставен предимно от хора в неравностойно положение. В по-голямата си част те отдават голяма значение на подкрепящата и приемаща среда.

Според Р. Мадъкс част от ефективното управление на екипите е коригирането на небалансирания екип. За целта може да бъде приложена комбинация от два или повече от следните подходи (Джей, Р., 2001: 43–44).

- Разместване – размяна на дейностите, извършвани от членовете на екипа.
- Увеличаване на гъвкавостта на функциите на екипа – прави се проучване за всеки член на екипа кои са най-предпочитаните задачи и с кои се справя най-добре – на тази основа се прави новото разпределяне на задачите и отговорностите. При несъответствие между желание за извършване на някоя дейност и неумението за извършването и от член на екипа, трябва да се подходи дипломатично.
- Разделяне на членовете на екипа, които не се разбират помежду си – можем да разделим екипа на подекипи, които да извършват определени дейности.
- Прехвърляне или замяна на членове на екипа – размяна на членове или роли с членове от друг екип, ако това, разбира се, е възможно.
- Набиране на нови членове – ако е необходим нов специалист в екипа и имаме достатъчно ресурси.

Анкетираните ръководители се обединяват около твърдението, че коригирането на небалансирания екип в едно социално предприятие трябва да се прави чрез разделяне на членовете на екипа, които не се разбират помежду си – можем да разделим екипа на подекипи, които да извършват определени дейности. Според личностните характеристики на работещите в социалните предприятия можем да заключим, че те биха се справяли по-успешно и спокойно с работата си, когато работят с по-малко хора и в спокойна среда. Респондентите отбелязват, че прехвърлянето и замяната на дейности не е ефективен вариант, тъй като наетите се страхуват от промени и това може да доведе до по-сериозни проблеми за колектива.

За успешното ръководство на екипа лидерът изпълнява множество и разнообразни роли (пак там: 45), проявява определени качества и умения:

- овластява екипа;
- учител и съветник;

- възприема работата си като изцяло обърната към хората;
- по-скоро фасилитатор, отколкото взимащ решения и определящ правилата;
- слушател, не разпореждащ се;
- добър ролеви модел;
- питащ какво може да се направи различно или по-добре;
- в състояние да решава проблеми, не да ги игнорира;
- видим лидер е;
- открит, честен, надежден;
- прави правилните неща;
- възприема грешките като учене;
- окуражава риска;
- възприема промените като възможности;
- мотиватор;
- промотира груповата работа;
- вярва, че няма граници за добре подбраните, обучени, подкрепяни, отдадени и ангажирани хора;
- постоянно учещ се;
- уважава и вярва на хората;
- подкрепя и възнаграждава нови поведения;
- отбелязва и празнува успехите;
- подпомага екипа в неговото развитие и самоуправление;
- дава обратна връзка.

Да ръководиш екип не означава да създаваш последователи, а да бъдеш екипен играч и да създаваш екипни играчи (www.strategy2reality.com/resources/teamresources.html).

Анкетираните ръководители на социални предприятия към организации, предоставящи социални услуги на уязвими групи, споделят, че трябва постоянно да се усъвършенстват – да се развиват, да учат (самостоятелно или чрез специализирани курсове), за да управляват по-успешно екипите. От особено значение е спецификата на управление на хора в неравностойно положение. Ръководителят, освен изброените качества, трябва да притежава и още, за да бъде успешен мениджър на социално предприятие. Преобладава мнението, че *мениджърите на социални предприятия трябва да са обучени специалисти в помощните професии – социални работници, психолози, специални педагози.* Изразеното им мнение е, че специалист в тези области много по-добре може да разбере личността на човек в неравностойно положение, много по-добре познава неговите нужди и специфики. Нужно е да комбинира в себе си ролята на помощник и на лидер. Това е и сред най-големите трудности, които анкетираните отбелязват, че срещат в работата си. По-малко от половината анкетираните ръководители са дипломирани

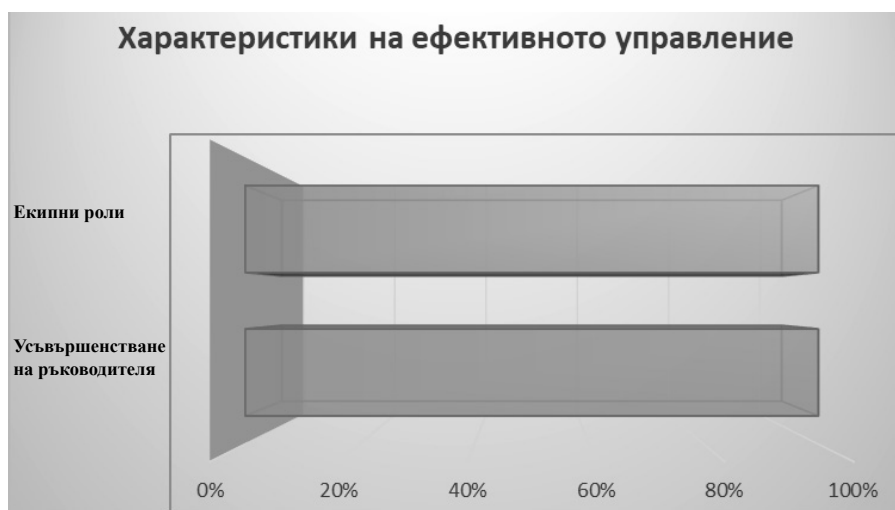
специалисти в сферата на социалната работа и психологията, но отбелязват, че всички са усетили нуждата от допълнително квалифициране в тази област. Голяма част от тях са посещавали допълнителни обучения, които да надградят тяхната квалификация, и отбелязват, че това ги е направило по-добри управляващи.

По-голямата част от по-младите социални предприемачи са дипломирани социални работници и психолози и техните социални предприятия бележат по-добри резултати в сферите на задържане на персонала и устойчиво развитие на социалното предприятие.

Ефективното управление засяга темите за:

- „Разбирането на понятието мениджмънт“
- „Самооценка и оценка на служителите“
- „Дефиниране на работните цели и задачи“
- „Методи за планиране на времето и работата“
- „Ефективното делегиране и познаване на екипа- съпротива срещу делегирането“
- „Ефективност на управлението“
- „Управление на екипи“
- „Екипните роли“
- „Подбор на персонала“.

Проведените интервюта с ръководители на социални предприятия дават възможност да се очертаят най-значимите характеристики на ефективното управление на социално предприятие. **По-голямата част от работодателите споделиха, че според тях най-голяма значение имат екипните роли и усъвършенстването на ръководителя и това на екипа (вж. фиг. 1).**



Фиг. 1

Социалните предприемачи споделят, че *обучението на екипа представлява сериозно предизвикателство* на тях, тъй като хората в неравностойно положение трудно приемат промените, не желаят да излизан извън рамките на познатото и сигурното.

Важно е да се отбележи, че управлението на всеки вид екип е сложна дейност, която изисква непрекъснато усъвършенстване. *Ръководителите на социални предприятия към организациите за социална работа трябва добре да познават професионалната сфера и дейностите на работещите в тях.* Това е неизменна необходимост, тъй като ръководителят е този, който координира дейностите в екипа. Т.е. *ръководителят на социално предприятие трябва да има задълбочени познания в сферата както на социалната работа, психологията, социалната медицина, социалната педагогика, така и в сферата на бизнеса.*

Предизвикателство към ръководителя на едно социално предприятие към организации, предоставящи услуги на уязвими групи, е *да успее да управлява ефективно екипа, който е изграден предимно от хора в неравностойно положение.* Често те нямат изградени трудови навици или страдат от трайни увреждания, които усложняват работата. Ролята на ръководителя е и да обучава, да следи и да подпомага трудовия процес.

Управленска функция

С този термин в специализираната литература се означават дейностите, които извършват ръководителите. В теорията на мениджмънта за основни се считат следните управленски функции:

- Планиране – процес на формулиране целите на организацията и на начините за тяхното постигане. Негови подфункции са целеполагане, прогнозиране, анализ на вътрешната и външната среда на организацията, разработване на планове.
- Организиране – разпределяне на задачите между хората в организацията, координиране на техните усилия, структуриране на организацията, делегиране на правомощия.
- Мотивиране – стимулиране на хората в организацията чрез прилагането на различни средства и методи (управленски въздействия) да работят за постигане целите на организацията.
- Контрол – дейност, осигуряваща достигане целите на организацията, основана на измерването и оценяването.

Отбелязването на тези функции като основни за управлението дават основание на някои изследователи да дефинират мениджмънта като „процес на планиране, организиране, мотивиране и контрол, необходими за формулиране и достигане целите на организацията“ (Ангелов, А., 1998: 18).

Ръководителите на социалните предприятия, които взеха участие в емпиричното изследване, отбелязват значимостта на всяка една от управленските функции, но допълват, че всеки ръководител осъществява и други дейности, насочени към управлението на хората, ресурсите и процесите в организацията (управление на промените, на конфликтни, кризисни и стресови ситуации и др.) или към взаимодействието на организацията с външната ѝ среда (връзки с обществеността, маркетинг и реклама), а комуникацията и вземането на решения се разглеждат като свързващи процеси и дейности, необходими за осъществяването на всички отбелязани управленски функции.

Управленски роли на ръководителя

Осъществявайки различни управленски дейности, ръководителят изпълнява и разнообразни професионални роли (така както всеки човек изпълнява няколко социални роли – на родител, съпруг, професионалист и т.н.). Всеки ръководител на организация изпълнява около 10 професионални роли. В книгата си „Природа на управленската работа“ (1973) Хенри Минцбърг ги разделя на 3 групи – междуличностни, информационни и роли при вземане на решения (по: Симеонова, Р., 2011б: 22).

Конкретните управленски роли са:

А. Свързани с междуличностните отношения

1) представител – всеки ръководител изпълнява церемониални символни роли като „глава“ на организацията (например официално награждаване – ректорът на университета връчва дипломите на завършилите студенти);

2) водач – насочва и координира дейността на хората в организацията подбира персонала, повишава в длъжност, награждава, мотивира, освобождава от работа;

3) свързващо звено/посредник – между хората в организацията, между отделните ѝ звена и между организацията и индивиди и организации извън нея.

Б. Свързани с набиране и предаване на информация

4) наблюдаващ и контролиращ – събира информация с цел изследване на средата и на възможностите за промяна в организацията;

5) разпространяващ информация – важна за дейността на служителите;

6) говорител – представител на интересите на организацията вътре и извън нея;

В. Свързани с вземането на решения

7) предприемач – осъществява промени в организацията;

8) решаващ проблеми – взема решения и предприема коригиращи действия при проблем с цел постигане на стабилност;

9) разпределящ ресурси – финансови, материални, човешки информационни, времеви – много критична роля;

10) водещ преговори – свързани с работата, изпълнението, целите, със синдикатите.

Сред най-значимите роли на ръководителите на социални предприятия към организации за социални услуги са тези на **водач и подкрепящ**. Допитване до служителите на 5 социални предприятия за най-важните роли на техния ръководител показва, че той трябва да ги води, да дава пример и да ги подкрепя в работата им (вж. фиг. 2).



Фиг. 2

Хората, преживели насилие или инвалидизирани поради заболяване, се нуждаят от най-сериозна подкрепа и разбиране. При тях рядко дават резултати мъмрението или налагането на санкции. **Социалните предприемачи споделят, че изпитват сериозни затруднения, когато даден служител не изпълнява правилно работата си или му отнема повече време от обичайно.** Предизвикателство за тях представлява налагането на санкции или уволнение, ако такова се налага. Изследването сочи, че голяма част от хората, заети в сферата на социалното предприемачество, които имат предишен професионален опит, признават по-лесно ролята на ръководителя, докато тези без предишен опит приемат ръководителя по-скоро като наставник, който е на работното им място само за да им помага.

В по-голямата част от социалните предприятия от извадката се провеждат **обучителни срещи, предназначени за изясняване на ролята на всеки в рамките на екипа и за професионалните им задължения.** Ръководителите отбелязват, че след стартирането на провеждането на тези срещи хората от

колектива по-ясно възприемат ролята на мениджъра и като отговорник за работния процес и координатор на работата им.

Стил на управление

За целите на проведеното емпирично изследване – управлението на социални предприятия към организации, предоставящи социални услуги на уязвими групи, на ръководителите се даде възможност да определят кои от дискутираните в специализираната литература стилове и методи на управление биха били най-ефективни за управлението на социални предприятия.

В специализираната литература управленските стилове най-често се обосновават в контекста на една по-обща концепция (теория) за лидерството, създадена от изследователите му. Съществуват множество класификации на управленските стилове, като най-популярна е тази на трите основни стила – авторитарен, демократичен и либерален и по-късно добавеният – консултативен. База на обособяването им е властта на ръководителя и ангажираността му във вземането на решения (еднолично при авторитарния и пълен контрол над ситуацията, през делегирането на правомощия при демократичния, консултиране с подчинените и еднолично крайно решение при консултативния и минимално участие на ръководителя при либералния – дава пълна свобода на персонала как да изпълни задачата) (Симеонова Р., 2011а: 110).

Респондентите единодушно посочват, че основният стил на управление, който използват, е демократичният. Голяма част от тях също допълват, че дават и голяма свобода на служителите да се справят самостоятелно с поставената задача. От техните отговори става ясно, че ***те избират да управляват екипа си либерално, давайки свобода на подчинените си.*** Посочват, че това повишава ангажираността на служителите и води до подобряване на техните резултати.

- Повечето класификации на управленски стилове в специализираната литература са двуизмерни, т.е. обосновават се на базата на 2 променливи, 2 крайни поведения на мениджъра, между които в континуум се разполагат междинни стилове. С малки изключения най-често тези 2 променливи са ориентация към хора, взаимоотношения и работа, задачи, производство. Някои от най-известните типологии са следните:
- Теория X и теория Y на Дъглас Макгрегър (MacGregor, D., 1960, по: Симеонова, Р., 2011а: 111). Основава се на два противоположни възгледа на човешката природа и работата. Според теория X повечето хора не обичат да работят и ще го избягват при възможност, предпочитат да бъдат ръководени, предпочитат да не поемат отговорност, малко амбициозни са; преди всичко искат сигурност; затова е необходимо прилагането на принуда, контрол, нареждане, наказания. Според теория

У работата е така естествена за човека както почивката или играта; външният контрол и заплахата от наказания не са единствените средства за постигане на организационните цели; хората могат да се само-насочват и самоконтролират за постигане на целите, с които са се ангажирали; ангажираността с целите е функция/резултат на наградите, основани на постиженията им; при подходящи условия повечето хора се научават не само да приемат, но и да носят/ търсят отговорност; възможността за прилагането на относително висока степен на въображение, изобретателност и творчество в решаването на организационните проблеми е широко разпространено; в повечето работни организации способностите на служителите са само частично оползотворявани. На тези два възгледа за човешката природа кореспондират два типа управленско поведение, близки до характеристиките на авторитарния и съответно демократичен, включващ, консултативен стил.

Интервюираните социални предприемачи подкрепят теория У като работеща за сферата на социалното предприемачество. Те единодушно смятат, че работата е естествена дейност за всеки човек и той трябва да бъде подкрепян и мотивиран да се развива както като личност, така и като професионалист. ***Категорично отричат ефективността на заплахата и наказанията, а смятат, че служителите трябва да бъдат подкрепяни и поощрявани за постигнатите резултати.***

- Класификация на Таненбаум и Шмидт (Tannenbaum, R. and W. Schmidt, 1958, по: пак там). Включва континуум от 7 управленски поведения (стиливе) с 2 крайности – ръководство, центрирано около шефа или около подчинените.

Респондентите единодушно смятат, че тази класификация е приложима за управлението на социално предприятие, но те посочват, че е необходимо фокусът да е върху подчинените.

- Мениджърска мрежа (решетка) на Блейк и Мутън (Blake, R. and J. Mouton, 1978: 261; Симеонова, Р., 2011а: 111). През 1991 г. моделът е ревизиран от Блейк и Ан Маккензи. Двете измерения, определящи управленския стил, са грижа за хората и грижа за производството. Комбинацията от тях дава 5 управленски стила:
 - ✓ „изчерпано управление – прилагането на минимално усилие, за да се извърши необходимата работа, е подходящо, за да се поддържа организационното членство;
 - ✓ „подчинени на властта“ – ефективността на действията е резултат на организирането на условията на работа по начин, при който човешкия фактор се намесва на минимална степен;

✓ „кънтри клуб“ – загриженото отношение към нуждите на хората за удовлетворяване на взаимоотношенията води до уютна, приятелска организационна атмосфера и работно темпо;

✓ „средата на пътя“ – адекватно представяне на организацията е възможно чрез балансиране между необходимостта от свършване на работата и поддържането морала на хората на удовлетворително ниво;

✓ „скипно управление“ – работата се извършва от ангажирани/посветени хора; взаимозависимостта чрез общия принос за организационната цел води до отношения на доверие и уважение.

Всички ръководители, участвали в изследването, единодушно смятат, че „кънтри клуб“ е предпочитан управленски стил, тъй като в социалното предприятие работят предимно хора със занижено самочувствие, отхвърлени от обществото. Те се нуждаят много повече от приятелска атмосфера и подкрепа. Работният процес трябва да бъде организиран спрямо възможностите на работещите, а не както в традиционните организации – служителят да се обучава за извършване на определена работа. ***Социалните предприемачи ясно подчертават, че на преден план винаги излиза служителят с неговите нужди и умения.***

- Подходът на четирите системи на Ренсис Лайкърт (Likert, 1961, по: Симеонова, Р., 2011а: 113). Проучвайки над 200 организации и няколкостотин мениджъри, авторът разграничава 4 вида управленски системи, съответно управленски стилове:

(1) Експлоатиращо-авторитарен – деспотично ръководство, мотивиране чрез наказания, минимално делегиране, минимално осигуряване на информация за подчинените и вземане на решения със заповеди.

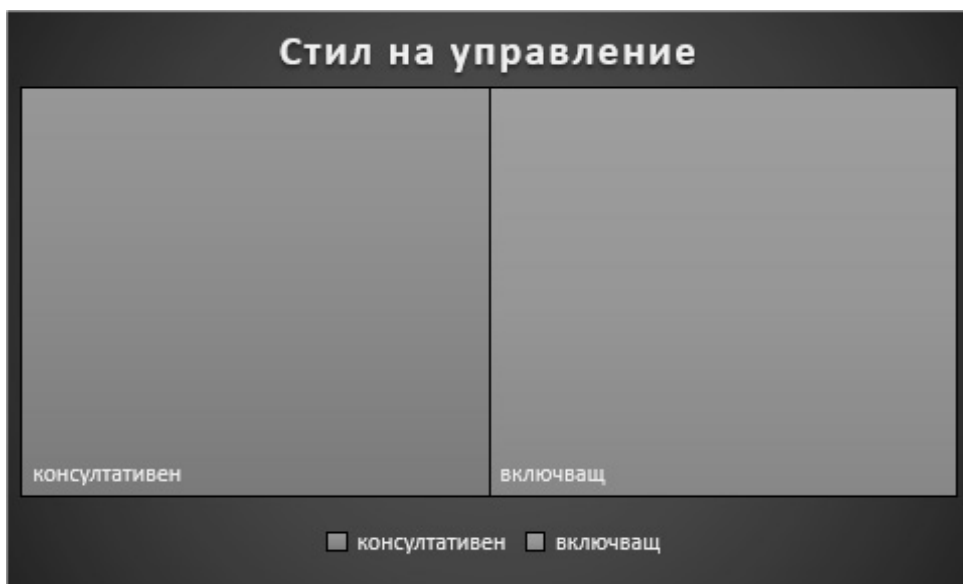
(2) Доброжелателно авторитарен – използване на награди за мотивиране, но същата централизация за решенията като при система 1.

(3) Консултативен – консултиране със служителите при вземането на решения, съществува известно доверие и екипна работа.

(4) Включващ – високо ниво на доверие и спокойствие; вземане на решения чрез участието на служителите; комуникацията се движи отгоре надолу, отдолу нагоре и хоризонтално.

Проучванията на Лайкърт показват, че системи 3 и 4 са по-продуктивни, в сравнение с 1 и 2, съответно включващият стил е най-ефективен по отношение на производителност, качество, лоялност и сътрудничество между подчинените.

Според разграничаването на управленските стилове по Ренсис Лайкърт ръководителите на социални предприятия от извадката смятат, че стилът на управление трябва да бъде едновременно консултативен и включващ (вж. фиг. 3).



Фиг. 3

В едно от проучените социални предприятия е направено изследване, чиито данни сочат, че след включването на служителите в процеса на взимане на решения и честото допитване до тях от страна на ръководителя тяхната мотивация и продуктивност са се повишили с повече от 60% и това се е запазило в продължение на цялата календарна година.

Всички анкетирани смятат, че най-малко приложим е експлоатиращо-авторитарният управленски стил, тъй като той не предполага разбиране и грижа за служителите, а обратното – наказания и даване на заповеди.

- Теория „път-цел“ на Хаус и Митчъл (Hause and Mitechell, 1974, по-пак там: 113) – счита, че лидерите могат да повлияят върху удовлетворението от работата, мотивацията и представянето на членовете на групата посредством действията си – чрез награди за представянето (постигането на целите), чрез очертаване на пътя към целите, премахане на пречките по пътя и т.н. Лидерът би следвало да прилага различни стилове в зависимост от ситуацията. Авторите обосновават 4 типа ръководство чрез комбинирането на променливите ориентации към хората и към задачата:
 - ✓ Директивно (нареждащо) – ръководителите дават конкретни насоки и очакват подчинените да следват стандартните правила и процедури; малка загриженост за хората и голяма за задачата и структурата.

✓ Подкрепящо – приятелско отношение към подчинените и чувствителност към нуждите им; голяма загриженост за хората и малка за задачите и структурата.

✓ Включващо – споделяне на информация със служителите и консултационно с тях при вземането на решения; висока загриженост и за задачите, и за хората.

✓ Ориентирано към постиженията – определяне на предизвикателни цели, акцентирание върху съвършенството и успоредна проява на увереност в служителите, но притежава позитивните характеристики на „научното управление“.

Анкетираните ръководители на социални предприятия споделят, че за да е успешно тяхното управление, те трябва да комбинират подкрепящото и включващото ръководство. Тук отново посочват, че водещи са грижата и отношението към служителите; в процеса на работа те трябва да срещат предимно добронамерено отношение, което дава плод в тяхната работа.

- Теория на случайността на Фидлър (Fiedler, 1967, по: пак там: 114). В резултат на проучванията си авторът очертава два основни типа ръководители – ориентирани към задачите или към взаимоотношенията (два полюса на континуума с междинни варианти). Фидлър счита, че няма „най-добър“ стил, а ефективността му зависи от няколко ситуационни фактора: взаимоотношенията ръководител–членове (степен на близост, доверие, инициатива и сътрудничество), структура на задачата (яснота и конкретност на задачите/работата, която трябва да се свърши), позиционната власт на ръководителя (степен на формална власт, която той има). Възможни са различни комбинации от тези променливи.

Социалните предприемачи посочват, че трябва ръководителите да бъдат ориентирани към взаимоотношенията в екипа, и категорично възразяват, че екипът ще се развива добре, ако фокусът е върху работата и работния процес.

- Концептуален модел на Вруум и Йетън (Vroom and Yetton, 1973, по: пак там: 115). Тази класификация е по-гясна като обхват, в сравнение с предходните, тъй като се фокусира върху един аспект от работата на мениджъра – решаването на проблеми. По същността си е сходна с класическата за трите управленски стила, доколкото се отнася до степента на участие на служителите във вземането на решенията. Моделът предписва релевантни управленски поведения във връзка с решаването на проблеми. Чрез последователното отговаряне на серия от въпроси ръководителите могат да класифицират проблема в определена група. Всеки тип проблем може да се свърже с подходящ управленски стил или поведение, разположени по континуума от напълно

диктаторски към делегиращ, като между тях се разполагат включващи подходи (индивидуално и групово консултиране). Анализът подпомага ръководителите да преценят доколко могат да включват служителите във вземането на решения (чрез въпроси от типа на: доколко е важно решението, разполагат ли с необходимата информация, подкрепата на служителите за решението важна ли е и др.). Заключението на изследователите е, че ръководителите ще бъдат по-ефективни, ако бъдат по-директивни и по-включващи едновременно. Те откриват, че мениджърите се страхуват да бъдат крайни и предпочитат междинни поведения. Но за да бъдат ефективни, мениджърите трябва да се по-гъвкави. Лидерът трябва да бъде добър диагностик и да пасне на ситуацията с подходящ стил.

Анкетираните във възрастовата категория от 29 до 39 години убедително посочват, че те много повече делегират отговорности и взимане на важни решения на подчинените си, докато едва 20% от по-възрастните социални предприемачи посочват, че успяват да се доверят изцяло на работещите в социалното предприятие, хора. По-голямата част от респондентите във възрастовата категория над 40 години твърдят, че лидерът и служителите трябва заедно да обсъждат важните въпроси, но не са готови да предоставят отговорността само в ръцете на служителите.

- Модел на ситуационното лидерство и Теория за цикъла на живота на Хърси и Бланчард (Hersey and Blanchard, 1985, по: пак там: 111). Концепцията им се фокусира върху поведението на ръководителите, а не върху техните ценности и ориентации, както други модели. Двете основни променливи на модела им са директивно и подкрепящо поведение. Според степента им на изявеност се получават 4 управленски поведения:

S1. директивно/насочващо – осигурява структура и контрол;

S2. инструктиращо – осигурява насочване и подкрепа;

S3. подкрепящо – възнаграждаване, слушане подпомагане;

S4. делегиращо – предоставяне на отговорността на ежедневните решения на служителите.

90% от интервюираните и анкетираните смятат, че те комбинират тези 4 управленски поведения успешно и проявяват необходимото поведение спрямо определената ситуация. Останалите 10%, които попадат във възрастовата категория над 40 години с по-дълъг управленски опит, смятат, че комбинират предимно директивното/насочващо поведение с подкрепящо.

Според Хърси и Бланчард важно умение на ефективния лидер е да знае какъв стил да прилага според характеристиките на ситуацията. Според тях 2 характеристики на последователните са особено важни детерминанти на

управленската ефективност – тяхната компетентност и ангажираност. Комбинирането на тези променливи определя 4 нива на развитие на групата и с тях трябва да се съобрази изборът на управленски стил. Тези нива в развитието на служителите и адекватните на тях управленски поведения са:

D1. ентузиазирани начинаещи – подходящ с директивния стил;

D2. учещи се без илюзии (имат известна компетентност, но им липсва ангажираност, разделили са се с илюзиите относно способността си да постигнат резултати) – подходящ е инструктиращият стил;

D3. неохотно допринасящи (имат компетентност за справяне със задачата, но им липсва увереност и/или мотивация да се заемат със задачата) – подходящ е подкрепящият стил;

D4. върховен изпълнител (хора компетентни и ангажирани да постигат определени задачи; нужна им е само възможност за изява) – подходящ е делегиращият стил.

Интервюираните социални предприемачи смятат, че техните служители са главно ентузиазирани начинаещи, които се вълнуват от поставянето на нови задачи и отговорности, но често този ентузиазъм е кратковременен и се превръщат в неохотно допринасящи или учещи се без илюзии.

Устойчивото управление на едно социално предприятие е резултат от лидерските умения на ръководителя – уменията му да планира, управлява човешкия и материален ресурс. Концепцията за устойчивото развитие представлява връзката между икономиката и обществото.

Социалните предприемачи посочват, че устойчивото управление на едно социално предприятие е резултат от лидерските умения на ръководителя – уменията му да планира, управлява човешкия и материален ресурс. Концепцията за устойчивото развитие представлява връзката между икономиката и обществото.

Стратегическият подход включва принципи на управление на социално предприятие, общности, или общество, намиращи израз в преосмисляне на стари и създаване на напълно нови концепции относно продуктите, услугите, справедливостта и целите на бизнеса.

По-голямата част от социалните предприемачи използват именно стратегическия подход за управление на техните социални предприятия. Те го дефинират като най-изчерпателен и подходящ спрямо мисията и целите на техните организации. Посочват като цел на социалното предприятие хората, а не печалбата. Тя остава като второстепенна. Мисията, която припознават, е социалното включване и полезността за цялото общество чрез намаляване на безработицата.

Таблица 1 показва нагледно основните разлики по отношение на целта, мисията и средството за производство между традиционното и социалното предприятие.

Таблица 1. Принципи на стратегическия подход (Dees, G.,2015: 12)

	<i>Традиционно предприятие</i>	<i>Социално предприятие</i>
Цел	печалба	хора
Средство за производство	хора	печалба
Мисия	инструмент за целта	обществено добруване

Стратегическият подход е най-често използван в съвременните социални предприятия. Този подход има потенциал да разреши по нов начин предизвикателствата пред социалното предприемачество. Различните подходи на управление не бива да си противоречат, а да се допълват едни друг и да мултиплицират приносите си за развитие на социалната среда.

Модел на Тод Гергей за устойчивото управление на социалните предприятия (Нарлев, Ю., 2018: 61–69)

Тод Гергей изследва социалните предприятия и техните приноси според критерия „устойчиво развитие“. Методиката се базира на три твърдения. Първо, че устойчивото развитие на средата се формира според 4 принципа: жизнеспособност, бенефициенти, продукти на социалното предприятие, както и ролята на социалното предприятие за обществото. Според изброените принципи продуктът/услугата на социалното предприятие трябва да допринасят за обществото. Второто допускане е, че съобразно тези 4 принципа устойчивото развитие се характеризира с 20 индикатора относно дейностите и резултатите на социалното предприятие. Индикаторите са: рентабилност, разпределение на работните условия, възнагражденията на персонала, работен климат и др. Резултатът от тази класификация е оценката на социалните предприятия съобразно ролята им в местната икономика и социална среда.

Всички ръководители са добре запознати с Модела на Тод Гергей за устойчивото управление на социалните предприятия. Техните отговори ясно показват различията между традиционното и социалното предприятие (вж. Таблица 2). ***Те поставят в центъра човека с неговите особености и потенциал.*** Посочват и печалбата, но като второстепенен елемент, тъй като тя има съществено значение за устойчивостта на предприятието. ***Важно за ръководителите е качеството на продукта, а не неговото количество.***

Таблица 2. Принципи на традиционното и социалното предприятие (Гергей, Т., 2011: 65–67)

	Традиционно предприятие	Социално предприятие
Принципи	Икономическите субекти се стремят естествено към рентабилност и икономичност. Ефективността е основна цел чрез производството на евтина и с добро качество продукцията.	Има ясна граница между икономика и маниакален икономизъм. Да бъдеш рентабилен и икономичен на базара е условие, но не и главна цел.
Мисия и цели	Постигането на справедливост не е задължение на предприятието, а на държавата, на църквите или на благотворителните организации.	Основна цел на предприятието е справедливостта и въвличане на хората в неравностойно положение в работния процес. Стремежът е насочен към справедлива търговия, справедливо заплащане и справедливи условия на труд.
Приноси	Произвежда се всичко, което се продава. Задължително е количеството и качеството на продукцията.	Качеството е на първо място. Осигурява работни места за хора извън пазара на труда. Носи принос за цялото общество.
Значение	Целта е растеж на всяка цена. Конкурентостта и пазарната мощ растат с големината. Необходимо е увеличаването на приходите.	Целта е оптимална големина. Необходимо е да намериш своята ниша и да добавиш дългосрочна устойчива ценност.

Авторът въвежда някои ограничения, свързани с изведените показатели. Например не упоменава идеален размер на социалното предприятие/брой служители. Той може да варира спрямо големината на организацията за социална работа, към което е социалното предприятие, спрямо местността, града или държавата, където се намира. Спрямо обема на продуктите и времето за изработката им. Въпросът със заплащането също е спорен и зависи от заетостта на служителите, търсенето и цената на продуктите. Затова, когато говорим за преценката за едно социално предприятие, трябва да взимаме предвид съществуващите стандарти и в последствие спецификата на местните условия.

Моделът на унгарския икономист би могъл да послужи на всеки социален предприемач като инструмент за растеж и развитие на дейността. Успешните примери за устойчиво управление на социално предприятие към организации за социална работа биха могли да бъдат приложени и при проектиране на нови социални предприятия и нововъведения. Показателите за оценка на устойчивото управление на социалните предприятия и на социалните иновации не на последно място биха могли да бъдат адаптирани към научни изследвания предвид на динамичните обществени промени.

Заклучение

Проведеното емпирично изследване, резултатите от което бяха представени в настоящата студия, имаше за цел да проучи мнението на ръководители на социални предприятия в организации, предоставящи социални услуги на уязвими групи, за управленските качества, които трябва да притежава социалният предприемач в този тип организации за социална работа, сферите му на познание с цел по-устойчиво управление и успешно ръководене на екипа на едно социално предприятие, предвид спецификата на работната сила в него.

Изводите, които можем очертаем от представеното емпирично изследване, са:

1. Според социалните предприемачи особеностите на едно социално предприятие към организация за социални услуги предполагат неговият ръководител да бъде подготвен както в сферата на управлението, така и в сферата на психологията и социалните дейности.

2. Основна задача на ръководителя е да управлява екипи, които са изградени от хора в неравностойно положение – без изградени трудови навици, често с трайни увреждания – физически и психологически, самотни родители, които се грижат за децата си. Това е една от съществените трудности, тъй като в управлението на такива екипи се изискват не само традиционните качества и умения, но и допълни такива – като по-голямо търпение и умение за работа с уязвими групи.

3. Ръководителите на социални предприятия се нуждаят от допълнителни периодични обучения.

4. Като характеристики на успешното управление на социалното предприятие към организации за социални услуги ръководителите им смятат, че от най-съществено значение имат екипните роли, усъвършенстването на ръководителя и това на екипа.

5. Ръководителите на социални предприятия смятат, че всички управленски функции – планиране, организиране, мотивиране и контрол – имат еднакво важно значение за успешното и устойчиво управление на тези предприятия.

6. Най-значимите роли на ефективните управляващи на социални предприятия от посочения тип са тези на водач и подкрепящ.

7. Основният фокус ръководителите поставят върху служителите в социалното предприятие – техните умения и нужди.

8. Стилът на управление трябва да бъде основно консултативен, включващ и демократичен.

9. Ключът към успешното управление е подкрепящото и включващо ръководство.

10. По-голямата част от младите ръководители са склонни да делегират повече дейности на служителите си.

11. Устойчивото управление на социално предприятие изисква стратегически подход. Ръководителите посочват като цел на социалното предприятие хората, а не печалбата. Тя остава като второстепенна. Мисията, която припознават, е социалното включване и полезността за цялото общество.

След създаването на едно социално предприятие най-важната дейност, която определя устойчивостта на социалното предприятие, е неговото управление. За едно успешно управление се изисква мениджърът на организацията/социалното предприятие да притежава определени личностни качества и познания – теоретични и практически. Социалният предприемач трябва постоянно да се усъвършенства спрямо специфичните потребности на целевата група. Неговата водеща сила не е постигането на материален успех, а социализация и ангажираност на хората в неравностойно положение. Подпомагайки тях, той носи промяна за цялото общество.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов, А. (1998) Основи на мениджмънта. София. [Angelov, A. (1998) *Osnovi na menidzhmanta*. Sofia.]
- Гергей, Т. (2011) Истински отговорно предприятие. София. „Тайм-екопроекти“. [Gergey, T. (2011) *Istinski otgovorno predpriyatie*. Sofia. „Taym-ekoproekti“.]
- Джей, Р. (2001) Създайте страхотен екип. София. [Dzhey, R. (2001) *Sazdayte strahoten ekip*. S.]
- Закон за предприятията на социалната и солидарната икономика. [Zakon za predpriyatiyata na sotsialnata i solidarnata ikonomika.] – <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2137187968> (посетен на 12.12.2023)
- Мадъкс, Р. (1992) Как се създава екип. София. [Madaks, R. (1992) *Kak se sazdaya ekip*. S.]
- Нарлев, Ю. (2018) Устойчиво управление на социалните предприятия. – *Бизнес посоки*, 1, 61–69. [Narlev, Yu. (2018) *Ustoychivo upravlenie na sotsialnite predpriyatia*. – *Biznes posoki*, 1, 61–69.]
- Нарлева, К. (2011) Социалното предприемачество. Изд. Матадор, Варна. [Narleva, K. (2011) *Sotsialното predpriemachestvo*. Izd. Matador, Varna.]
- Радев, Н. (2009) Иновации и социално предприемачество. Велико Търново. [Radev, N. (2009) *Inovatsii i sotsialno predpriemachestvo*. Veliko Tarnovo.]
- Русанова, Л. (2011) Концепцията за социално предприемачество и българския опит. Русе. [Rusanova, L. (2011) *Kontseptsiyata za sotsialno predpriemachestvo i balgarskia opit*. Ruse.]
- Сборник с добри практики в областта на професионалната рехабилитация, ориентирани, обучение и заетост на хората с увреждания, реализирани в Белгия и България. Том I. [Sbornik s dobri praktiki v oblastta na profesionalnata rehabilitatsia, orientirane, obuchenie i zаетost na horata s увреждания, realizirani в Belgia i Bulgaria. Tom I.]
- Симеонова, Р. (2011а) Ръководство и култура в организациите за социална работа. София. [Simeonova R. (2011a) *Rakovodstvo i kultura v organizatsiite za sotsialna rabota*, S.]

Симеонова, Р. (2011б) Управление на социалната работа като дейност и система. София.
[Simeonova, R. (2011b) Upravlenie na sotsialnata rabota kato deynost i sistema. S.]
Съобщение на Европейската комисия. (2011) Инициатива за социалното предприемачество, COM/2011/0682. [Saobshtenie na Evropeyskata komisia, (2011) Initsiativa za sotsialnoto predpriemachestvo, COM/2011/0682.]

Barone, A, (2020) Social Enterprise.

Dees, G. (2015) Taking Social Entrepreneurship Seriously: Uncertainty, Innovation and Social Problem Solving. – *Journal Society*, p. 12.

https://se.ucoz.net/_ld/0/3_predpriemachest.pdf (посетен на 12.12.2023)

http://bmbusinessconsult.com/index.php#news_3 (посетен на 12.12.2023)

www.businessdictionary.com/definition/management.html (посетен на 12.12.2023)

www.strategy2reality.com/resources/teamresources.html (посетен на 12.12.2023)

